

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГРЕПІАЛЬНІЙ-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

I

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний
і науково-літературний
місячник

Видає
Українська Видавнича Спілка

LIBERATION PATH

Ukrainian Political,
Social, Scientific & Literary
Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

No. 1 (394), January, 1981, Vol. XXXIV

Редагує Колегія

Відповідальний Редактор — Ілля Дмитрів

Заступник Відповідального Редактора — М. В. Поврозник

Члени Редакційної Колегії:

проф. д-р Г. Васюкович, проф. д-р С. Галамай, Ю. Заблоцький,
проф. д-р М. Кушнір, інж. В. Олеськів, ред. Л. Полтава,
проф. Б. Романенчук, проф. д-р К. Савчук, д-р Б. Стебельський,
проф. П. Цимбалістий.

Редакція і Адміністрація

200, Liverpool Road, London, N1 1LF, Tel.: 607 6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1980-ий РІК

Країна	Річна передплата	Піврічна передплата	Чвертьрічна передплата	Окреме число
Австралія	30 дол.	15 дол.	8 дол.	3 дол.
Австрія	500 шіл.	260 шіл.	150 шіл.	55 шіл.
Аргентина	40.000 пез.	20.000 пез.	10.000 пез.	4.000 пез.
Бельгія	1,200 бфр.	650 бфр.	400 бфр.	150 бфр.
В. Британія	15 ф.	8 ф.	4.50 ф.	1.50 ф.
Канада	40 дол.	22 дол.	12 дол.	4 дол.
США	35 дол.	20 дол.	12 дол.	3.50 дол.
Німеччина	70 н.м.	40 н.м.	25 н.м.	8 н.м.
Франція	150 фр.	80 фр.	50 фр.	20 фр.
Швеція	150 кор.	80 кор.	50 кор.	20 кор.

В інших країнах — рівнозначність американських доларів.

Передплату просимо ласкаво вносити наперед, безпосередньо на адресу
Адміністрації «Визвольного Шляху» в Лондоні, або, якщо це Вам ви-
гідніше — на адреси наших Заступників як на стор. 3-ій обкладинки.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 1 (394)

СІЧЕНЬ, 1981

Річник XXXIV

Зміст I-ої книжки

Борис Гринченко: ВОРОТЬБА ЗА РІДНИЙ КРАЙ (вірш)	3
Олесь Бабій: ПІД КРУТАМИ (вірш)	4

Проблеми національного визволення

Л. Рихтицький: СТЕПАН БАНДЕРА — В ПЕРСПЕКТИВІ ІСТОРІЇ (До дня народження)	5
Д-р Анатоль Бедрій: РОМАН ШУХЕВИЧ — ПРОВІДНИК РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ОУН, 1943-1950	12
І. Дмитрів: В 30-ЛІТТЯ СМЕРТІ ОСИПА ДЯКОВА-ГОРНОВОГО	26
Роман Зварич: ЗА ЯКУ БОРОТЬБУ? (Продовження, 4)	30
Юрій Вудка: ХИСТ ПРОТИ ПРАВДИ	39
Патріярх от. Йосиф: »НАША ЦЕРКВА ЗРОСТАЄ!» (Доповідь на з'їзді »Церква в потребі»)	42

Матеріали й документи з поневоленої України

Євген Грицяк: КОРОТКИЙ ЗАПИС СПОГАДІВ (Закінчення, 4)	49
— ГОЛОВНА ТРАГЕДІЯ АТЕЇСТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА (о. В. Романюк)	65
— ЗАЯВА ЮРІЯ ЛИТВИНА НА СУДІ	66
— ТЕРНИСТИЙ ШЛЯХ ЗІНОВІЯ АНТОНЮКА	69
— ІВАНА ГЕЛЯ ПЕРЕВЕЗЛИ ДО ЛЬВОВА	73
— О. СЕРГІЄНКО ДОМАГАЄТЬСЯ ВИЇЗДУ З ССРС	73
— Оксана Мешко: НЕКРОЛОГ ІСТОРИКОВІ МИХАЙЛОВІ МЕЛЬНИКОВІ	74
— ОБСТАВИНИ УВ'ЯЗНЕННЯ ОЛЕСЯ БЕРДНИКА	76
— ВЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ ХВОРИЙ	78

*

В. Тесляр: ДОПОВНЮЮЧІ ДАНІ ПРО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ В УКРАЇНІ 1979-1980 РОКИ	79
— РЕПРЕСОВАНІ УКРАЇНЦІ	83

З галерії творчості наших письменників і поетів

Святослав Караваєвський (поезії): Дитині — 91; Україно — 92; Рідна мова — 92; переклади із Шекспіра — Сонет 1 — 93; Сонет 3 — 94; Сонет 4 — 94; Сонет 6 — 95.	95
В. Гренджа-Донський: Всюди запеклі бої (вірш)	95
Ганна Черинь (поезії): Полон — 96; За вірність платять невірністю... — 97; Не тривож — 97; Війна і мир — 98.	97
Андрій Легіт (поезії): Є люди й люди — 98; Японська вишня — 99; Клубочаться тумани, дим... — 99; На вітрі часу... — 100; Прийди — 100.	101
Ірина Сеник: ПАВУЧКАМИ ТРЕМТЛИВИМИ... (вірш)	101

*

— СВЯТОЧНІ ПОБАЖАННЯ	102
----------------------------	-----

*

Тетяна Шевчук: ВИД З ГОРИ (Новеля)	103
Леонід Полтава: ПОЕЗІЯ І ПРАІСТОРІЯ	109
Олекса Воропай: ЖИВЕМО В АНГЛІЇ (Уривки зі щоденника, 5)	113

ВИДАЄ »УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»
ЛОНДОН

Собор Святої Софії у Києві

*

»Тут вічність гомонить. З імлі віків
Здіймає слава соколині крила! . .
Тут Кий ходив, Богдан полум'янів,
Тут Симона земля благословила
На бій за Волю. Як стрімка ріка,
Що ген внизу, шумить у буревії,
Тут плив народ — о, хвиле гомінка! —
До брам, до світла древньої Софії . . .«

(М. Шербак)

Борис ГРІНЧЕНКО

БОРОТЬБА ЗА РІДНИЙ КРАЙ

Не на те ми боротись ставали,
Щоб тепер помиритися нам, —
Бо для нас помиритися — значить
Уклонитись ізнов ворогам!

Бо для нас помиритися — значить
Це зректися того, чим живем
І признати, що правда то — сила,
Що панує з мечем і вогнем!

Бо для нас помиритися — значить
Зрадить рідний коханий наш край!..
Не на те ми ставали до бою
І не тим він скінчиться нехай.

Ні! Борімось з останньої сили,
Ні! Борімось і в день, і в ночі
На шляху, на степу, серед лісу,
Що хвилини на бій стаючи.

Ні! Борімось за кожен ми ступінь,
Кожен клаптик своєї землі,
Щоб не знали спочинку у бою
За свій край ні старі, ні малі.

Не миритися нам тепер треба:
Хто до згоди — той зрадить свій край!
Поки ворог впаде, ні єдиний
Доти бою не кида нехай!

»Народе України! Твоею силою, волею, словом, стала на землі українській Вільна Українська Народня Республіка... Од нині Українська Народня Республіка стає самостійною ні від кого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу«.

(IV-ий Універсал Української Центральної Ради, 22. 1. 1918 року)

*

»Від нині во єдино зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України, Західньо-Українська Народня Республіка (Галичина, Буковина й Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна«.
(3 Акту Соборности Українських Земель, 22. 1. 1919 року)

Олесь БАВІЙ

ПІД КРУТАМИ

Ще тільки вчора родилась воля;
Ще тільки вчора родилась воля,
Нині на сполох сурмлять вже сурми:
— Орда йде дика з чужого поля!

Ще тільки вчора — прапорів море,
Побідно грали дзвони в Софії,
А нині, нині — горе нам, горе! . .
— Знов Боголюбський йде з Московії.

Знову з півночі градові тучі
Впадуть на наші ниви народні,
Сумує Київ, руїни ждучи:
— Спасуть хіба нас чуда Господні!

Крамоли, чвари в краю цілому,
По лютих війнах люд у знемозі;
Гей, скиглить чайка в степу німому,
Що гніздо звила ось при дорозі.

Зібралось триста юних, сміливих:
— Браття! Не купим волі сльозами!
Не треба смутків, ні слів журливих,
Ходім як Ігор у бій з мечами!

Гей, гримлять стріли мрачної днини,
Аж у Чернігів котяться громи;
Паде покіссям цвіт України,
Та хто вбив тіло, духа не зломить!

Бились зполудня, бились до ночі;
Аж тоді втихли у пільмі бої,
Як закрив воїн останній очі,
Як впав, убитий побіля зброї.

Всі ви спочили в темній могилі,
Та нас в неволю не завернути,
Бо і в нас були вже Тернопілі,
Бо впало триста ген там, де Крути!

Л. РИХТИЦЬКИЙ

СТЕПАН БАНДЕРА — В ПЕРСПЕКТИВІ ІСТОРІЇ

(До дня народження — 1. 1. 1909)

Історія народу пишеться кожного дня, але перспектива історичних подій постає щойно з пройденим часом у прямій пропорції: що більше часу, то і росте і більшає перспектива. На двадцять першому році від пам'ятного і трагічного дня 15 жовтня 1959, на мою думку, час глянути і розцінити Степана Бандеру не як особу, не як нашого організаційного друга і бойового товариша, не як політичного провідника і бойового командира підпільної Організації і не як політичного в'язня ворожих тюрем, — але як історичну постать, що здобула собі місце на сторінках історії українського народу не тільки своєю героїською смертю, але своєю дією, своїм чином, розмахом своїх задумів, що виповнили собою цілу епоху нашого кривавого сторіччя.

Степан Бандера згинув так, як завжди бажав: на стійці, у боротьбі, в розгарі руху, що змінив обличчя України, змінив свідо-

мість і дію українського народу і відкрив нові перспективи перед завданням епохальних змін на Сході Європи. Він був загартованою людиною і у нього не було жалю за втратою життя. У нього був жаль за втратою дії, за втратою боротьби і саме в чистому людському і дружньому розумінні свідомість його останніх хвилин до сьогодні нікому з нас не дає спокою, бо наше покоління ніколи не позбудеться шоку цієї смерті із свого серця.

І може саме тому, хоч і на старості літ, наше покоління дає із себе надлюдське зусилля в праці і боротьбі на шляху політичної візії і завітних мрій Степана Бандери, і може саме тому його ім'я стало символом і кличем всього свідомого українства від Сяну аж до найдаальших таборів Тайшету, Магадану і Камчатки, а зокрема в поневоленій ще сьогодні Україні і розкинутих по далеких просторах Азії таборах української національної мартирології. І може саме тому вогонь нашої боротьби не тільки не погас, але зі смертю Бандери неначе розгорівся, як степова трава, всюди там, де б'ється українське серце, де жевріє українська душа і де виростають молоді покоління українського народу.

Ми знаємо, хто наш ворог, ми знаємо хто вбив Степана Бандеру і ми знаємо за що. Але в перспективі часу наше знання росте і те, чого ми не могли доглянути двадцять років тому назад, сьогодні воно стає видним в історичному аспекті, в історичному розвитку подій, які набрали глобального значення на сьогоднішній день, підтвердивши, як не можна краще, елементарні основи твердої, невгнутої політики українського воюючого націоналізму і постави всього українського народу.

Немає у світі більших експертів від російської імперіялістичної політики, як українці, бо ніхто так не досвідчив на собі комбінацію російської жорстокості, підступу і підлоти, як український народ. Але і нам треба було багато часу, щоб свідомість Мазепи і Шевченка стала свідомістю широких мас українського народу, хоч ще трапляються випадки політичної короткозорості та глупоти навіть в наш час.

Із перспективи часу можна кинути жмут світла на процеси, що проходили і проходять внутрі російської політичної думки. Це варто зробити тим більше, що знання ворожих метод, цілей і слабостей — це половина перемоги над ворогом. В 1926 році стало ясно всім, хто студював дійсність тодішньої російської політичної сцени, що ідеї марксизму і світової революції у світлі внутрішнього економічного і за цим політичного краху в Советському Союзі та конечности відвороту до НЕП-у — збанкрутували і російська імперіялістична думка мусить стати на новий шлях, якщо хоче рятувати імперію. Тоді до голосу прийшли методи і цілі Сталіна — і тоді було вбито в Парижі *Симона Петлюру*, тодішнього символу боротьби українського народу за волю України. Українська самостійницька думка, репрезентована українським націоналізмом, в сторону якого склонився навіть колишній соціаліст, Симон Пет-

люра, ім'ям якого ще гомоніла тоді вся Україна, була смертельною небезпекою для Росії. Вона вбачала в Петлюрі символ, навколо якого при кожній нагоді міг об'єднатися український народ до нової боротьби і саме в час, коли Советський Союз переходив важкі внутрішні потрясення. Петлюра мусів згинуть і Росія доклала всіх зусиль, щоб цього досягти.

В 1938 році всім було вже ясно, що поверсальська Європа перестає існувати, що встановлений після Першої світової війни «порядок» починає ламатися і не можна забути, що Советський Союз був також наслідком версальської системи і версальського думання тодішніх керівників Заходу. Надходила нова епоха в Європі, а також внутрі українського народу. Український націоналізм виріс у потужну силу і проявив себе так на західних, як і на східних землях України, під польською і під російською окупаціями. Полковник *Євген Коновалець* став новим символом боротьби України за її волю. Крах версальської системи і динаміка нових європейських рухів загрожували російській імперії. Коновалець мусів згинуть, бо самостійність України завжди була передумовою та прямим заложенням падіння Советського Союзу і розвалу російського імперіялізму. Коли для вбивства Петлюри Росія використала єврея Шварцбарта та гістерику утопічного українського антисемітизму, то для вбивства Коновальця вона послала людину українського походження. Якщо комусь ще бракувало б аргументу про рафіновану підлість Росії, то на московській сцені стоїть Валюх, символ російського підступу і російської політичної моралі.

В 1959 році, шість років після смерти Сталіна, російський політичний провід зрозумів, що Советський Союз вступив у фазу нової кризи. Вогонь так званої «атечественної» війни проти німецького наїзду вигорів серед самих росіян, бо величезні жертви, що їх склали в цій війні — крім знищень інших народів, зокрема українського — самі росіяни, пішли намарне. Захиталася створена Сталіном советська система. Під час війни Росію рятував патріотизм росіян всіх політичних мастей, з емігрантами включно, але з виграною війною вернулася система, сперта на безоглядному терорі, без жодного внутрішнього духового змісту. Хрущов спробував увести зміни. І хоч вони були незначні, то так розхитали структуру СРСР, що для рятування імперії мусіла прийти реакція. Навіть Хрущову стало ясно, що найменше внутрішнє чи зовнішнє потрясення виводить національну проблему наверх і в національній проблематиці Україну на першому місці. Світ мав за собою вже війну в Кореї і конфлікти в Німеччині. Ніхто не міг передбачити, чи не вибухне війна. В Америці кандидував на президента молодий, амбітний і енергійний сенатор Джон Ф. Кеннеді. Китай став ворогом Росії. Світовий мир повис на волоску. І знову, за випробуваними методами, першою жертвою рятування росій-

ської імперії стає Україна. З Москви вийшов наказ убити *Степана Бандеру*, ім'я якого лунало від Карпат аж до Тихого океану. І знову, за цими ж методами, знайшовся український яничар, щоб виконати потрібний Росії атентат.

Таке є наше розуміння історії і так виглядає вбивство Степана Бандери в історичному аспекті. Для кращої аналізи й усвідомлення значення постаті Степана Бандери на хвилину гляньмо вглиб нашої історії в цих її моментах, коли вирішувалася доля нашого народу вже після втрати монархічної української держави. Поява Хмельницького на українській політичній сцені потрясла всією Україною. Цей блискучий полководець прославив українську шаблю на всю тодішню Європу. Але при всіх особистих позитивах, Богдан Хмельницький не виявив подостатком політичного хисту, щоб закріпити здобутки української зброї. Україна опинилася в ситуації, де були люди, була нагода, була охота й змога — але забракло відповідного проводу. Гетьман Іван Мазепа став другою трагічною постаттю нашого минулого. Він виявив геніальний політичний хист, який мав всі можливості здобути і закріпити волю України, але у нього не було людей, український народ у своїй масі не зрозумів його і не пішов за ним всією своєю фізичною силою. Полтава добила Мазепу так, як ризький трактат в 1920 році добив Симона Петлюру і його задуми. Історію Визвольних Змагань знаємо всі. Трагедією Петлюри стало те, що ані український народ у своїй масі не пішов за ним, ані на той час не було проводу, якого було потрібно в цих критичних роках. Симон Петлюра залишився символом, що став зростати в силу тоді, коли ворог окупував вже всю Україну, а це вже було запізно.

Як виглядає Степан Бандера в цій історичній перспективі? Як переконаний, що нам самим ще не цілком ясно, кого ми мали і кого ми втратили. Історія не творить подій і випадків, вона тільки їх записує. Вона йде з народами нашої землі в часі і просторі як невідступна тінь, як мовчазний свідок часу. Люди і народи забувають, але історія нічого не забуває. Якщо у когось відкриті очі, тоді історія може стати великим помічником формування майбутності, бо в її тіні, яка простягається далеко-далеко в нетри минулого, записані всі події, весь досвід і все, тільки треба вміти їх відчитати. Найбільші провідники нашого світу були завжди добрими знавцями історії. Найбільші кати нашого світу не мали про неї зеленого поняття. Тому то на тлі історичного досвіду вирости такі велетні духа, як Черчіль і де-Голь, і тому без знання історії виростають такі апокаліптичні постаті, як Сталін і Гітлер. На жаль, цих останніх історія знає далеко більше.

Історія українського народу, це теж відкрита книга мудрости для тих, хто вміє її читати. Нашим нещастям було те, що в ній не знайшов підтримки і сили Богдан Хмельницький в час, коли на наступні сторіччя вирішувалася доля України. Нашим не-

щастям було те, що не знайшов в ній підтримки і досвіду політичний провід нашого народу під час Визвольних Змагань 1917-1921 рр., і замість йти слідами Шевченка і Мазепи, тодішній провід пішов слідами Драгоманова. Нашим нещастям є, що політичний розум нашого народу в його мільйонових масах росте й оживає дуже помалу, на що вказує хоч би теперішнє сторіччя і наше покоління. Тільки тому, і *тільки тому*, що наша власна історія не живе в душі кожного, абсолютно кожного українця, ми ще до сьогодні не становимо тієї сили, яку могли б собою являти сімдесят п'ять мільйонів українців у всьому світі. Показником цього стану є факт, що ще сьогодні доволі високий відсоток українців поборює не ворогів України, але саме цих борців за її волю, які самим своїм існуванням гарантують майбутню перемогу над її ворогами. Може український націоналізм не виборє волі Україні ще в нашому поколінні, але нехай нас підтримує в нашій боротьбі свідомість, що з кожним днем, з кожною годиною, наша праця, наше невпинне, надлюдське зусилля, відкриває десь у широкому світі і в Батьківщині нові серця і нові душі для розуміння нашої історії, нашої місії на цій Божій землі і нашого призначення стати гарантією миру і розквіту в цій частині світу, *де з возгненним мечем у залізній долоні стоятиме Україна на грані двох світів не тільки в географічному, але і в культурному та духовому розумінні.*

Квінтесенцією нашого політичного розвитку в минулому сторіччі було Братство свв. Кирила і Методія, народництво і піклування української мови, народньої ноші та народньої культури. Суттю життя нашого народу в нашому сторіччі стали Визвольні Змагання, Українська Військова Організація, Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. За нами повних шістдесят років збройної боротьби і треба на хвилину зупинитися, щоб усвідомити велич і розмах цього політичного розвитку, що зробив проблему України сьогодні світовим питанням і *ключем* до уникнення атомової війни та знищення людства у вогні і радіації водневих бомб.

За нашими щоденними турботами ми забуваємо, що саме ми, націоналісти, нашою працею, нашою боротьбою і нашими жертвами поставили наш народ на мапі світу. Ми часто забуваємо, що історія записує все те, що ми зробили і що робимо даліше. Ми забуваємо, що ми також творимо історичний досвід і що наші провідні люди — це історичні постаті України. Ми не завжди усвідомлюємо, що ми органічно зв'язані з розвитком нашого народу, його політичним мисленням, його пробудженням до дійсності завдань поставлених перед нашим народом, *що ми сьогодні творимо його майбутнє.* На такому, власне, історичному тлі треба розцінювати постать Степана Бандери.

Він виріс, як ми всі, серед атмосфери боротьби, серед небезпечної гри із смертю, серед важкої праці над будовою історичного

українського вільного дому. Але він визначився серед нас. Він усвідомив досвід історії. Як у свій час Тарас Шевченко в літературі, так Степан Бандера в політичній боротьбі зрозумів велику й основну правду кожного вирішного змагання, а зокрема змагання за визволення народу: *прапор цього змагання, символ цієї боротьби мусить за всяких умов і за всяку ціну залишатися святим у своїй чистоті, щоб на нього могли матері показувати дітям і говорити: це наше національне, несплямлене сонце, це наш знак, це символ святої України*. Ми знаємо з нашого власного досвіду, які спокуси висунули наші вороги в сторону нашого визвольного руху, і знаємо, які жертви ми поклали, не піддавшись їхнім політичним принадам. Але зробили ми це завдяки Бандері, завдяки його впертій рішучості, завдяки його твердому переконанню, що *прапор нашої боротьби за волю України мусить залишитися чистим, щоб не викликати в майбутньому таких аналіз і дискусій, які пережив наш народ після Визвольних Змагань*. Ця *візія Степана Бандери* — це його історичне місце, це його особиста і політична велич. Може нарешті стане ясно кожному нашому політичному опонентові, за що ворог убив Бандеру, та ще й руками українського зрадника. Може нарешті стане ясно кожному українцеві, байдуже яких він політичних переконань, що є тільки один шлях до визволення України, хоч опісля може бути десять шляхів до її розквіту — вже на волі.

Я не хочу малювати апотеози Степана Бандери і над його головою класти ореол святости. Двадцять один років — це тільки зглядне поняття про віддаль і простір часу від дня його геройської смерті. Але я хочу ще раз з'ясувати його місце в історії України, а зокрема в історії боротьби нашого народу за своє визволення.

Степан Бандера народився в політично переломовий час нашої історії. Покоління, що зірвалося до бою в час Визвольних Змагань, вичерпало свої ще тоді невивантажені сили, склало свою велику жертву на зрошених кров'ю полях України — але не піддалося і не склало зброї. Останнім зусиллям воно кинулося в бій ще раз, в лавах Української Військової Організації, щоб показати ворогам, що українська зброя не замовкне аж доки Україна не здобуде волі і незалежності. Українська Військова Організація була останньою шаржею, останньою атакою цього покоління. Вагу і жертву боротьби мусіло взяти на себе нове покоління, покоління свіже, повне сил і енергії до бою. З цієї свідомости постала Організація Українських Націоналістів і з цією силою виріс Степан Бандера. Він перебрав прапор боротьби і він переніс його чистим і несплямленим до дня, коли впав на полі бою. Цей прапор сьогодні із нами і ми всі є гарантіями його чистоти. Як прийде час, ми принесемо його таким же чистим у визволений Київ, або, якщо так доля захоче, передамо новому поколінню, яке вже сьогодні в Україні простягає по нього руки.

В такій перспективі і в такому розумінні нашої найновішої історії нехай нам стане ясно, чому рештки темних сил серед нашого народу поборюють нас, чому разить їх світло нашого прапора і чому вони радше підуть з ворогами, як із своїм власним народом. Історія і це записує. Україна пережила Іскру і Кочубея, Україна пережила Скрипника і Любченка, які власними кулями старалися змазати свій гріх перед українським народом. Україна переживе й сучасних »філософів« співпраці з ворогами.

Український народ сьогодні знов знаходиться в переломовій добі. Наш ворог старається дряхлими брехнями закрити повну катастрофу своїх імперіялістичних ідей, повне банкрутство вигаданої ним системи, повний крах самих підстав своєї імперії. Це видне сьогодні вже не тільки нам, це видне всьому світові. Але саме тому тепер і український народ і весь вільний світ стоять перед найбільшою небезпекою: перед самовбивним вибухом, що на нього здібна Росія, усвідомивши наближення своєї смерти. Нам треба знати, що важкий час приходить для українського народу і звідомлення з батьківщини підтверджують цю тезу. У цьому вогні наш народ мусить загартуватися і вийти з нього переможно. Тому саме сьогодні показується, яку велику роль в історії України відіграв Степан Бандера. Народ потребує символів, вони об'єднують і мобілізують, бо вони є прикладами гідними наслідування, вони показують шлях, як вогненні смолоскипи в темну ніч неволі — і саме ім'я Бандери стало сьогодні символом, що відгукується в серцях українського народу всюди там, де живуть, працюють і готуються до боротьби за волю українці.

Будьмо горді, що ми мали честь і привілей бути його товаришами, його друзями і борцями під його наказами. Будьмо щасливі, що саме нам припала честь нести в майбутнє його прапор. Будьмо вдячні, що доля нас поставила в авангарді боротьби за волю України. І будьмо готові цю боротьбу продовжати.

Визволення України є не тільки питанням часу, але й питанням рішучості українського народу, на чолі якого йдемо ми, українські націоналісти. З нашого шляху не зведе нас ніщо і в цьому наша глибока подяка належиться Людині, яка своє життя склала в жертві Україні, залишивши нам заповіт, гідний слів Шевченка: »Поховайте, та вставайте, кайдани порвіте і вражою злою кров'ю волю окропіте!«

Д-р *Анатоль БЕДРІЙ*

РОМАН ШУХЕВИЧ — ПРОВІДНИК РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ОУН, 1943-1950

*(Доповідь виголошена на Студійній конференції в Торонті,
28. 9. 1980 р., присвяченій ген. Р. Шухевичеві в 30-річчя
його героїчної смерті)*

Роман Шухевич перебрав пост голови Бюра Проводу ОУН 13-го травня 1943 р. Як і чому дійшло до цього?

Роман Шухевич був без сумніву найкращим і найуспішнішим реалізатором збройної підпільної боротьби ОУН проти польських імперіялістів в 30-их роках. 10-го лютого, 1940 р. він спільно зі Степаном Бандерою і восьми іншими провідними членами створили Революційний Провід ОУН, чим багато спричинився до завершення процесу кристалізації націоналістичної організації¹.

Коли Дмитро Мирон-Орлик перейшов на підбольшевицькі терени, щоб очолити Крайовий Провід на ЗУЗ, його місце провідника ОУН на українських землях під німецькою окупацією зайняв Роман Шухевич. На Другім Великім Зборі ОУН у квітні 1941 р., Роман Шухевич був обраний до Проводу, в якому відповідав за три важливі функції: був Крайовим Провідником ЗОУЗ, Референтом зв'язку з Крайовими Проводами під російсько-большевицькою окупацією і членом Крайового Військового Штабу ОУН. Роман Шухевич був ініціатором плану Похідних Груп ОУН і фактичним командиром Дружин Українських Націоналістів зі ступенем сотника. Саме перший курінь ДУН увійшов з боями проти застав НКВД до Львова, 30-го червня 1941 р. Коли відбулося проголошення відновлення Української держави 30 червня, то цей курінь склав присягу виключно на вірність Українській державі та заманіфестував вимогу творення в тій державі української армії.

Цілий 1942 р. сотник Шухевич перебував з одним куренем ДУН на Білорусі, де придбав цінний досвід партизанської боротьби.

Коли в липні-серпні 1941 року німці остаточно розкрили свої пляни щодо України та розпочали брутальну колоніальну політику, ОУН повела енергійну дію висвітлення українському народові справжнього обличчя нацистських расистів. Від осені 1941 до осені 1942 року ОУН поспішно розбудувала підпільну сітку на просторах цілої соборної України. Коли під час вибуху німецько-російської війни у червні 1941 р. сили ОУН під проводом Степана Бандери обчислюється на яких 20.000 членів, то під кі-

¹ Про ріст революційності в ОУН дивись стаття п. з. «Кінець одного періоду, початок революційної епохи», «Визвольний Шлях», кн. VI за червень 1980 р.

нець 1942 р. сітка ОУН подвоїла кількість свого членства. В тому часі кількість членів в організації полк. А. Мельника сягала приблизно 500 осіб.

Період від осені 1941 р. до літа 1942 р. знаменний постійно зростаючим терором німців проти українського населення і все частішими виступами ОУН, в тому і збройними, проти німців. Багато-разово траплялися акти ліквідації бойовиками ОУН особливо жорстоких німецьких садистів. Вліті 1942 р. нацистський терор прибрав масові розміри, зокрема на Волині й Поліссі. Тоді Провід ПЗУЗ звернувся до головного Проводу ОУН з пропозицією творення більших відділів для захисту безборонного населення перед різними польськими, большевицькими й німецькими бандами. Від 10. 7. 1941 р. Провід ОУН очолив Микола Лебедь². Він вислав пор. Василя Сидора перевірити ситуацію на Поліссі й Волині. Сидор побував на цих теренах і, повернувшись, ствердив, що існують можливості творення більших військових груп — сотень чи навіть куренів. Прохання КП ПЗУЗ і рекомендації Сидора Провід одобрив. І так 14-го жовтня 1942 р. Крайовий військовий референт ОУН ПЗУЗ Сергій Качинський-Остап, син православного священика, сформував першу сотню УПА. За нею пішли інші. До кінця 1942 р. оперували на ПЗУЗ шість сотень УПА, що боролися головно проти польських банд і большевицьких партизан.

Під кінець грудня 1942 р. сот. Роман Шухевич втік з поїзду на станції у Львові, яким німці транспортували членів розв'язаного куреня ДУН і включився знову до праці в Проводі ОУН. Він незабаром видав наказ відділам УПА на ПЗУЗ атакувати німців, а не лише вести оборонну боротьбу. Це було історичне рішення. В історії тогочасних українських визвольних змагань закінчився період орієнтації на чужі сили як на рішальний чинник у визволенні України. ОУН вступила у двофронтову війну проти двох великих тодішніх імперій, з побічним фронтом проти польських шовіністів. Наказ Романа Шухевича був вперше виконаний 7. 2. 1943 р., коли одна із сотень УПА заатакувала й визволила від німців місто Володимирець, знищивши німецький гарнізон.

З ініціативи Романа Шухевича-Тура відбулася 17-23-го лютого 1943 р. Третя Конференція ОУН, на якій прийнято його пропозицію поширення збройної УПА в східному напрямі на цілу Волинь і Полісся, включаючи Житомирщину, з рівночасним розвитком відділів УПА у більшій формації. Українській поліції дано наказ перейти до УПА, що його виконали 4.000 поліцистів. Первісні шість сотень із грудня 1942 року розвинулися весною 1943 року до шести куренів.

Стиль праці Проводу під керівництвом Миколи Лебеда характеризувався постійністю та поступеністю росту сили ОУН, але й обережністю щодо нових ініціатив, зокрема щодо розбудови влас-

² Голова Проводу ОУН Степан Бандера та перший заступник Голови Проводу ОУН і Голова Державного Правління Ярослав Стецько були ув'язнені.

ної революційно-повстанської армії, уникання де можливо конфронтації з німцями і зберігання кадрів від втрат. Роман Шухевич вніс інший стиль праці — динамічний розмах, бравурність, свіжі відважні ініціативи, вимогу якнайбільшої конфронтації з ворогами, офензивну стратегію і вседальші дії на все більшу скалю. У скорому часі Роман Шухевич прихилив на свій бік більшість членів Проводу. Зрозуміло, що в той час відбувалися гарячі дебати в Проводі щодо стратегії й тактики дальшої визвольної боротьби.

Із раптовим ростом збройної сили ОУН, мусіло прийти до розширення організаційних рамок. Тоді Головний Військовий Штаб ОУН перетворено у Військовий Генеральний Штаб ОУН, шефом якого став Роман Шухевич із ступенем майора. Побіч Військової референтури на ПЗУЗ створено Команду УПА-Північ, яку очолив Роман Клячківський-Клим-Савур-Охрім, Крайовий провідник ПЗУЗ. Назривала потреба більших змін у Проводі ОУН. Отож 13-го травня 1943 р. відбулося історичного значення засідання Проводу, на якому Микола Лебедь уступив з посту виконуючого обов'язки Провідника ОУН. Тоді всі одногосно запропонували цей пост Романові Шухевичеві. Роман Шухевич був згідний на це при умові, що ця зміна не буде оприлюднена, а до часу Великого Збору керівництво ОУН спочиватиме в руках вужчого проводу під його керівництвом. На це інші члени Проводу погодилися, і він очолив тричленне Бюро Проводу, до якого належали Zenon Матла і Дмитро Маївський. Інші рішення були: чим скорше скликати черговий Великий Збір ОУН і поширити дії УПА на дальші простори України. Вкоротці створено УПА-Південь, а згодом УПА-Захід. Степан Бандера так оцінив це засідання з 13-го травня 1943 р.: »Внутрішня криза в ОУН закінчилася тоді, як на чолі Організації став сл. пам. Роман Шухевич і надав такий напрям її діяльності та боротьбі, як того вимагав час«³.

Роман Шухевич зовсім певно набрав переконання на основі подій в першій половині 1943 р., що революційний потенціал в українським народі дійшов до такої наснаги, яку називаємо революційною ситуацією, що ОУН мусить перейти від фази суто підпільної дії у фазу авангардної ролі всенародньої революції. Цю настанову потвердив Степан Бандера: »Шухевичеві було ясно, що в той час, коли гітлерівці довели до крайніх меж свій терор і експлуатацію в Україні, а одночасно їх воєнні успіхи й сили почали спадати, — серед українського населення дозрівала готовість і потреба розгорнути широку боротьбу«⁴.

На визвольну стратегію ОУН-УПА німці відповіли в той спосіб, що за погодженням з вірними собі колаборантами з Українського Центрального Комітету і групи полк. А. Мельника, губернатор

3) »Командир-Провідник« в »Шляху Перемоги«, березень-квітень 1954 р.; і в його книзі »Перспективи Української Революції«, Мюнхен, 1978 р., стор. 306.

4) Там же, стор. 306.

Галичини Вехтер проголосив 28-го квітня 1943 р. створення «Ваффен СС Дивізіон Галіціє». Роман Шухевич так схарактеризував ініціаторів цієї дивізії: «Цих людей об'єднували менш-більш однакові, виразно пронімецькі, погляди на завдання і методи української визвольної політики в умовах німецької окупації... Вся їхня ставка була фактично поставлена на німців»⁵. Дослідник тогочасних подій подає таку оцінку значення створення цієї дивізії: «Під політичним поглядом це було виразне протиставлення Українській Повстанській Армії й організатори дивізії наполегливо підкреслювали це при кожній нагоді, виступаючи аж надто різко й неперемінливо проти УПА в українській пресі, в прилюдних виступах та в окремих летючках»⁶.

Проте німці цілковито завелися. Абсолютна більшість старшин, підстаршин і вояків дивізії «Галичина» тільки бажали підсилити українську визвольну боротьбу, здобути зброю і військовий вишкіл та допомагати революційному підпіллю.

Роман Шухевич видав доручення, щоб до дивізії «Галичина» вступили деякі члени ОУН. Виразним його бажанням було, щоб між вояками УПА і Дивізії запанувала щира дружба, що і сталося. Тисячі дивізійників стали відтоді активними учасниками революційно-визвольної боротьби й націоналістичного Руху.

Справжнє обличчя німців було таке, чого не хотіли бачити ані люди А. Мельника, ані УЦК з В. Кубійовичем на чолі, ані колишня група ФНС з Д. Паліївим чи старі австрофіли з УГА, ось факти: 8-го березня 1943 р. нацисти розстріляли в рівенській тюрмі 485 українських політв'язнів, кілька днів пізніше в селі Ремель біля Рівного ці германські расисти вимордували 615 українських селян, а 10 квітня вони вимордували 425 осіб в селі Куязке, Горохівського повіту і т. д.

В той час, коли ПУН і УЦК мирнолюбно переговорювали з німцями, 1-го квітня 1943 р. німці створили у Володимирі Волинським спеціальну команду для «Банденбекемпфунг», очолену СА штурмбанфюрером Ріхардом Плятле і ген. поліції Гансом Гінцлером, які вимордували дальших кілька тисяч українського патріотичного населення. Активний спротив українського народу зростав і ОУН-УПА все більше давалася окупантам взнаки. Дня 3-го травня 1943 р. біля Ковеля знищено німецького начальника Ген. Штабу відділів СА (заступника Гімлера) — Віктора Люце з усім його штабом.

Роман Шухевич здійснював послідовно стратегію національної революції, а не якусь галицьку, західньоукраїнську, партійну чи коляборантсько-квіслінгську політику. І народ горнувся в ряди ОУН-УПА. В червні 1943 р. тільки в одній Дніпропетрівській області було біля 5.000 членів і організованих симпатиків ОУН⁷.

5) Див. стаття «До генези УГВР», БУП, ч. 3, стор. 57.

6) Петро Мірчук: «Роман Шухевич», Нью-Йорк—Торонто, 1970 р., стор. 121.

7) Див. Лев Шанковський: «Похідні Групи ОУН», Мюнхен, 1958 р., стор. 152.

За кілька днів знищено в місті Дніпропетровському 11 гестапівських і енкаведистських агентів. Основний політичний принцип, що відрізняв Романа Шухевича від германofilів та коляборантів, була орієнтація на власні сили українського народу в боротьбі за відновлення УССД, а не орієнтація на чужі сили нацистської Німеччини, яка вела на Україні расистсько-колоніальну політику.

З кожним тижнем і місяцем збільшувалася лють гітлерівців проти українських націоналістів-революціонерів, мовляв, як сміють ті «нікчемні унтерменші» виступати проти «германських юберменшів». 15-го червня 1943 р. Гітлер вислав свого найжорстокішого ката народів, садиста й професійного бандита ген. фон дем Бах-Залеского на ліквідацію ОУН і УПА. Але уже 30-го вересня був змушений відкликати його і дати догану за великі німецькі втрати з рук українських націоналістів, попри це, що цей злочинець успів вимордувати при допомозі своїх посіпак 23 тис. українського народу.

Тим часом, у днях 21-25 серпня відбувся ІІІ (Надзвичайний) Великий Збір ОУН, який формально одобрив створення Бюро Проводу, а на його голову обрав майора Романа Шухевича. Другим і третім членами того Бюро стали Ростислав Волошин-Павленко і Дмитро Маївський-Тарас. Стверджено, що вся соборна Україна охоплена підпільною сіткою ОУН, а 12 областей стали на шлях збройної боротьби. Рішено реалізувати черговий етап національної революції, запропонований Романом Шухевичем, а саме розв'язання Військового Штабу ОУН і встановлення Головного Командування УПА, Головного Військового Штабу УПА і посту Головного Командира УПА. На цей пост назначено майора Романа Шухевича, який прибрав собі псевдо Тарас Чупринка та став підвищений восени 1943 р. до ступеня підполковника УПА. Шефом ГВШ став майор Дмитро Грицай-Перебийніс, а головними помічниками Шухевича стали волиняк Ростислав Волошин-Павленко, керівник Запілья, а херсонець Йосиф Позичанюк-Шаблюк-Шугай — керівник Політичного відділу. Можна зробити висновок, що ІІІ НВЗ сповнив бажання Шухевича пристосувати форми дії ОУН до потреб реалізації всенародньої визвольної революції. На ІІІ (Надзвичайнім) Великім Зборі ОУН висунула революційну соціально-економічну програму, яскраво визначену в «Розпорядженні в земельній справі» ГК УПА із серпня 1943 р., де вказано безкомпромісово поборювати всі форми колективізації та наголошено «впровадження приватної земельної власності»⁸. Ця програма була радикально протиставна німецькій і російській колоніальній системі.

Роман Шухевич, розширюючи дії ОУН-УПА до розмірів всенароднього державницького руху, правильно ставив засаду, що не можна толерувати жодних «пашківських республік», бо власне

⁸ Там же, стор. 89.

отаманія причинилася до втрати української державности в 1917-1920 рр. Тому він, більше ніж інші, поставився толерантно до різних місцевих збройних відділів, і всіх запросив включитися до УПА, якщо вони бажали боротися за УССД. Проти такого курсу виступили, очевидно, коляборанти з гітлерівцями й люди, які ставили особисті чи місцеві амбіції вище національного інтересу.

Сила й ефективність ідей ОУН прямо й почерез УПА видна в тому, що в другій половині 1943 р. на бік українського націоналістичного руху почали переходити різні відділи чужинців, які служили в німецьких відділах. Тому пплк. Роман Шухевич апробував й енергійно здійснював план створення спільного фронту визвольних рухів поневолених націй. В днях 21-23 листопада 1943 року відбулася Перша конференція поневолених народів Східної Європи й Азії з участю 65 представників з 13 національностей. Це не абиякий організаційний ідейно-пропагандивний і військовий успіх. Головними організаторами конференції були Ростислав Волошин-Павленко і Василь Макар. Тоді рішено оформити не-українські відділи в УПА під спільною командою, яку очолив майор Дмитро Карпенко-Яструб, кол. старшина ЧА.

До кінця 1943 р. націоналістичні збройні сили поширили терен своїх дій на південно-західню Житомирщину, середнє Правобережжя, Буковину, де діяла Буковинська Самооборонна Армія (БУСА) і на Західню Україну (УПА-Захід). Навіть вдалося перекинути кілька відділів на Чернігівщину. Отже, — приблизно половина України була покрита повстанськими націоналістичними військами, а на інших землях України боротьбу за УССД організувала підпільна сітка ОУН.

Під кінець 1943 р. німці повели знову велику офензиву проти ОУН-УПА, але навіть операції цілих дивізій СС-ів не змогли вже більше опанувати ті терени, які були під контролею ОУН-УПА.

В другій половині 1943 року ступнево розгортається фронт боротьби проти інфільтрації в Україну відділів большевицьких партизан, з якими ОУН і УПА провели тоді 54 більші бої. Під час відходу німців з України, німецька розвідка говорила про існування 50 батальйонів УПА і 15 батальйонів союзних національностей при УПА.

З ганебним і безславним відходом з України германських расистів, відходили з України й ті невеличкі групки українців, які відкрито коляборували з ними. З народом залишилась непохитно революційна ОУН під проводом пплк. Романа Шухевича. З ПУН полк. А. Мельника єдиними, що згинули з рук німців, були Олена Теліга і Олег Кандиба-Ольжич, який був за поєднання з революційною ОУН і в цьому напрямі робив відповідні заходи. Сам Шухевич ствердив: «На провесні 1944 р. ... єдиною організованою, серйозною і політично-активною силою була тільки ОУН»⁹.

⁹ Див. «До генези УГВР», «Бюро інформації УГВР» ч. 2, серпень 1948 р., БУП ч. 3, стор. 56.

Перші зудари українців з наступаючими російськими ордами принесли деякі осяги: в січні 1944 року взято в полон генерала, командира дивізії ЧА, з цілим його штабом в Скальському повіті. Після цього смертельно поранено ген.-полк. Н. Ф. Ватутіна¹⁰, підвищеного Сталіном до маршала, головнокомандуючого Першим Українським Фронтом, який помер 15-го квітня в шпиталі.

Безкомпромісова постава революційної ОУН і УПА до німецьких імперіялістів задокументована між іншим фактом, що воєнний суд УПА засудив на смерть 6-го березня 1944 р. командира Порфірія Антонюка-Сосенка за договір співпраці, що його він заключив із німецькою 16-ою танковою дивізією. Цей факт вказує на глибоке провалля, що відрізняло Романа Шухевича від цих груп, які коляборували з нацистськими расистами.

Народ горнувся все більше під провід Романа Шухевича. В травні 1944 р. УПА нараховувала 80.000 вояків і старшин, а чужинецькі відділи — 20.000. До тієї цифри треба додати кілька десятків тисяч озброєних бойовиків сітки ОУН.

Роман Шухевич присвячував велику увагу розбудові розвідки і контррозвідки ОУН, відомої під назвою Служби Безпеки, яку очолював до 1947 р. Микола Арсенич, а згодом Дякон-Дмитро. СБ мала багато заслуг на своїм конті, зокрема знищення полк. Д. М. Медведєва, який мав завдання інфільтрувати ОУН-УПА та вести підривну роботу; шефа розвідки всіх большевицьких партизанських відділів, Александра Гісідзе (Чкеїдзе, Чапаєва); зловлення відомого російського розвідника провокатора Н. І. Кузнецова; а далі агентів д-ра Мавсія, т. зв. медсестри Клавдії й інших¹¹.

В 1944 р. в Романа Шухевича визріла думка про доцільність відновлення УДП з 1941 р., але в новій формі, більш відповідній тодішній ситуації. І так на Зборі 11-15 липня 1944 р. засновано Українську Головну Визвольну Раду (УГВР). Це був підпільний уряд України, що мав свій законодавчий орган — Великий Збір УГВР, виконний орган — Генеральний Секретаріят УГВР і інші. Генеральним секретарем, тобто прем'єр-міністром, обрано пполк. Романа Шухевича-Лозовського. Так в процесі всенародньої визвольної революції постали й оформилися основні складники модерної держави (уряд, політичний рух, армія, адміністрація).

Перехід фронтів не послабив революційного руху. З приходом російських народобивців, Провід ОУН був у такому складі: Роман Шухевич-Тур — голова, Дмитро Маївський-Тарас, Ростислав Волошин-Павленко, Дмитро Грицай-Перебийніс, Олекса Гасин-Лицар, Яків Бусел-Київський, Ярослав Старух-Стяг, Роман Клячківський-Савур, Омелян Грабець-Батько, Василь Коваль-Леміш, Микола Арсенич, Петро Полтава і інші. Всі, крім одного, полягли смертю героїв. Згодом, до Проводу приходили нові люди, які ви-

¹⁰ Одні джерела подають 20-го березня, інші 29-го лютого.

¹¹ Історія обставин смерті жінки Н. І. Кузнецова подана перед двома роками в большевицькій журналі неправдива — ред. »В.Ш.«.

росли на провідників уже в часі війни. Що відрізняло ОУН в 1944 р. від ОУН в 1939 р.? Це факт, що Романові Шухевичеві вдалося, при допомозі великого кадру досвідчених революціонерів, розбудувати ОУН в дійсно соборницьку всенародню організацію, а не здебільша західноукраїнську, якою вона була в 30-их роках. Ось приклад: під кінець 1944 р. на терені Краю ПЗУЗ діяло в сітці ОУН біля 2.000 людей, які прийшли з середнього Подніпров'я (де діяла УПА-Південь). Провід ПЗУЗ рішив перенести ці кадри назад на терени їхнього походження, себто до областей Житомирської, Хмельницької і Вінницької, задля кращого пристосування і скріплення ОУН на ОСУЗ.

ОУН під проводом пполк. Романа Шухевича-Тура зустріла моральні незвичайно сильною не лише в дії, але зокрема ідейно-моральною поставою. Не більше як один відсоток членства з уваги на наступаючу російську лявіну були відрекомендовані або в інший спосіб вийшли на Захід. Від літа 1944 р. почали появлятися сотні-тисяч листівок підписаних Хрущовим і Гречухою із закликами до членів ОУН і бійців УПА здаватися. Друга большевицька проклямація з'явилася 27-го листопада 1944 р., третя 18-го травня 1945 р., четверта — 5-го листопада 1945 р. і п'ята 26-го лютого 1946 р. Наклад цієї розкладової акції йшов в мільйонах примірників. Тисячі мітингів скликали політруки, радіо без перерви голосило обманні заклики до капітуляції. Обчислюють, що пів відсотка або всього кількості членів підпілля ОУН-УПА, добровільно «вийшли з лісу», але замість обіцяної амністії, вони стали знищені або заслані на Сибір. Така нечувано висока відпорність підпілля — це наслідок кількарічної систематичної виховної праці над кадрами надзвичайно високого ідейного й морального Проводу ОУН і старшинського корпусу УПА.

Для нищення націоналістичного підпілля росіяни вживали складники бактеріологічної війни. Були втрати від отруєних застріків, від штучно ширеного тифу й від агенток із венеричними хворобами. Але ці ворожі злочинні методи не захитали ОУН-УПА.

Восени 1944 р. Сталін дав наказ Хрущову знищити українське підпілля найдалі до 15-го березня 1945 р. Першу офензиву повели дві дивізії НКВД проти УПА в Чорному Лісі 1-6 листопада 1944 р. Цим розпочато т. зв. першу Хрущовську офензиву, яка скінчилася в лютому 1945 р. Тоді згинув російський генерал Фьодоров. Участь брало 20 дивізій військ НКВД. ОУН тоді втратила Провідника ПЗУЗ Романа Клячківського, Провідника Буковини Мирослава Кіндзірського-Боевіра і секретаря зовнішніх справ УГВР д-ра Богдана Гвоздецького. Проте на визначену Сталіном дату Хрущову не вдалося знищити ОУН-УПА.

В лютому 1945 р. Роман Шухевич-Тур скликав важливу Конференцію Проводу на якій винесено рішення великого значення: на пропозицію самого Шухевича Бюро Проводу ОУН очолив Сте-

пан Бандера, а Роман Шухевич став другим членом Бюра Проводу і Провідником на Українських Землях. Ярослав Стецько, голова УДП з 1941 р., став третім членом Бюра Проводу ОУН.

Дня 20-го березня 1945 р. розпочалася друга Хрущовська офензива проти ОУН-УПА, очолена 5-ма генералами, яка тривала до літа того ж року, але знову не вдалося знищити ОУН-УПА. Дослівно, доки тривала війна з німцями, большевики не мали стільки сили в своїм запіллі, щоб знищити наш Визвольний Рух.

Коли в травні 1945 року розійшлася вістка про капітуляцію Німеччини, то Прсвід ОУН видав Деклярацію, в якій основні тези віддзеркалюють погляди Романа Шухевича, що були ідентичні з поглядами С. Бандери й Я. Стецька. Провід передбачив, що коли не вибухне війна між Заходом і російською імперією, тоді наша визвольна боротьба затягнеться на довгі роки. Але і тоді єдиним спасенним чинником буде боротьба власними силами. Коли ж боротьба затягатиметься, то найважливішим завданням буде зберегти ОУН як «хребет» визвольної боротьби: «Нам треба бути готовими на найгірше... нам треба берегти й розбудовувати максимум революційних сил до часу вирішального чергового моменту... нам треба діяти на довшу мету...» читаємо в Деклярації¹². Є там ще одне важливе ствердження: «Нам треба вмілої конспірації, прецизности в підпільній роботі, підпільно-революційного мистецтва, бо тоді напевно успішно пройдемо важкий період боротьби»¹³. Степан Бандера так коментував тодішню політику Організації: «Провід ОУН, що залишився в Україні... а зокрема його душа й голова — Роман Шухевич... в центрі думання, планування і дій (ставив) не розрахунок на сприятливу кон'юнктуру й на допомогу ззовні, а вимогу самостійного втримання, розбудови сил і боротьби української національно-визвольної революції»¹⁴.

Черговим осягом ОУН-УПА була ефективна пропаганда у відділах Червоної Армії, щоб не воювали проти волелюбного українського народнього руху. В другій половині 1945 р. большевики кинули цілі дивізії своїх фронтових військ проти ОУН-УПА. Але багато відділів протестували й відмовлялися від боротьби з українськими повстанцями. Вояки стріляли старшин, дезертирували, віддавали свою зброю повстанцям. Тож під кінець 1945 р. Москва наказала забрати з теренів дій ОУН-УПА більшість військ ЧА. Відтоді боротьбу проти ОУН-УПА вели лише військові з'єднання НКВД.

Коли 16-го серпня 1945 р. Москва заключила з Варшавою договір, згідно з яким частина Західньої України припала комуніс-

12) БУП, ч. 1, стор. 140.

13) Там же, стор. 141.

14) «Командир-Провідник», «Перспективи української революції», Мюнхен, 1978, стор. 308.

тичний Польщі, ОУН негайно скріпила боротьбу в обороні населення цих теренів. Роман Шухевич дав доручення оформити під польською окупацією окремий Західний Прикордонний Край ОУН, прозваний Закерзонням, що його очолив Ярослав Старух-Стяг, а військовим референтом і командиром УПА став Мирослав Онишків-Орест-Білий. Три роки забрало десяткам тисяч польських збройних сил, щоб розгромити кільканадцять тисяч оунівців і упівців. Це був грандіозний вияв ідейно-моральної міцї націоналістів-революціонерів, доброго вишколу, доброї організації та доброго проводу. В боротьбі з ОУН-УПА поляки втратили по 1949 р. біля 30.000 людей¹⁵.

Під кінець 1945 р. московські окупанти розпочали третю Хрущовську офензиву і найбільшу досі, відому під назвою великої блокади УПА. Нею командували генерали Рясний і Москаленко. Участь взяло 585.000 військ НКВД і різних інших збройних загонів, спеціально школених для побороювання визвольних рухів. Майже всі вони були корінні росіяни, ярі шовіністи й горлорізи.

З днем 22-го січня 1946 р., УГВР надала Романові Шухевичеві за його величезні стратегічно-командирські заслуги ступінь генерала, що мусіло дати цьому скромному, але безмежно відданому ідеї УССД, Провідникові велику особисту сатисфакцію.

Москалі намагалися зокрема зимою 1945-46 рр. не допустити до здійснення заклику УГВР-ОУН-УПА до українського народу збойкотувати вибори до Верховного Совета СССР, заплановані на 10-го лютого 1946 р. Одначе український націоналістичний Рух здобув велику моральну, пропагандивну й політичну перемогу, бо всього-на-все й то під терором голосувало лише 10% українського населення на великій просторі України. З тієї нагоди підпільний публіцист Петро Полтава ствердив в 1946 р. безспірний факт: «ОУН — перша і єдина дійсно соборницька політична організація українського народу»¹⁶.

Жахливий терор російських звироднілих банд тривав тижнями в сотнях українських сіл і міст. З другого боку, націоналістичне підпілля провело в першій половині 1946 р. 1.500 збройних акцій проти ворога, убивши 15.000 ворогів, між ними і самого генерал-полковника Москаленка. Ще раз стільки мав ворог ранених. Власні втрати нараховували 5.000 людей. В червні 1946 р. скінчилася третя Хрущовська офензива проти ОУН-УПА, але і тим разом російським народовбивцям не вдалося розгромити націоналістичний рух, очолений в Україні Романом Шухевичем.

В червні 1946 р. відбулася чергова Конференція Проводу ОУН, на якій стверджено, що головним чинником, який допоміг зберегти Рух від знищення була «висока ідейно-моральна стійкість

15) Див. «Die Welt» за 7-го жовтня 1958 р.

16) «Ідея і чин», ч. 10, 1946 р.; передрук у ВУП ч. 5, 1957 р., стор. 199.

народу, Організації і УПА¹⁷. Стверджено, що в той час сили Закарпатського Краю досягли свого вершка, ОУН і УПА разом на числювали тоді там понад 9.000 людей. Прийнято дуже важливе рішення про доцільність ступневого розформовування більших відділів УПА та концентрації наших збройних ударів на чільних провідників окупаційної влади. Доцільно частину збройних кадрів переводити знову в підпілля, як резерву революційної боротьби на довгі роки.

В наслідок боротьби минулого періоду, наш непохитний Провідник-Командир втратив знову кількох найближчих співробітників: Дмитра Маївського, ген. Дмитра Грицай, поета-виховника Петра Волоша-Полтавця-Гетьманця (нар. 1921 р. на Полтавщині) і інших.

На цьому місці треба коротко згадати, що ОУН в Україні під проводом Романа Шухевича звертала велику увагу на ведення зовнішньої політики. Її реалізовано при допомозі численних пропагандивних рейдів у сусідні країни, як в Словаччину (3 рази), в східну Польщу, в південну Білорусь, в Румунію (неменше 2 рази) і північну Малярщину, а навіть у Східну Прусію. Є позначки, що відбувся один рейд на Підкавказзя і в Крим. Проводи ОУН-УПА-УГВР нав'язували контакти з різними польськими визвольними рухами, з румунами, мадярами, словаками та чехами. Всі ці заходи велися на основі певної реальної визвольної сили України.

В 1946 р. москалі викликали на широких просторах України штучний голод як засіб здушення українського націоналістичного Руху. Без перерви шалів терор НКВД. Але величезна більшість народу далі визнавала ОУН-УПА-УГВР своїм національним проводом, бо 9-го лютого 1947 р. народні маси знову відгукнулися на заклик бойкотувати вибори до Верховного Совету УССР. До цього народові південної України багато промовив славний рейд групи підпільників під проводом майора Хмари, який пройшов 1.000 км і НКВД-істам не вдалося його розгромити.

Роман Шухевич, бажаючи духово скріпити Визвольний Рух, провів в УГВР рішення з 30-го травня 1947 р., щоб день 14-го жовтня, тобто день Покрови Матері Божої над українським народом, став днем Свята УПА. Отже, від тієї дати ОУН-УПА ще виразніше змагалися під знаменами Хреста й Тризуба.

Коли всі дотеперішні злочинні заходи російських горлорізів не спромоглися знищити націоналістичне підпілля, вони вдалися до своєї прадавньої методи масового виселювання і засилання на Сибір. Отак, біля половини всього українського населення Західної України запероторено в сибірські тайги і в той спосіб, його засуджено на 10-15 років заслання. Також тисячі українців Осередніх і Південних земель були засуджені від 10 до 25 років

17) ВУП, ч. 1, стор. 153.

тюрем і концтаборів. Як знаємо, на день смерті Сталіна в концтаборах і тюрмах СРСР було 20 мільйонів в'язнів, в тому абсолютна більшість політичних в'язнів визвольних рухів поневолених Москвою народів.

Велику моральну насагу і підсилення до дальшої боротьби давали ген. Романові Шухевичеві інформації про активність і успіхи ОУН на чужині. В 1946 р. оформлено АБН, в 1947 р. відбулася I Конференція ЗЧ ОУН, нав'язано співпрацю зі Шотландською Лігою за Свободу, контакти з еспанськими й іншими урядовими колами та антикомуністичними організаціями, започатковано видавництва й культурну працю тощо.

Правда, боротьба ОУН-УПА в 1947 р. дещо послабла в порівнянні до 1946 р., але цілість структури підпілля функціонувала нормально. Виконано понад 900 збройних акцій і сутичок проти ворога у 8 областях.

Дуже цікаве явище, що в 1948 р. ця боротьба посилилась знову в наслідок закінчення вдалої переорганізації цілого підпільного руху. Виконано 1.422 збройні чини в 11 областях. 1948 рік — це рік боротьби в новій дійсності, іншій від мобільної атмосфери Другої світової війни. Ідеї ОУН рознесли далеко поза межі України. В половині 1948 р. вибухло перше величезне повстання 80.000 політв'язнів Воркути, в авангарді якого стали члени ОУН й УПА. Відтоді голосним по всій російській імперії стало ім'я «бандерівці» як безстрашні борці за УССД. Такі вісті безперечно радували нашого титана революції, в якого здоров'я почало занепадати. Насіння ідей революційного націоналізму, посіяне тисячами побратимів його покоління, почавши від славних Похідних Груп, почало тепер рости в мільйонах душ народу в тогочасній підбольшевицькій дійсності.

Напруга боротьби збройного підпілля не меншала і в 1949 р. Від половини 1948 до половини 1949 р. занотовано 1.073 збройних акцій ОУН-УПА. В той час велика частина членів УПА уже перейшла в регулярну підпільну сітку ОУН. Проте кожного року Роман Шухевич тратив багато вірних друзів. Правда, їх місця займали молодші, про яких ми менше знаємо або з конспіративних причин не можемо їх назвати навіть у науково-дослідницькій праці.

В 1949 р. здоров'я ген. Романа Шухевича дуже підупало. Але його патріотичний оптимізм та велика віра в краще майбутнє свого народу викладені у «Роз'ясненні Проводу ОУН на Українських Землях в деяких ідеологічних, програмових і політичних питаннях» з 1-го жовтня 1949 р. глибоко відбиті в цьому документі. З огляду на важливість тієї стадії, коли Роман Шухевич очолював ОУН в Україні зреферуємо важливі пункти: 1) Основною метою нашої боротьби є побудова УССД; 2) Ми проти накидування Україні будь-яких об'єднань і федерацій, бо вони на

практиці означають поневолення однією нацією інших націй. 3) В боротьбі за УССД ми надаємо вирішальне значення власним силам українського народу... очоленого єдиним, сильним і дієздатним керівництвом. 4) Єдиний фронт поневолених і загрожених російсько-комуністичним імперіялізмом народів — це сьогодні найпекучіша конечність. 5) Ми вважаємо, що УССД зможемо збудувати тільки революційним шляхом, тільки за допомогою революційних засобів і прийомів боротьби. Всякі концепції еволюційних змін у СРСР... вважаємо за продукт цілковитої наївності і незнання більшовизму. 6) Ми боремося за те, щоб внутрішній лад в Українській державі був побудований на здорових демократичних засадах¹⁸.

Преважливим, явним документом, до якого Роман Шухевич приложив свою руку було «Звернення Воюючої України до всієї української еміграції» з половини жовтня 1949 р. Ситуація в Україні описана там так: «В Україні дальше кипить жорстока боротьба... Воююча Україна боротиметься так завзято, як вона боролася дотепер — не жалюючи ні труду, ні крові»¹⁹. Коли писалися ці слова з усюди приходили вісті про тяжкі втрати провідних членів ОУН: в лютому 1949 р. загинув провідник ПЗУЗ Петро Козак-Смок-Богдан Степаненко, в січні полк. Олекса Гасин-Лицар, шеф ГВШ, в квітні Василь Сидор-Шелест, Провідник Львівського Краю, в липні Советське Міністерство Внутрішніх Справ у Москві засудило на 25 років тюрем і концтаборів д-ра Володимира Горбового, тоді загинув референт СБ — Дякон-Дмитро та інші.

Про широкі дії ОУН-УПА в 1949 р. свідчить той факт, що 30-го грудня 1949 р. командуючий військами НКВД в Західній Україні ген. Ковальчук знову мусів публічно проголосити заклик, щоб націоналісти здавалися. На початку 1950 р. НКВД розпочало масову й дуже систематичну акцію в цілій Львівській області проти підпілля. І врешті, 5-го березня 1950 р. їм вдалося окружити дім постою Провідника ОУН в Україні, ген. Романа Шухевича-Тура, в Білогорщі біля Львова. В бою генерал-Провідник загинув смертю героя*.

Підсумовуючи період 1943-1950 рр. в історії України — це світлий період, бо тоді український народ під проводом революційної ОУН став справді широким фронтом проти ворогів України. Покоління, яке тоді боролася, здало іспит своєї відданості українській нації. ОУН виросла у всеукраїнську визвольну революційну організацію. Ген. Роман Шухевич-Тур, більше як будь-хто інший

18) Див. повний текст у журналі «Сурма» ч. 25 за листопад 1950 р. і «Український Самостійник» за 19-го листопада 1950 р.

19) ВУП, ч. 3, стор. 87-100.

*) Степан Бандера стверджує, що «Останній лист від Тура, з його власноручним підписом, був з останніх днів лютого (1950 р.)». «Друзі — українські націоналісти», «Сурма» ч. 24, жовтень 1950 р.

в модерній українській історії, реалізував принцип соборности в боротьбі за здобуття самостійности.

Під проводом Романа Шухевича Україна в половині 40-их років досягла великої мілітарної сили. Збройна сила ОУН-УПА подекуди перевищала сили українських армій в 1918-20 роках²⁰.

Роман Шухевич очолював Організацію, яка покривала більшість менш густою сіткою майже всі терени соборної України. Діяли провідники великого державницького, адміністративного, військового й економічного формату, що своє знання й досвід здобували довгими роками. Величезна більшість кадрів була добре політично та ідейно вишколена з дуже високою національною свідомістю й гордістю. ОУН в 40-их роках зробила величезні переміни в Україні: революційний націоналізм опанував мільйони українського населення. Наруги, терпіння, величезні жертви, неволя, приниження німецькими і російськими займанцями витворили в народі велику ворожнечу і ненависть до ворогів, що допомогло вкоренити раз назавжди Організацію Українських Націоналістів в найглибших надрах українського народу. Навіть по 30 роках після смерті великого провідника російським расистам не вдалося знищити ОУН. Це найбільша заслуга Романа Шухевича, який відійшов з того світу, чесно виконавши першу точку націоналістичного заповіту: «Здобудеш українську державу або згинеш у боротьбі за неї». Він відійшов без одного карбованця в кишені, але здобув скарби в душах мільйонів. Його дружина і син досі несуть свій хрест на Українську Голготу, що мусить скінчитись Воскресінням України.

²⁰ Порівняй Лев Шанковський: «УГА», Вінніпег, 1974 р. — стан УГА в березні 1919 нараховує 120.000, а ген. Олекса Удовиченко в «Україна у війні за державність», Вінніпег, 1954 р., стор. 50, стверджує, що в 1919 р. большевики завоювали Україну армією у 86.000 людей, проти яких Симон Петлюра мав 40-50.000 вояків.

ЖЕРТВУЙТЕ ЩЕДРО НА —

ФОНД ОБОРОНИ УКРАЇНИ,

ВИЗВОЛЬНИЙ ФОНД ОУН

І ФОНД АБН!

І. ДМИТРІВ

В ТРИДЦЯТИЛІТТЯ СМЕРТИ ОСИПА ДЯКОВА-ГОРНОВОГО

Було це в грудні 1952 року, коли то УГВР, Провід ОУН на Українських Землях і Головне Командування УПА подали до відома кадрам українського націоналістично-визвольного руху та українському народові особливо сумну та до глибини душі болючу вістку, що понад два роки раніше, себто 28 листопада 1950 року, в лісі біля села Велике Поле, Івано-Франківського району, смертю Героя загинув у боротьбі проти російсько-большевицьких окупантів *Осип Дяків-Горновий*, Заступник Голови Генерального Секретаріату УГВР, член Проводу ОУН і Крайовий Провідник ОУН Львівського Краю, політвиховник УПА і визначний публіцист та редактор головних підпільних видань ОУН, знаний також під псевдонімами *Артем*, *А. Осипенко* й *О. Гончарук*, нагороджений *Золотим* і *Срібним Хрестами Заслуги*.

Ця вістка наспіла до нас на чужину ще пізніше. Знаючи в тому часі про геройську смерть з руки російського загарбника *с.п. Романа Шухевича-Тараса Чупринки-Тура*, Голови Генерального Секретаріату УГВР, Головного Командира УПА і Голови Проводу ОУН на Українських Землях, який упав 5 березня того ж року в Білогорщі біля Львова, ця вістка про смерть *с.п. Осипа Дякова-Горнового* викликувала тим більший біль, а рівночасно і журбу за долю інших членів Проводу Українського Націоналістично-Визвольного Руху в Україні.

Сл. п. Осип Дяків-Горновий народився в 1921 році в селянській сім'ї Василя Дякова і Юстини з дому Корник. Початкову народню освіту здобув у рідному селі Олесин, а середню у гімназії в Бережанах. Він став членом Юнацтва ОУН середньошкільником у Бережанах і поважну частину свого життя провів у праці над націоналістичною молоддю. Під час большевицької окупації Західніх Українських Земель у вересні 1939 року, Осип стає заарештований. На волю виходить у липні 1941 року і відразу, не зважаючи на стан здоров'я, включається у революційну діяльність ОУН. Того ж року він стає членом Окружного Осередку Пропанди на Бережанщині, згодом (1943-1944 рр.) членом Крайового Проводу Юнацтва ОУН на Українських Землях, членом Редакційної Колегії журналу «Юнак» і редактором «Вістей» під псевдонімом «Юртів». В 1945-1948 рр. Осип працює членом Головного Осередку Пропанди при Проводі ОУН. В 1948 році стає Крайовим Провідником ОУН Львівського Краю, а в 1949 році членом Проводу ОУН на Українських Землях. В 1950 році Осип Дяків-

Осип Дяків-Горновий
(* 21. 6. 1921 — † 28. 11. 1950)

Горновий стає членом УГВР та обіймає пост Заступника Голови Генерального Секретаріату УГВР.

Важко в такому короткому есеї навітлити в подрібний спосіб весь життєвий шлях Героя Української Національно-Визвольної Революції. В додатку, як і при підході до кожної великої постаті в українському підпільному русі ОУН, УГВР і УПА, багато їхньої праці, плянів, чинів та здобутків дуже мало відомі. Коли ж мова про сл. п. Осипа — ми маємо спогади його батька Василя Дякова, що разом з довшою працею д-ра П. Мірчука і доступними статтями оприлюднені окремою книжкою «Ідея і Чин» з друкарні УВС в Лондоні 1968 року.

Про Осипа Дякова у мене ще дуже свіжа випадкова персональна згадка. Трапилося це в періоді сінокосів 1943 року, коли я працював на одному із головних підпільних шляхів. В половині дня до нас на подвір'я зв'язковий привіз трьох мужчин — двох роверами, а третього возом. Першим із них був Осип, другим Дмитро Грицай-Перебийніс, а третім старший мужчина, якого зустрічав раніше і багато разів після цього дня. Під час короткої розмови на подвір'ю я довідався, що ця трійка спішить на зв'язковий пункт у Брідщині. Мирон і Дмитро мають «свій транспорт», але третій, при якому була грубша ручна течка і ППШ, потребує воза. Ми скоро розладували наш віз із сіна і подалися польовими дорогами в напрямі Бродів. Осип і Дмитро мали за поясами револьвери, що звисали трохи нижче надітих легких блюзок. Переїжджаючи надвечір почерез одно село біля Майданчика*, Осип завважив підозрілий рух між проходжими людьми, які вертали з поля до своїх хат, але зараз про це нічого не сказав. Щойно коли ми доїхали недалеко зв'язкового пункту і я готовився до поворотної дороги, Осип запитав, чи я маю при собі зброю. Я відповів, що не маю нічого. Тоді він від'язав мені свій револьвер і порадив бути обережним під час переїзду того села, або його виминути іншою дорогою. Я взяв револьвер і від'їхав лісовою дорогою в рідні сторони.

Коли сонце уже зовсім лягало поза горбками та довколишніми лісами, я виїхав із лісу в напрямі того підозрілого села. Перше затривоження проявилось під впливом того, що на полях не було видно ані одної людини. Їдучи поволі, я зауважив деякі рухи людей і зачув один чи два свистки в пальці. Використавши найближчу нагоду, я звернув коні з возом на поле, пробуючи виминути село впоперек недалекого ні то вигону, ні то сіножатей. В тій хвилині з села донеслися постріли, крики, а за пару хвилин впоперек поприсільських ланів пустилася група мужчин, намагаючись перетяти мій шлях. Я нагнав коні і з розгоном увігнався на пісковату площу. Коні зачали приставати, грузнучи разом з возом в піску. Побачивши, що з возом не втечу, я, відстрілюючись, відчепив коні від воза, сів на одного і щасливо доїхав до недалекого лісу, а відтак верхи добився до найближчої поліційної станиці, яку знав. Там же заночував, а вранці другого дня поліція притягнула віз.

Цього молодого чоловіка, який дав мені свій револьвер, я більше не бачив. Розпізнав його щойно тоді, коли на Заході, разом з повідомленням про смерть, появилася перша фотознімка. Цим молодим чоловіком був, власне, Осип Дяків-Горновий.

На пам'ятку сучасникам і наступним поколінням сл. п. Осип Дяків-Горновий оставив 13 високовартісних публіцистичних праць, присвячених ОУН і УПА, ідейно-політичним заложенням Українського Визвольного-Революційного Руху та критиці москов-

*) Село чисто польське, шовіністичне.

сько-більшевицької системи, російсько-більшевицького шовінізму та русифікаторства. Ця публіцистична спадщина має величезну історичну та поточну вартість. Вона також відзеркалює ці духово-світоглядові та політичні питання, на яких виростали всі ті, що якраз в 1941 і наступних роках входили в ОУН чи УПА, не поминаючи, очевидно, усіх раніших здобутків на цьому переважному полі. Із цих тринадцяти праць лише одна — «Яка філософія обов'язує членів ОУН?» — викликувала свого часу ширшу дискусію. Ця дискусія прибрала ширших і пристрасних форм головно тоді, коли творилася «двійка» і коли ніби під омофором волі Краю наростали всілякі «реалітети», «демократизм», «християнський і релігійний індеферентизм», ідеологічний та політичний нігілізм тощо. Табір, який підштовхували і зручно унапрямали ті з НКВД і КГБ, які спенетрували зв'язки та опірні пункти ОУН, не маючи в тому часі власного ідейно-політичного опертя в якійсь доктрині, всіма силами намагалися спекулювати на публіцистиці зокрема Осипа Дякова-Горнового і Петра Полтави, який також загинув пару років пізніше, і, очевидно на інших підсунених Москвою матеріалах. Все це роз'яснилося зовсім із хвилиною, коли наспіли відомості про зловлення Кука, Охримовича, Матвієйка та інших.

Не зважаючи на цей випадок, наш погляд на *сл. п. Осипа Дякова-Горнового, визначного Революціонера й підпільного Провідника, Виховника, Організатора і Публіциста* був, є і буде найбільш прихильним і конструктивним. *Сл. п. Осип Дяків-Горновий* — це велика індивідуальність і глибоко вдумливий публіцист, в якого слова ніколи не розминалися з ділом. Головна його школа, гарт духа і характеру — це підпілля і всебічно віддана праця для визволення України. Він глибокий християнин і переконаний ідеаліст, який готовий дати змогу кожній українській людині приймати участь в боротьбі проти імперіалістичної Москви за власну державу, якщо вона визнає право української нації на самостійність та суверенність і готова за це боротися. Окрема справа — це членство в ОУН, приналежність до авангардної сили відродження і революції. Тут уже вимоги серйозніші і світогляд, ідеологія і політична програма строгіші.

Відзначаючи тією скромною присвятою 30-ліття з дня смерті *сл. п. Осипа Дякова-Горнового*, наші почування линуць до Його незаквітчаної, а може навіть і незнаної могили, і там у стіп Його могили висловлюємо Йому вдячність за всевідданість Українській Національній Справі й признання за всі осяги в житті, які стають частиною величезних осягів ОУН, УГВР і УПА в боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу.

Вічна слава Героеві Української Національно-Визвольної Революції!

Роман ЗВАРИЧ

ЗА ЯКУ БОРОТЬБУ?

(Продовження, 4)

Мистецтво революції

Існують різні роди революцій. Однак кожний революційний подвиг є унікальний не лише у своїй властивій меті, а навіть у своїй повсякчасній цілості й в повному контексті своєї дії. Тому стисло наукова категоризація чи аналіза такого надто живого, емоційно-пульсуючого політично-суспільного явища майже неможлива. Недавно відомий болівійський революціонер Че Гевара заявив, що «не можливо просто зробити революцію; треба жити нею». Він, можливо, намагався підкреслити цей елемент унікальності, який є властивий кожному революційному процесові.

Причина такої унікальності полягає в тому, що кожна революційна боротьба створюється та провадиться під знаменом ясного і чіткого принципу, властивого лише тій боротьбі. Без цього власного, «суб'єктивного» принципу, бойовий змаг будь-якого масштабу не доходив би до того палаючого ступеня людського метафізичного «еросу» (Донцов), до тієї найвищої грані людських уявлень та духової творчості, де вирощуються елементарні, незаступимі первні кожного живого і органічного політичного суспільства, чим характеризується феномен революції. Ленін, батько большевизму, чи радше, нового російського імперіалізму, все говорив про «мистецтво» революції. І дійсно, говорити про революцію виключно в науковому чи навіть лише в концепційному змислі було б безглуздом. Властиво, щоб правильно зрозуміти цей страшно загрожуючий, але й безмежно творчий феномен, треба його ідентифікувати як найбільш потужну форму політичного мистецтва. Отже, революції не можна просто видумати в голові; її треба відчувати. Не можливо холоднокрівно обрахувати революційну ситуацію; її треба творити так, як мистець творить особливий, ідеальний образ у своїй творчості. Мистець найперше шукає за певною духовою символікою, яку він потім представляє в конкретному образі. Подібно мистець революції творить власну революційну символіку чи окремішню містику або революційний міт. За образом представленим у цій містиці, себто за найвищою революційною метою, в ім'я якої провадиться боротьба, цей мистець революції вирізблює ясний шлях революції. З часом ця містика перетворюється в палаючу революційну віру, яка опісля служить всеспрямовуючим каталізатором революційної дії, себто — боротьби. Джузеппе Мацціні, великий пророк італійського націоналізму, який вперше пов'язано з концепцією революції, ви-

словлюється: »...кожна революція є витвором принципу, який був прийнятий за основу віри«¹⁷. В цій фазі політичний мистець набирає прикмет принципового, морально-чистого апостола, який в своїй особі персоніфікує революцію і блискучість в її цілості. Ясно, що революційний шлях спершу буде досить тернистим. Відповідальність революційного апостола є, власне, у вигладжуванні та вишліфовуванні чистоти революційної боротьби та в охороні тієї чистоти перед наступом контрреволюції чи фальшивих, розкладових чинників опортунізму. В заключенні можна ствердити, що найвищою формою мистецтва поневоленого народу є революція.

Політичні публіцисти вже звикли розглядати руїницьку сторону в кожній революції. Мало хто говорить про творчу динаміку, притаманну кожному дійсному революційному подвигу. В такому змислі, коли будемо уважати революцію неблаганним процесом, який мусить дійти до свого кінцевого завершення, себто — стати успішним, явище революції є, власне, найпотужнішим будівничим, навіть творцем людського суспільства. При цьому слід відмітити, що не завжди революції доходять до такого повноцінного завершення. На це існують дві загальні причини: перша — діючі сили контрреволюції надто міцні, щоб їх викоренити та вповні перемогти або друга — сам революційний провід не присвятив належної уваги вирошуванню власних сил згідно з потребами й тим не запевнив собі динамічності революційної боротьби та жвавости діючих її сил у разі непередбаченого продовження боротьби на довший час. В цьому полягає небезпека виснажування революційних сил, коли вони і сама революційна ситуація ще не досить зрілі. Добрий мистець революції неймовірно чутливий на елемент зрілості і щойно тоді дозволяє розпочати етап багатогранного революційного процесу, коли все готове до революційного зриву.

Кожний один складник суспільства нерозривно пов'язаний з кожним іншим і, що найважливіше, кожний такий нерозчинний складник безпосередньо та нерозривно зв'язаний з самою суб'єктивною цілістю суспільства. Характеристичною ознакою цієї органічної зв'язаності й цілості є віра чи «візія» того суспільства або, за висловом великого німецького мислителя Гегеля «ідея сама в собі», яка визначає не лише кожне суспільство, але й кожную історичну епоху. Ця віра визначає моральні категорії та пріоритети, які являються невичерпними різьбярями духового хребта чи скелета будь-якого суспільства і з якого кожна людська істота в тому суспільстві черпає властиву суть свого існування. Ця віра є вічна, бо вона витворює з себе певні етичні естафети, які в'яжуть всі історичні грані того суспільства в одинцілу, органічну єдність »живих, мертвих і ненароджених«¹⁸. Отже, ця віра — це фундамент традиційної спадщини суспільства.

17) *Interessi e Principii*, 1841.

18) Тарас Шевченко та Едмунд Бурке.

Така віра твориться та перетворюється в самому ядрі тієї боротьби, яка ведеться в усіх царинах життя і свідомості народу. Власне, характеристична суть такої боротьби є її властивим, унікальним принципом, в ім'я якого ця боротьба ведеться і ним позначається самий процес боротьби. Для наших потреб треба пізнати цей вседетермінуючий принцип нашої визвольної боротьби і визначити його революційну міць.

Чим більше цей суттєвий принцип знаходиться в стані різкої протиставності до існуючого суспільно-політичного укладу в суспільстві, тим скоріше сама боротьба доходить до рівня тотальності. Одночасно цей принцип чи ця чистота революційна віра або, за висловом В. Мороза, це «апостольське горіння»¹⁹ впроваджує в життя конкретні революційні сили, які беруть в руки керму революційного процесу і відповідальність за його успішне завершення. Самий принцип революційної боротьби буде сконкретизований в діючій силі революції, яка буде визначувати зміст та головний напрям революційного процесу.

Ми вже сказали, що апостол-революціонер — це найпотужніший політичний мистець. Однак кожне мистецтво уживає певні інструменти чи методичні засоби у своїй творчій дії, без яких вона була б неможливою. Творчість маляра без пензля була б неможливою. Творчість маляра без пензля залишається лише абстрактною уявою, хоч ця абстракція вмішає в собі великий потенціал творчості. Власне ці інструменти уможливають важливе перетворення тієї абстрактної творчості в конкретний образ життєвого ідеалу, згідно, очевидно, зі зрозумінням цього ідеалу в уяві й праці мистця. З погляду політичного мистецтва, мистецтва революції, таким важливим творчим інструментом для мистця революції являється насильство (*violence*). Тут мова про насильство в соціо-політичній площині, подібно як це розумів видатний політичний соціолог Чалмерс Джонсон²⁰. Він уважав, що насильство це така акція в соціо-політичній системі, яка доводить або грозить дійти до «дисеквілібріум» (незрівноваження), або до суттєвого суспільного розпорошення, де захитаний делікатний баланс, який існував між первісними цінностями суспільства та конкретною соціо-політичною дійсністю.

Насильство завжди було супровідним фактором революції, але, і це треба підкреслити, воно ніколи не було знаменною їх причиною. Ганна Арендт висловлюється так: «Можна бути впевненим, що навіть війни, поминаючи революції, ніколи не були цілком визначені насильством. Там де насильство панує абсолютно, як наприклад, в концтаборах тоталітарних режимів, не тільки закони..., але всі й вся мусить перед ним впасти мовчазно. Власне,

19) «Сепед снірів».

20) Johnson, Chalmers: *Revolutionary Change*, (Boston: Little Brown & Co., 1966).

через цю мовчанку, насильство є лише крайнім феноменом в політичній площині, тому що людина, як політична істота, є наділена силою вислову... Справа в тім, що саме насильство не має здібностей вислову, а не лише, що наша сила вислову є безпорадна, коли поставлена перед насильством»²¹.

Отже, революція може лише виправдати насильство, але ніколи його прославляти, бо в такому випадку революція перестала б бути суто політичним явищем; вже не була б революцією. Революція — це явище більш суттєве ніж тільки напружена форма гістерії.

Насильницькі методи в кожному революційному русі відіграють подвійну роль, а саме: з однієї сторони, на діючі сили революційних процесів разом з їхніми морально-ідейними підвалинами, а з другої сторони на мілітарні й політичні сили контрреволюції. Насильство революції не визнає можливостей неутральної пасивності в революційному змагу будь-котрих елементів даного суспільства. Універсальний радикальний клич кожного революціонера такий: »Хто не за нас, той проти нас!«²². Таке неповоротне роздвоєння соціополітичної апаратури саме собою становить мабуть найважливішу, неодмінну умову кожного революційного процесу, і є, отже, бодай частинною запорукою його успішного довершення. Степан Бандера добре розумів передумовну необхідність такої діаметральної протилежності в кожній революції, коли встановив стратегічні й принципові імперативи української національно-визвольної боротьби: »Боротьба на ідеологічно-політичному фронті проти всіх видів московського наступу й підступу має першорядне значення в цілому визвольному змаганні. Націоналістичний рух мусить виступати цілком чистий і революційно-безкомпромісовий супроти всього, що походить від московського більшевизму або до нього доводить, хоч би в дальших зразу невидимих наслідках. Усі питання ідеологічного й політичного порядку треба розглядати передусім із погляду боротьби з московським імперіялізмом і його формою-інструментом — комунізмом. Все що послаблює наші позиції в тому відношенні, що притуплює, зменшує та затемнює діаметральну протиставність, революційну непримиренність, ідейно-моральну й програмово-концепційну вищість українського націоналізму супроти московського більшевизму — треба викривати й усувати з нашого політичного життя«²³.

Подруге, революційно творче насильство²⁴ духово та морально очищує ідейність усіх прошарків і верств революційної боротьби. Воно відкриває фальшивість принципових підвалин ворожого ре-

21) Arendt H., *op. cit.*, стор. 9-10.

22) М. Міхновський: »Самостійна Україна«.

23) Бандера Степан: »Українська Національна Революція, а не тільки протирежимний резистанс«, БУП ч. 2, В-во ЗЧ ОУН, Мюнхен, 1955 р., стор. 340.

24) Див. Донцов Дмитро: »Націоналізм«, 3-тє видання, Українська Видавнича Спілка, Лондон, 1966 р., зокрема на шостий розділ в другій частині, »Творче насильство та ініціативна меншість, як порядкуючі сили — шоста вимога волевого націоналізму«.

жиму в цілості, не зважаючи на нелегальність в очах тогочасної політичної системи таких насильницьких метод боротьби. Властиво, кожна революція мусить усунути репресивну, звироднілу систему законності реакційного й брутального режиму і на це місце поставити нові умовини законодавчості, які походитимуть з моральних категорій її революційної основи. Дмитро Донцов, у своєму геніальному творі «Націоналізм» (1926 р.), підкреслив величезну роль творчого насильства в історії. Він пише: «... нація або ідея, яка стремить розірвати залізні пута індивідуалізації, яка дбає не про конкретне, але про «вічне» — мусить признати величезну роль в житті націй насильству. Без нього не усунути ні змиршавілого, без нього не розчистити площі до будови нового. Без нього ні балканські, ні російські, ні англосаксонські народи не могли б приступити до здійснення «універсальної сторони свого генія» на користь собі, людськості й поступові. Інакше й не могло бути, бо коли історія є боротьбою за панування й владу, за взяття в посідання, то творче насильство мусить грати велику роль в цім процесі, бо привлащення — це передусім бажання поконати, це формування і перетоплення матерії після свого бажання, волі й сили»²⁵.

Для наших потреб в цьому дослідженню будемо говорити про таке творче насильство, як революційний «праксис», або революційну дію, яка узмістовлює саму ідею, самий головний принцип революції. Сама ідея — це сухе й абстрактне явище. Революційний «праксис» перетворює цю ідею в конкретну дійсність. Кожна революція мусить з себе витворити вищу синтезу теорії та «праксис» революційної боротьби, щоб заощадити свою динамічність на довшу мету. В тому самому змислі Ярослав Стецько пише так: «Революція, як органічний, спрямований, масовий процес, йде за здійснення означених ідей, бажаного масами образу всіх царин життя, не лише як теоретичної проекції майбутнього, незв'язаної зі сучасною боротьбою, але як безпереривне намагання повсякчасно й на кожному кроці здійснювати вже тепер цей не уявний, а життєвий, відповідний до потреб і прагнення живої людини — ідеал майбутнього. У цьому лежить органічне поєднання програми-мети з визвольним шляхом, з революційно-визвольною концепцією, і в цьому правильність цієї концепції та життєва виправданість нашої програми-мети, що є мобілізуючою в боротьбі»²⁶.

Революційне насильство це той «праксис», що хоронить духову чистоту й безкомпромісову принциповість революційної візії, яка опісля конкретизується в активній, революційній боротьбі. Джордж Сорель, видатний французький політичний мислитель,

²⁵ Там же, стор. 284.

²⁶ Стецько Ярослав (за псевдом З. Карбович): «Проблеми стратегії національно-визвольної революції», ВУП ч. 10, В-во ОУН, Мюнхен, 1968 р., стор. 283.

присвятив велику частину своєї небуденної праці »*Reflexiones sur la violence*« (1910), справі політичного насильства. Він вважає, що проявлення такого насильства є кінцевим для кожного революційного руху як важливий посередник, що забезпечує переважливу чистоту революційного міту. Беручи за основу думки Сореля, Д. Донцов пише: »Міт, що захоплював прихильників нової віри, — це сподівання активних верств. Сподівання верств пасивних — є утопія. Міти, — пише Сорель, — це не опис речей, але вираз волі. Утопія навпаки, це витвір розумової праці... Коли утопія характеризує розумовий момент, коли її доводиться доказами; коли в своїй природі, вона не певна, піддається сумнівам, то легенду характеризує безсумнівна певність, віра»²⁷.

Революційне насильство або революційний »праксис«, ні на одну мить не допустить до найменшого вщухання того »апостольського горіння« (Мороз), яким характеризується кожний революційний подвиг.

Такі насильницькі методи боротьби витворюють дійсну уяву в думці ворога про незнищимість та непоборність діючих сил революції. З часом ці сили перетворюються з об'єкту ворожого насильства в конкретний підмет революційної боротьби, чим виправдують законодатність революції та її супровідної мети. Проблема, яка в загальному зустрічає кожну революційну владу, це контролювання та потрібне приручення цього вже розгорненого революційного насильства, коли виникне потреба конкретного державного будівництва після остаточного завершення революційного процесу.

Як оминати »Панування Терору«, який приділено тому жорсткому періодові Великої Французької Революції 1789 р., коли Робесп'єр та його Комітет Громадської Безпеки встановили брутальний, терористичний режим у Парижі? Цей терор можна пояснити хіба як непередбачений вислід лютого безголовного насильства революційної боротьби, поминаючи це, що загальним кличем Французької Революції було »*liberté, égalité, fraternité*« (свобода, рівність, братерство) себто усе цілком протилежне будь-якій формі репресій чи терору (див. в Brinton, Crane: »*The Anatomy of Revolution*«, 1938). Це вже не було »творче«, а »деструктивне« насильство. Справа уникання такої жорстокої, терористичної доби в первісному залежатиме від самого революційного проводу-еліти; до якої міри виробленості та вичерпності ця еліта (»ініціативна меншість«, — Донцов) буде спроможна розробити ясну й чітку революційну мету й представити її в приступній формі ширшим масам народу. На основі тієї ж мети ця провідна верства повинна витворити вищу революційну свідомість, яка стоятиме понад насильством, хоч і буде користуватися насильними методами в досяганні національного ідеалу.

27) Донцов Дмитро: »Націоналізм«, стор. 169.

Революційна ситуація — криза влади

Соціально-політична система мусить знаходитися в стані спорохнявілого гниття, щоб революція мала можливості започаткуватися та дійти до успішного кінця. Саме суспільство мусить бути до основ просякнене політичною хворобою апатії та нігілізму у відношенні до існуючого укладу сил і суспільних вартостей, щоб революційна свідомість мала змогу вкоренитися в психіку того суспільства і перетворити його на іншу духовну субстанцію. Доцільно було б порівняти такий гіпотетичний образ з описом Советського Союзу Валентина Мороза: «Фальшиві алмази від справжніх тепер відрізняють легко. Вирізнити справжні емоції від налоскотаних — важче. Налоскотавши себе, можна викликати не тільки штучний сміх. Так само викликають штучний трагізм, фанатизм. Найбільша таємниця сталінської доби полягала в тому, що не зважаючи на «потрясаючі клятви», «у відданості», «вірності», «готовості», вона не мала нічого крім нігіліста — людини, яка не вірила ні в що...

Не можна без кінця випускати грошові знаки — бо знеціняться. Не можна без кінця напихати в людську голову слова — бо наслідком буде та ж сама девальвація. Девальвація слова — основна моральна проблема, яку залишила по собі сталінська доба...

Девальвація слова потягла за собою жахливу девальвацію всіх понять»²⁸.

В такій добі тотальної зневіри, людина пошукує за властивим ідейним підкладом. Вона сліпо шукає за самими первнями існування, бо розпачливо хоче в щось повірити та перетворити цю зовнішню віру в посередник суб'єктивної віри в самого себе, віру у власні духово-творчі сили. Тому в такій епосі грубого, фаталістичного, завмерлого нігілізму зроджуються апостоли, які відтак стають найпотужнішими рушіями морально-плідних і духово-творчих майбутніх процесів в суспільстві, бо в них є віра, а під ними могутнім пульсом кипить невблаганне тяготіння до Волі. Як той променіючий фенікс, що виростає з попелу минулого, цей апостол всеціло опанований блискучістю своєї віри, вказує шлях до майбутнього та будує новий справедливий лад. Коли вглибимося в сучасну добу історії української нації, щоб ґрунтовніше її оцінити, то переконаємося, що таким «революційним апостольством» є Організація Українських Націоналістів (ОУН), її рушійний актив, її герої!

Віра — без її мучеників, мало що вартує; Правда вимагає своїх носіїв, що готові ціною життя захищати її. Без героїв — немає великої правди, немає пориваючої віри! Євген Сверстюк, один із

28) Мороз Валентин: «Серед снігів», вищевитована книжка, стор. 71-72.

сучасних передових українських політв'язнів, пов'язує цей стихійний предмет національної «віри» з героїзмом: «... Ми говоримо про легенду вічності народу й людства, бо це в області віри, а не примусовий для кожного факт. Цю легенду зіткали, пронесли і зробили її істиною найкращі — саме ті, що найменше дбали про фізичне самозбереження (героїзм, — Р. З.). І всупереч їм — особливо у нас, українців — рили корінь наймані і просто корисливі покручі, що не вірили в народ (його власні сили, — Р. З.), в легенду, і чути не хотіли про духовне життя як про вищу реальність»²⁹.

Валентин Мороз нібито висловлюється: «Кожна епоха мала таких будителів (апостолів, — Р. З.), що відроджували слова і поняття після девальвації, надавали їм знову живого змісту. Моральне омертвіння спричинялося не лише «культами» на зразок сталінського ...

Рим оновили християни. Що ж дало силу неписьменному християнинові з його наївними проповідями перемогти римського філософа, обтяженого вантажем грецької і догрецької мудрости? Може християнський проповідник знав щось таке, що не знав римський філософ? Ні, справа не в цьому. Філософ знав більше, ніж християнський проповідник. І взагалі: суттєва різниця не в тім, що один знає, а другий не знає. Суть — у градусі емоційности, з якого людина ставиться до тієї чи іншої істини. Один просто знає це. Другий живе цим. Для одного дана істина є просто інформацією. Для другого — *откровение*, без якого життя втрачає сенс. Істина розігріта в душі до певного «градуса» стає цінністю. Знання переростає у віру. І тільки тоді людина починає жити. Леся Українка назвала цей стан одержимістю».

І далі: «Апостоли! Апостоли потрібні сучасній Україні, а не ситі пристосованці — «реалісти» з їх аргументами! Ні один духовий переворот не відбувся без апостолів. Сучасне українське відродження також не можливе без них»³⁰.

Загальною ознакою суспільства чи державного соціально-політичного апарату, що зазнає різного роду революційних напружень та ідеологічних ферментів, стає загальна судорога в його головних ідейних шляхах комунікації та зв'язаности, що лучать всі їхні духові та фізичні компоненти в одноцінну гармонію³¹. Дещо метафорично можна сказати про такий стан як заціпеніння політичних артерій в суспільстві або як «політичне костеніння». Така політична система не має найменшої надії обминати таку чи іншу якісну зміну. Вона вже не спроможна здійснити ряд певних, хоч

29) Сверстюк Євген: «Собор в риштуванні», «Вибране», «Сучасність», Мюнхен, 1979 р., стор. 215.

30) Там же, стор. 73-74 та стор. 81.

31) Deutsch, Karl W.: *The Nerves of Government; Modes of Political Communication and Control*, (New York: The Free Press, 1963).

би поверхових форм, які евентуально довели б до тривкішої стабілізації тієї ж системи. Наприклад, в 1905 р., коли російська імперія знаходилася в стані широкого соціального та політичного, революційного розпорошення (головно через програну війну з агресивною Японією), тодішній російський міністер україножер П. А. Столипін зовсім не був у силі зреалізувати навіть досить простенькі, але необхідні реформи. Він сподівався, що такі реформи втихомирять і знесилять існуючі революційні голоси й течії. Нездатність державного апарату поладити якусь просту справу чи розправитись із якимсь звичайним фактом урядового життя, викликає кризу ширших, соціально-політичних пропорцій. В Росії в 1905 р. була проблема з нестачею хліба. Наскільки більш ворохобною стає криза нестачі найосновніших вартостей; наскільки потужнішим буде змаг не тільки за «землю і хліб», але за державну самостійність, соборність і всі інші людські й національні свободи?

Звичайна боротьба внутрішнього політикування між різноманітними інтересами в даній політичній системі, які мають певне відношення до її дальшого існування (з їхньої точки зору), у революційній ситуації перетворюється в боротьбу за саму суть політичної сили й влади. Коли більшість з активних учасників боротьби хочуть цілком знищити систему та її уряд, який, в їхній оцінці, є репресивним, брутальним, а тому псевдо-закономірний, позазаконний, несправедливий режим, тоді вже існує дійсна чутливо-вибухова революційна ситуація. Отже витворюється нестійке явище, бо існують протилежні собі ядра влади, які змагаються не тільки за дійсну силу, але і за вирішальний мандат законности своєї влади. Коротко: існує криза влади, яка вимагає остаточної розв'язки, бо інакше останеться історично-політичний анахронізм. Власне, елемент влади є ключевим фактором в кожному революційному процесі.

Під сучасну пору таким історично-політичним анахронізмом являється теперішня російська імперія та її зовнішня фальшива форма — ССРСР. За вищеподаною аналізою, ця реакційна система колоніального визискування вже тепер знаходиться в стані, де звичайні реформи не мають жодної ваги для стабілізації режиму.

(Далі буде)

Юрій ВУДКА

ХИСТ ПРОТИ ПРАВДИ

»Ніщо від російської душі тепер так не віддалене, як войовничий націоналізм. *Ідея світової імперії їй чужа*« — так з величезним запалом і хистом доводить у «Ді Вельт» за 1-ше березня 1980 р. великий російський письменник Солженіцин.

На його думку, московський імперіялізм — це суто комуністичне, а не російське явище. »Що таке комунізм? Запитайте ракову пухлину чому поширюється? Вона інакше не може«.

Яка ідилія! До 1917 року мешканці Московського князівства тихо і мирно сиділи на своїй землі, та ось раптом з'явилися якісь комуністи та проти їхньої волі погнали на світові підбої. Казань і Астрахань, Новгород і Україну, Сибір і Кавказ, Туркестан і Прибалтику, Фінляндію і Польщу московіти ніколи не зачіпали, ніколи не поширювались, поки справу не зіпсували комуністи...

Але, може, і раніше влада народу була ворожа, так само жорстоко придушувала його повстання, закріпачувала та гнала на підбої? Хоч Солженіцин цього не вважає (навпаки, ідеалізує до-революційну Росію), спробуємо на хвилину повірити в це і знайти виразників російської душі, що протиставлялися імперіялізмові влади?

Пушкін? »Восстав из гроба своего Суворов видит плен Варшавы...« Лермонтов? »Смирись, чеченец! Запад и Восток, быть может, скоро твой разделят рок. Пройдут года, й скажешь сам надменно: пускай я раб, но раб царя вселенной!«

Гоголь? »Подымается из русской земли свой царь, и не будет в мире силы, которая бы не покорилась ему«.

Достоевський палко вітав підкорення Туркестану, плекав мрії про здобуття Стамбулу. У нього, як і у Л. Толстого, образи неросіян рясно розсипані по романах, майже завжди нагадують со-ветські газетні карикатури. І не має значення хто це: німець чи француз, єврей чи поляк. Неросіянина російські генії ніби нездатні сприймати як людину. Найзліші і найбрудніші постаті ро-сіян знаходять у них розуміння і співчуття, але неросіяни — майже ніколи. Теоретично для них всі — люди, але емоційно вони сприймають за собі подібних усіх без розбору карамазових, але не якихось »полячишок« чи навіть Наполеона.

Тютчев? Варто згадати, що він писав про »границы России«. Навіть у комуністів покищо апетити скромніші.

Цю галерею духовного імперіялізму можна було б продовжувати ще дуже довго. Шкода паперу. Згадаю ще тільки народного поета Росії Єсеніна:

Я буду воспевать всем существом в поэте
Шестую часть земли с названием кратким »Русь«.

Тому, хто трохи знає географію, зрозуміло, що у цю шосту частину землі входять біля 200 народів, яким «Русь» відмовляє у праві навіть називатись власним ім'ям.

Як бачимо, комуністичному керівництву зовсім не потрібно «мріяти» про «запряження російського націоналізму до імперіалістичного возу». Він незмінно і міцно запряжений вже п'ятсот років, від самих початків московської держави, вся історія якої — це безперервний «дранг» на всі сторони світу. Російська докомуністична експансія за розмахом майже не має прецедентів, за винятком Чингіз-хана, від імперії якого Москва успадкувала свою державну структуру.

Чи комуністи загарбали такі народи, як мурома або пермь, від яких залишилися лише географічні назви? І таких назв можна навести цілу низку.

Солженіцин доводить, що росіяни — це головні маси рабів у СРСР, що вони — у найгіршому стані. Чому ж тоді масовим є явище, коли неросіяни записуються в СРСР росіянами, але навпаки — ніколи? Чому російські школи та інші заклади існують в будь-якому закутку СРСР, а інші народи не можуть добитись цього навіть на своїй землі? Чому, нарешті, у найважливіших органах влади — партбюрократії та КГБ — росіяни забезпечили собі вирішальну перевагу? Якими інтересами вони керувались у цьому, крім суто національних?

Спробуємо зрозуміти Солженіцина так: хоч у минулому росіяни були імперіалістами, але сьогодні вони порозумнішали й від цієї ідеї відмовились. Що ж, я майже тридцять років прожив у СРСР і маю досить великий досвід спілкування з росіянами. Але мені вистачить пальців однієї руки, щоб перерахувати тих із них, хто є проти насильницького підбою неросіян. Звичайна реакція росіянина «з народу» на литовський, грузинський чи угорський патріотизм втілюється у священній фразі: «Перерізати їх усіх, а заселити нашими! Завоював — мое!» Сім років мого життя минуло у концтаборах та тюрмах для політв'язнів. Я бачив тисячі людей, які сиділи за ідею відокремлення свого народу у національну самостійну державу. Але серед них — жодного росіянина! Якщо імперська ідея верхів є чужа російській душі, то з 130-мільйонного народу мусить знайтись хоч один, хто протиставився б цьому нібито насильству над своєю душею! Немає жодного. Більш того. Серед політв'язнів — біля 10% росіян (в імперії їх половина — де ж спротив поневоленню?) але переважна їх більшість дотримується того самого войовничого імперіалізму, який за Солженіцином є нібито «чужий російській душі». Де ж вона ховається, ця таємнича душа? Може, на еміграції? Але і тут малесенька групка «За Росію без колоній» є збойкотована цілою російською спільнотою і викликає проти себе полум'я її ярої ненависти.

Чи всі ці факти невідомі Солженіцинові? Чудово відомі. Я стверджую, що Солженіцин цілком свідомо вводить Захід в оману, бо і він сам імперіяліст. В його суто теоретичних роздумах є багато шляхетних фраз, але як тільки треба торкнутись діла, його імперіялізм миттю вилізає назовні з таємничих глибин душі. В своєму «Архипелазі» він розпинається у справі теоретичних прав інших народів, та дійшовши до Берестейського миру, він з обуренням зауважує, що цей мир «відрізав від Росії частину тудуба». Виявляється, що для нього інші народи — це невіддільна частина Росії, бо власне російських етнічних територій Берестейський мир взагалі не зачіпав!

Тому його словеса проти імперіялізму — це усього лише демагогія, така сама, як і «антиімперіялістична» демагогія комуністів. Комунізм — законна дитина російського колоніялізму і його рятівник. Своєю безоглядною жорстокістю він примушує спротив поневолених народів у антиколоніальну добу, а назовні вербує п'яту колону модними лівими облудами.

Замість запаморочувати Захід, Солженіцин краще б поборював імперіялізм в душах самих росіян, відкрито, послідовно і чесно вимагаючи відходу Росії у власні етнічні кордони. Якщо він вірить у свої фрази про «антиімперіялізм» російської душі, йому нема чого боятись відразливої реакції.

Якщо це не зроблять самі росіяни, то вже є близьким той день, коли весь сколонізований чи загрожений світ проголосить страшне у своїй наготі гасло:

»Смерть російським окупантам!«

Бо немає народу, що не прагне незалежності; немає нації, яка б бажала чужої окупації під прапором будь-якого кольору. А зрікшись поневолення інших народів, росіяни і один одного навчилися би поважати і зрозуміли б, що є інший стиль відносин поза сваволею і терором.

Чи Ви вже вирівняли передплату «В.Ш.» на 1981 рік? Пам'ятайте, наш журнал ступив у своє 34-річчя! Допомагайте його розбудовувати і розповсюджувати в усіх країнах поселення українців!

»НАША ЦЕРКВА ЗРОСТАЄ!«

*(Доповідь Патріярха Йосифа відчитана архимандритом
Любомиром Гузаром в Кеніґштайні на з'їзді «Церква в потребі»
в 1980 році)*

Дорогі Приятелі й Добродії
Допомоги духовенству в Східній Європі!

1 листопада 1944 р. помер мій попередник, муж святости (блаженної пам'яті) Слуга Божий Митрополит Андрій Шептицький, і Господь поклав на мене важке й велике завдання стати його наслідником, коли наша Українська Католицька Церква стояла перед ліквідацією советським режимом при допомозі Московського Патріархату*.

Уже 11 квітня 1945 р. арештовано мене з усіма іншими єпископами, а протягом одного року попало в неволю понад 800 священників. Від 8-10 березня 1946 р. большевики влаштували нелегальний Синод у Львові, який під тиском безбожників проголосив »З'єдинення« Української Католицької Церкви з російським православ'ям — російською православною Церквою, яка опанована советським режимом.

Це »З'єдинення«, а zarazом і ліквідацію нашої Церкви назовні, здійснено з брутальним насильством. Єпископів вивезено в усі сторони Советського Союзу і вони майже без виїмку загинули або були закатовані в ув'язненні. Кожний з нас пройшов тоді свою хресну дорогу. Тепер, коли мені сповнилося 88 років життя, для мене Єнісейськ, Мордовія, Полярія, Інта і Сибір живі лише в моїй пам'яті, але тоді це були важкі терпіння. Тепер я дякую Господеві Всевишньому, що він дав мені стільки сили нести цей хрест протягом 18 років і я з глибокою пошаною кланяюсь перед своїми десятима Єпископами-Співслужителями, перед більше, ніж 1400 священиками, 800 черницями-сестрами й десятками тисяч вірних, які в неволі жертвою свого життя виявили свою вірність Папі, Апостольському престолові і Вселенській Церкві.

Наших священників поставлено було перед вибором або долучитися до »режимної Церкви« і тим самим заперечити єдність Католицької Церкви або принаймні протягом 10 років пережити важку долю заслання з усіма покараннями, які з тим пов'язані. Надзвичайно велика більшість священників вибрала дорогу, яка вела через в'язниці і советські концтабори.

Один з наших кращих священників терпів від 1945-1955 рр. у концтаборах Потьми, Сарова, Явасу, Улянова і Поліванова. До своїх парохіян він писав:

»Це ув'язнення я приймаю, як покуту і жертвую її для вас, щоб вас обминув цей хрест. Благословлю і молюся за Вас. П'ять

*) Переклад з німецької мови.

разів денно я молюся за всіх своїх парохіян. У неділю я служу Службу Божу, а кожного дня відправляю молебень... Мене хотіли примусити до відступства, але я відмовився... Діло Боже переможе. Зберігайте віру Ваших батьків!»

Якщо б такі священики й пережили 10-річне ув'язнення, то ще годі передбачити кінця їхнього переслідування. Мені писали про одного ченця в Карпатах: »1968 р. його знову засуджено на три роки ув'язнення, бо він навчав дітей релігії. Цей реченець він відсидів до останнього дня. 1973 р. він дістав ще раз півтора року, бо молився при ліжку хворої жінки... Советський уряд стоїть на становищі, що Українська Католицька Церква заборонена, а тому уважає також молитву в приватному помешканні злочинном проти держави.

Все ж таки вірні тримаються своєї віри. У віддалених селах, де церкву замкнено, а священика заслано, вони час до часу її тайкома відчиняють, співають молебні, і також ті частини Богослуження, які призначені для вірних. Я цитую зі звідомлення, яке я нещодавно отримав: »Вірні приходять кожної неділі до церкви і співають з дяком утрєню і Святу Літургію, тобто лише респонзорії (ектенії-відповіді вірних), бо ми не маємо священика. На вівтарі стоїть чаша і горять свічки«.

Вірні так сильно тужать за Службою Божою, що вони беруть участь також і у відправах православного священика, якщо йому довіряють.

Не зважаючи на переслідування, яке триває вже 35 років, ми можемо з вдячністю ствердити, що наша Церква, яка була засуджена на загибель, не лише живе, але й зростає, чи то в західній, чи то в східній Україні, і всюди там у Советському Союзі, де живуть наші засланці, а передусім у Сибірі.

Наша Церква нараховує в Советському Союзі принаймні 4 мільйони вірних, які залишилися вірними Римові. Їх віра така сильна, що вона дає обильні плоди: ми маємо священиків, ченців, законниць, численні покликання і таємну ієрархію. Безбожницькій-атеїстичній системі не вдалося знищити віру. Родичі, які виросли в безбожницькій державі, виховують своїх дітей у християнському дусі. Дисиденти, вивчені в советських школах, говорять про Бога й обороняють Церкву. 35-річна жінка з гордістю признається перед судом, що вона охрестила своїх чотирьох дітей і навчає їх молитов та катехизму. 14-річний школяр відповідає на запит туриста, чи він молиться, з повагою і без вагання: »Очевидно — самозрозуміло, молюся«.

Листи, які я одержую від наших вірних, підбадьорюючі. Настоятелька наших черниць прислала мені цього року Великодні побажання й пише наступне: »Ми молимося щодня й щоночі перед найсвятішими тайнами... Деякі дочки вже одружилися. Це означає, що деякі молоді сестри склали вічні обіти.

Тайні сестри, які в лікарнях піклуються хворими — це над-

звичайні свідки Христа, до якого провадять багато таких, які його шукають. Своїм жертвним життям вони запалюють теж інших молодих дівчат наслідувати їх приклад. Навіть лікарі-безбожники, які не знають, що вони є черницями, так високо цінять їх самопосвяту, що стараються за всяку ціну вдержати їх у своїх лікарнях.

Молодий лікар на Закарпатті студіює з випозичених книжок теологію, щоб стати священиком. Молоді лікарі, інженери, правники і т. п. посвячують себе Богові, стаючи священиками або ченцями. В одному листі від 8 січня 1980 р. пише мені один тайний єпископ: «Внедовзі ми вже висвятимо нових священиків, які студіюють теологію заочним способом. Наші сестри приносять кандидатам писемні питання і відбирають від них відповіді. Усні іспити відбуваються навесні або вліті у вільній природі. А тоді після того слідує посвячення».

В листі з 11 лютого 1980 р. запевняє мене досвідчений душпастир: «Між нововисвяченими священиками є чудові люди». Це велика похвала, але скільки треба мати віри, щоб у катакомбній Церкві прийняти ласку священства? А скільки потрібно відваги до посвяти, щоб витримати в цьому покликанні? Щоб це унаочнити-пояснити, хочу розповісти Вам історію одного нашого священика.

Назв'їм його Миколою. Як дитина глибоковіруючих родичів, він уже давно відчуває в собі покликання до священства. Катакомбні священики навчають його теології. 1975 р. його висвячено.

Свячення відбувалося в довірочних людей у пивниці. Крім Миколи прибуло на свячення ще 11 кандидатів. Катакомбному єпископові асистували ще три старші священики. Це була надзвичайно зворушлива відправа. Ніхто не носив на собі літургічних риз, бо в катакомбному душпастирстві поступається з найбільшою обережністю. Як священичі знамена Микола одержав ризи, вівтар і літургічні посуду, поскладані в коробці для приладдя до голення. Що ж там було? Маленька чаша, ложечка, кольорова шовкова стрічка, яка служить за епітрахиль і дві маленькі пляшечки з водою і вином. Хліб, завинений у серветку, він сховав у кишеню.

Свою першу Службу Божу 12 нових священиків відправили з своїм єпископом у пивниці. З його благословенням вони пішли в нові катакомби, щоб у служінні Христові і своїм переслідуваним братам розпочати працю.

Якже ж працює отець Микола й його 11 друзів? Молоді священики шукають навмисне погано плачену роботу, яка їм дозволяє на певну свободу руху. Вони відправляють св. Літургію залежно від обставин. Отець Микола шукає в кожній місцевості довірочних осіб. В неділю вранці він їде до якогось села і змішується з людьми, які стоять біля церкви.

Чи відправлятимуть Службу Божу? — питається він. — Люди моляться самі, бо священика вивезено на заслання, — відпові-

дають йому. Тоді отець Микола йде до захристії і просить старого паламаря, чи йому можна б відслужити Божественну Літургію? Той спершу дивиться на нього з підозрінням, але згодом дає себе переконати і подає йому ризи. Отець Микола йде до вівтаря і починає співати. Присутні відповідають зі сльозами в очах. Це було вже давно тому, як вони бачили священника і слухали слово Боже. Коли священник покидає церкву, він знову звичайний советський робітник. Паламар бере його до себе на обід, запрошує ще кілька довірочних осіб. Вони просять о. Миколу залишитися ще на кілька днів, бо тут стільки нехрищених дітей, а також хворих, які бажають висповідатися й багато незапечатаних гробів. Отець залишається в селі й сповняє свій душпастирський обов'язок...

Отця Миколу приміщують звичайно в такій хаті, де він на випадок потреби може також сховатися. Його вже зраджено кілька разів, але вірні знали завжди, як перешкодити його арештові. Коли отець виконує свої священничі обов'язки, кілька людей стоїть завжди на стійці. В такому випадку, коли неможливо служити в церкві, він відправляє св. Літургію в довірочного парохіянина. Деколи він вночі христить потайки навіть і дітей партійних діячів. Так він мандрує з своїми друзями по Україні. Він відвідує не лише католицьких вірних, але й православних. Ціла Україна вірить, що Мати Божа його охороняє і що Марія посилає своїх священників, щоб потішили свій бідний народ.

Історія о. Миколи, яку я взяв зі звіту з жовтня 1979 р., свідчить про геройську віру, яка зростає під гнітом і може зрушити гори. Але за яку дорогу ціну її здобувається? Це пізнав на власному досвіді православний дисидент Олесь Бердник, який у грудні 1979 р. був поновно арештований після того, як він написав Папі листа: «Я народився і вихований у країні, де безбожництво-атеїзм є офіційним вченням. Через боротьбу і терпіння я знайшов Христа і пережив на собі дійсність його життя...»

Це саме пережив також один з наших катакомбних єпископів, якого нещодавно викрили при виконуванні своїх обов'язків. КГБ намагалось надармо примусити його до співпраці, погрозами і катуваннями. Також спроба розколоти єдність Церкви зсередини обіцянкою певної волі не мала успіху, бо єпископ добре знає, що для Церкви немає жодної іншої дороги, крім хресної. Ця хресна дорога української Церкви ще й гепер засіяна трупами.

В березні 1980 р. знайшли люди в селі Томашівці, в околиці Рогатина, мерця — нашого священника Анатолія Горгулу. Йому зв'язали руки, облили бензиною й спалили. Його вірні оповіли мені, що його єдиною виною було те, що він залишився вірним своїй Церкві й відправляв Божественну Літургію.

В травні 1980 р. знайдено в селі Зимна Вода, близько Львова, 60-річного священника Івана Котика, закатованого в фабриці, в якій він працював. Ціле його обличчя було сине від побоїв, його

ніс повний натеклої крові, всі зуби були повибивані, а в уста йому напхано хліба. Вірні похоронили його зі співами церковних пісень, а було стільки жалібних гостей, що похоронний похід досягав довжини 600 метрів.

Завжди ще зберігало свою вагомість те, що написав наш молодий ісповідник віри Йосиф Тереля Папі Павлові VI на кускові полотна 6 березня 1977 р.: «Для Греко-Католицької Церкви в Україні настали гіркі часи. Ми, вірні цієї Церкви, примушені тайкома христити наших дітей, потайки вінчатися, сповідатися й бути похоронені. Наші священники страждають в концтаборах і психіатричних лікарнях: їх психічно руйнують... Я живу в державі, в якій є злочином бути християнином. Ще ніколи вірні Христової Церкви не були виставлені на такі переслідування, як тепер. Від українських католиків забрано все: нормальне родинне життя, свободу слова, відправу св. Літургії нашої Церкви. Ми є в катакомбах! За слово Христове розпинають живого духа. З 34 років мого життя я прожив 14 років у в'язницях, концтаборах і психіатричних лікарнях... Без протидії усіх християн не можна очікувати кінця злочинств у безбожному світі... Ми благаємо наших католицьких братів стати в обороні мученичої Української Греко-Католицької Церкви».

Наша Церква не є мертва, як це думає дехто у вільному світі, а може й цього бажає, бо вона стоїть на перешкоді їхнім аж надто «людським плямам». Наша українська Церква живе, а найкращий доказ цього — це її мучеництво. Вона терпить, бо вірить, а вірить, бо терпить і вона радіє з того, що може терпіти для Господа. Це я читаю в одному листі з травня 1980 р.: «Ми — вибранці Божі; це велика ласка, що ми можемо страждати заради Бога і його Церкви».

Для наших вірних сам факт, що наша Церква після 35 років кривавого переслідування ще існує, є вже чудом ласки Божої і це їх примушує щодня до застанови. І якраз це чудо є тим чинником, що робить їх віру непохитною.

Також і комуністичний режим знає, що його боротьба за душі, яку так самопевно і з таким розголосою та бундючністю започаткував 60 років тому, не увінчалася бажаним успіхом. Часті заклики також і до зорганізованої комуністичної молоді в пресі не брати участі в Богослуженнях і завжди ще практиковане глумлення зі святощів і вірних, наочно доказують, що велика частина народу тримається своєї віри. Ця віра така сильна, що спроможна навіть відтягнути молодь від впливу комуністичних провідників і попровадити її до Бога. Тільки той, хто сам пережив це пекло безбожництва, може зрозуміти, яке завдання виконує Церква, як учителька віри й обичаїв у моїй батьківщині.

Правильно писав український історик Валентин Мороз 1973 р., тоді ще дисидент у Советському Союзі: «Церква так глибоко вкорінилася в культурне життя, що неможливо зрушити її без того,

щоб одночасно не розкласти цілу духовну структуру нації».

Це правильно, але Церква для нашого народу має ще багато глибше значення. Разом з іншими релігійними спільнотами, які відкидають політичну співпрацю з комуністичною диктатурою, вона є стовпом і основою правди й моралі для всіх, які хочуть активно практикувати євангелію.

Існування Церкви і її духовна сила в моїй батьківщині має надзвичайно велике значення для стійкості у вірі тих українців, які через втечу чи еміграцію розкинені по цілому світі і залишилися вірними своїй Церкві. Без існування матірньої Церкви не може бути й мови про українську Церкву в діаспорі. Так, як жидівський народ, забувши у вавилонській неволі про Єрусалим, неминуче пристав до поганських звичаїв, так і українська діаспора без внутрішнього пов'язання з матірньою Церквою затратить свою самобутність. Ця загроза асиміляції може започаткувати не лише в національній, але і в релігійній площині процес, який закінчився б для нашого народу затратою його національної самобутності й католицької віри.

Тому, що в Божій спільноті, яку ми разом з св. Павлом називаємо містичним тілом Христа, існування одної Церкви має вплив на всі інші помісні Церкви, українська Церква не може бути для нікого байдужою. Позбавлена всіх інституційних, організаційних і матеріальних середників, вона з вірою Христа є для всіх споріднених Церков джерелом внутрішньої сили і правдивого оновлення. Тим вона вкладає свою дорожню частину до духового скарбу Вселенської Церкви.

Беручи до уваги становище і значення Української Католицької Церкви в рамках Вселенської Церкви, мусимо говорити про з'єднання усіх християн. Треба відновити єдність у Христі і зцілити глибоку рану роздору в містичному тілі. II-ий Ватиканський Собор ставить перед нами це, як завдання. В східній Європі над цією проблемою працюється вже впродовж віків.

Сьогодні так званий єкуменічний діалог провадиться дуже пильно, але, на жаль, він обмежується до малого кола вищого кліру окремих знавців. Сам народ на Заході мало, а в Советському Союзі взагалі не включений. Однак у Советському Союзі через спільне переслідування створилася правдива єкуменічна Церква, яка, очищена своїм глибинним віроісповіданням і кров'ю мучеників, сягає до найглибших основ Євангелії: шукати Боже, а не людське. Бож католики, православні, баптисти й інші віровизнання страждають у той самий спосіб ради Христа. Це страждання робить їх у подібний спосіб дітьми Божими і його Церкви. Це здобуток неоціненої вартості. Новітнім єкуменістам треба б конечно звернути увагу на цю нову проблему.

Ми можемо поставити собі ще запитання — чого наша українська Церква може сподіватися від комуністичного режиму? — Абсолютно нічого!

В рамках комуністичної системи немає місця для Церкви. Якщо її якимсь способом терплять, то це робиться виключно для досягнення нецерковних або протидержавних цілей. А якщо ми знаходимо у терпимих радянською державою церковних структурах позитивні християнські першорядні, то це не заради пануючого комунізму, але це діється з Божої волі. Справжнього добра Церкві не можна сподіватися від системи, яка своїм характером мусить принципово поборювати Бога, Церкву й кожен релігій.

Наші брати й сестри в Україні уповають тому лише на Бога, який чудом свого Провидіння може навіть на віддаль тисяч кілометрів надхнути людей стати знаряддям його милосердної любови. Це благородне діло спомагаючої любови для мого католічного народу від багатьох років виконує в особливий спосіб допомагає духовенству Східної Європи отця Веренфріда. Йому і Вам усім хочу подякувати в імені моєї призабутої і недооцінюваної української Церкви за надзвичайну поміч, яку вона дістала від Вас. Наша вдячність тим більша, бо ми відчуваємо, що Ви не даєте нам лише Ваші гроші, але й частину Вашого серця.

Багато важливішою, ніж матеріальна поміч є духовна і моральна підтримка, яку Ви можете сповнити. Ніколи не забувати про Ваших переслідуваних братів — це є Ваше завдання і Ваш обов'язок. Колишній професор і ректор нашої семінарії у Львові о. д-р Іван Чорняк, який помер 26 січня 1980 р. після 35-річної дороги страждань, як святий, просив мене в останньому листі зробити все можливе, щоб вплинути на громадську думку і зрушити сумління світу, щоб вимагати основне право на свободу віровизнання для всіх поневолених народів у Радянському Союзі і перешкодити тому, щоб мовчазна Церква не була замовчувана тими, які мають змогу говорити. Тепер, як уже зближається день, коли Господь покликає мене з цього життя, я хочу скористати з цієї, мабуть, останньої нагоди, щоб сповнити останнє бажання мого закатованого брата.

Однак не вистачає тільки говорити. Ви мусите молитися і працювати, а передусім провадити послідовно християнське життя. Як нарешті прийде день, коли наші переслідувані брати і сестри на Сході зможуть знову подивляти в Церкві вільного світу, моральну силу, непохитну віру, всебічну оборону людських прав, тоді вони зачерпнуть нової насади, щоб продовжити свою боротьбу, і їхнє серце сповниться більшим довір'ям. Тоді «їх ярмо буде любе, а тягар їх легкий» (Мат. 11, 30), Амінь.

*Рим, в день свята
св. князя Володимира,
Хрестителя України-Руси,
28/15 липня 1980.*

† ЙОСИФ Кардинал Сліпий Патріярх

Євген ГРИЦЯК

КОРОТКИЙ ЗАПИС СПОГАДІВ

(Закінчення, 4)

— У нас з ними дуже добрий контакт, — відповів я. — Та зараз я відшукаю їхнього представника і все виясню. Я з ним дуже часто зустрічаюся. Правда, останнім часом він десь зник з мого поля зору, щось не показується на очі. А ось і він сам!

Саме в цю хвилину попри нас проходив польський представник Юра, як його там кликали на російський лад. Він кинув у мій бік не дуже привітний погляд і пішов далі.

— Юра, почекай! Що трапилося? Люди як?

— Та так собі, нічого, — ухильно відповідає Юра, — стоять усі там біля другого бараку, але хто що думає — не знаю. Кожному в душу не залізеш!

Ми холодно розійшлися. Раптом біля другого бараку зчинився шалений крик, свист тюгукання. Я побіг туди, щоб тільки довідатися, що п'ятдесят два поляки, яких очолив доктор Матошко, рвучким стрибком вишмигнули за зону.

Люди вже перевиснажилися й не витримували такої високої напруги. Адже від тоді, як розстріляли в'язнів 5-ої зони, ніхто з нас і на волосинку не заснув, ніхто не заходив до бараків, усі весь час стояли на ногах і чекали, коли і в нас почнуть стріляти. Більше ми вже не мали на що сподіватися.

Проте перебіги за зону стали дедалі рідшими. Кузнецов зрозумів, що в такий спосіб нас не візьме і, змінивши тактику, перейшов від умовляння до ультиматуму.

— Усім в'язням забрати свої особисті речі і приготувитися до виходу за зону! — пролунав із гучномовців його грізний голос.

Після цього гучномовці замовкли.

Ми зрозуміли, що це вже була остання вимога Кузнецова і що більше він з нами розмовляти не буде.

Я покликав Недоросткова і пішов разом з ним до вахти, де заявив, що хочу говорити з Кузнецовим. Услід за нами, майже наступаючи нам на п'яти, прийшло кілька десятків, одягнених в тілогрійки, в'язнів.

Кузнецов спересердя запитав:

— Про що ми ще будемо з вами говорити? Ви чули моє розпорядження вийти всім за зону?

— Чули, — відповідаю. — Завтра ми зберемося й вийдемо.

— Ніяких завтра, — відповідає Кузнецов. — Сьогодні або ніколи!

Тим часом зліва від мене просунувся якийсь в'язень і з пере-
ляком у голосі пролепетав:

— Гражданин начальник! Гражданин начальник! (це офіційна
форма звернення в'язня до будь-якого начальника) — Дозвольте
звернутися, дозвольте звернутися!..

Та звертайся вже, — зневажливо кинув Кузнецов.

Але той не сказав ні слова більше, тільки шмигнув поза Куз-
нецова і на вахту.

З правого боку пустився на втікача ще один в'язень, поза ним
ще один.

Я обернувся обличчям до в'язнів, що стояли назад мене й
сказав:

— Для чого ви таке робите? Хіба ж нема на все свого порядку?
Вертайтесь всі до бараків, беріть свої речі й тихо та спокійно пе-
реходіть в розпорядження адміністрації.

Кузнецов остовпів, адже в нього вже був опрацьований зовсім
інший плян: *через дві години тридцять хвилин нас мали
розстрілювати.*

Тепер, коли вже всі в'язні порозбігалися по бараках, я замис-
лився, що мені робити: чи вже здатися їм у руки, чи може собі
піти по свої речі, які, як я був певний, уже ні до чого мені не
знадобляться?

— Та ні, хлопче, — сказав я собі подумки, — йди по речі, ад-
же ти повинен вийти із зони останнім — і повільно пішов у на-
прямку свого бараку.

Назустріч мені вже йшли та йшли, з клунками на плечах, лю-
ди. Йшли квално й мовчки. Та нараз мені загороджує дорогу один
мій земляк і дуже схвильовано питає:

— Що ти наробив?

— А що я ще міг зробити? Іншого виходу нема.

— Є вихід: стояти на смерть!

— Але люди не хочуть умирати, втікають.

— Та скільки їх там утекло? Ну, нехай аж півтори сотні, ну
нехай дві. А скільки ще залишилося? П'ять тисяч. Нехай із цих
п'ятьох тисяч ще і чотири тисячі втече, то тисяча з нас набе-
реться таких, що не зрушимо змісця, поки всі не загинемо? На-
береться, і ми покажемо їм, як ми вміємо вмирати.

— Ні, — відказав я йому, — я нікого на явну смерть не пове-
ду. Вам ще треба жити. Прощай!

Порівнявшись із своїм бараком і побачивши, що з нього ще
виходять люди, я пішов до лікарні, щоб попрощатися із своїм
добрим приятелем Василем Риковим. Від нього я вже пішов до
свого бараку, де застав ще двох в'язнів, які квално укладали свої
речі. Забравши свої речі, я пішов разом з ними до вахти. В зоні
стало тихо, порожньо.

Ідучи вже до вахти, я побачив наглядача, що ліз угору ходовими скобами пекарської труби. Я зупинився, щоб побачити, як він скидатиме прапор. Та на мій превеликий подив наглядач не кинув його згори, а взяв під пахву й обережно спустився разом з ним на землю.

На вахті я ще застав невеличку групу в'язнів і разом з ними переступив лінію воріт.

Усе вже було позаду.

VI

Я м а

Нас випускали із зони групами по сто чоловік і так, сотнями, відводили під спецконвоем у тундру. Мене на вахті, на мій превеликий подив, не відокремили від інших в'язнів. Я пішов зі своєю сотнею аж під Горстрой, бо поблизу вже вся тундра була зайнята людьми.

Нам скомандували сісти. Та не довго ми сиділи. Нашим конвоїрам сказали піднімати нас і провадити назад. Ми вийшли на дорогу, що вела від Горстрою до нашої зони. Коли до вахти залишилося якихось п'ятдесят метрів, нам знову скомандували сісти. Ми сіли й, обганяючись від надокучливих комарів, дивимось, що де робиться.

Вся тундра вкрита в'язнями та конвоїрами. Біля вахти стоїть Кузнецов зі своєю групою. Перед ним стараються дачники, яких привезли сюди навмисне для розправи над нами. Ми бачимо, що вони копають і топчуть людей ногами, як ніхто навіть не пробує боронитися, бо за спиною в дачників стоїть наготові конвой.

Почав накрапати дощ. Поряд зі мною сидить один чех, що мав із собою якийсь прогумований плащ. Ми обидва накрилися тим плащем і більше нічого не бачили. Нараз чуємо, до нашої сотні хтось підходить і питає: »Деь тут має бути Грицяк?« Чех штовхнув мене ліктем: »Мовчи, не відзивайся!«

Потім дощ перестав крапати й ми розкрилися. До нас наблизився генерал Семенов і пізнав мене.

— Ану, Грицяк, — самовдоволено забубонів він, — устай, устай! Уже твоє урядування скінчилося. Вставай!

А до якогось там сержанта:

— Сержант, виділити конвой!

Я встав і пішов набік; підійшли два конвоїри.

— Взяти під охорону! — владно командує Семенов.

Конвоїри стоять мовчки і з явним подивом дивляться на мене.

— Ведіть його до столів! — командує далі Семенов.

Конвоїри мовчать.

— Ведіть його, кажу вам! — повторює свою команду Семенов. Конвоїри мовчать.

— Ну, добре, — розлютився Семенов, — ідіть за мною:

За столами, що були розставлені посеред дороги, сиділо сім вільних жінок.

— Вам його формуляр ще потрібний? — питає він у жінок.

— Ох! — скрикнули здивовані жінки. — Та це Грицяк, це Грицяк.

— О, невдоволено буркнув Семенов, — виходить, що ви його знаєте?

Формуляр — це облікова картка в'язня, ніби його паспорт. Куди б в'язень не переїжджав, усюди за ним іде його формуляр.

— Якщо мій формуляр уже не потрібний, — подумав я собі, — то напевно мене розстріляють зараз таки в тундрі, на очах усіх в'язнів.

Коли вже мій формуляр було відкладено з картотеки набік, Семенов наказав конвоїрам вести мене в тундру. Конвоїри і на цей раз не проявили найменшої ініціативи. Розлючений генерал знову веде нас.

— Сідай тут, — сказав мені.

Я вибрав якусь суху купину й сів на неї, весь час зганяючи з обличчя нестерпних комарів.

— Конвоїри, не дозволяйте йому відгонятися від комарів, нехай його гризуть! — наказав генерал і пішов.

На дорозі зупинилася обладнана для перевезення в'язнів вантажна автомашина. Якийсь шофер гукнув конвоїрам, щоб вони вели мене туди. Біля машини наглядачі обшукали мене й відібрали ложку із нержавіючої сталі. Інших небезпечних предметів у мене не виявлено.

Я сів на поміст кузова, спершись плечима до щита, за яким стояли два конвоїри. Незабаром привели ще трьох в'язнів: Івана Стригіна, Івана Ходневича та Володимира Русінова.

До конвоїрів підходить офіцер і з язвою іронією каже:

— Ну, давайте їх тепер у зону, нехай попрощаються з народом!

Під народом він розумів дачників, бо, крім них, у зоні нікого не було.

Машина покотилася заднім ходом і перед вахтою зупинилася.

— Приймайте дарунок! — з неприхованою зловтіхою гукнули нам наглядачі, волочучи до машини непристойного Володимира Недоросткова.

Я взяв Недоросткова між свої коліна й легко обняв руками. Він був так побитий, що сам сидіти не міг... Хтось ще гукнув:

— Давайте й цих, нехай і вони попрощаються!

Але борт закритися й машина рушила вперед.

— Куди ми їдемо? — пошепки спитав мене Стригін.

Я оглянувся; конвой не зробив зауваження.

— Бачу тільки *Шмітиху*, — відповідаю.

Їдемо далі. Я знову оглядаюся, і знов — *Шмітиха*, тільки вже більша, грізніша й ближче до нас. Далі машина зробила поворот, другий. Я оглядаюся і — знову *Шмітиха*.

Норильськ розташований поблизу трьох гір, ось вони: Ведмежа гора або *Ведмежка*, гора ім. Шмідта або *Шмітиха* і третя *Зуб-гора*.

Гора ім. Шмідта має найсумнішу славу через те, що біля її підніжжя знаходиться величезне кладовище, чи точніше місце закопання трупів норильських в'язнів. Слово *Шмітиха* стало синонімом смерті. І так: *пйти під Шмітиху* означало вмерти; я тебе *під Шмітиху зажену* — я тебе вб'ю і т. п.

Закопування трупів під *Шмітихою* відбувалося в такий спосіб: коли вмирає в'язень, його роздягають, роблять розтин і — в *дерев'яний бушлат*, в якому вивозять за вахту. На вахті конвой перевіряє трупа і, для більшої певності, пробиває шворнем череп. Після такої ретельної перевірки трупа вже везуть просто під *Шмітиху*.

У 1948 році, коли в'язні 4-ої зони шаленим темпом будували Норильський мідеплавильний завод, їм цинічно пообіцяли, що ударників праці будуть закопувати — в разі смерті — не нагими, як усіх, а в спідній білизні. Але чи був хоча б один випадок дотримання цієї торжественної обіцянки — невідомо.

Відомо тільки, що люди гинули й гинули без кінця і краю, і щоб їх усіх закопувати у вічній мерзлоті, треба було тримати під *Шмітихою* велику кількість зовсім непродуктивної сили. Тому одного літа під *Шмітихою* було викопано з допомогою екскаваторів та бульдозерів двадцять великих двадцятиметрових ям, щоб туди можна було скидати трупів протягом багатьох років. Але розрахунки не справдилися: *чотириста метрів ями закидано трупами за два роки!*

Отака вона — *Шмітиха*! Жаль тільки, що про цю гору Українська Радянська Енциклопедія не подає ніякої довідки.

Нас везуть все ближче й ближче до цієї грізної гори й завезли нарешті, на подвір'я тюрми, яку в Норильську називали *ямою*. Ми покищо сидимо на землі й розглядаємо своє майбутнє житло. Це була невелика, баракового типу й дуже похмура тюрма. Про неї вже здавна ходила дуже сумна слава. В ній закінчили свій життєвий шлях тисячі людей. Тепер вона мала стати місцем розправи над учасниками повстання. І не випадково її начальником призначено не кого іншого як старшого лейтенанта Ширяєва, а його заступником — старшину Бейнера! Нам казали, що вони обидва сидять в тюрмі, а вони справді вже сиділи тут і тільки чекали на нас.

— Ану заходь один! — крикнув здалеку наглядач.

Першим пішов Володимир Русінов. Наслухуємо. Тихо. Раптом

— бах! бах!, викрики наглядачів і стогін Русінова. Нарешті все стихло.

— Давай ще один!

Пішов Іван Ходневич. Його щось дуже довго приймали й ні разу не вдарили. Підозріло!

— Давай ще!

Ми зі Стригіним занесли Недоросткова й вернулися назад. Недоросткова також не били, бо то вже не було кого бити.

Четвертим пішов я.

У прийомній, що являла собою простору прямокутну кімнату з багатьма дверима та одним столом, за яким сидів черговий тюрми, на мене накинулися оскраженілі наглядачі.

— Роздягайся й ставай у кут! Швидко!

Я роздягнувся й став у куті між двома стінами. По боках — два наглядачі. Третій підходить впритул до мене й питає:

— Рік народження?

— Двадцять шостий.

— Ах, ти падлюко! Молодий, а вже лисий! Що, гад, від політики полисів? — запитав і з усієї сили вдарив мене кулаком у щоку.

— Відкрий рота!

В тюрмах під час обшуку завжди дивляться в рот, але тепер мого наглядача зовсім не цікавило, що є в моєму роті; він тільки замахнувся кулаком, щоб ударити по ослабленій щелепі. Так дуже легко вибивати зуби й скривити саму щелепу. Мені був відомий цей улюблений метод тюремників, а тому я миттю зорієнтувався й міцно стиснув зубами. Удар наглядача не викликав бажаного ефекту.

— Почекайте, дайте мені оформити документи, — зупинив наглядачів старшина, що був тоді черговим в тюрмі.

Наглядач, який наскакував на мене, дещо відступив. Старшина сидить за столом і заповнює якийсь бланк. Зненацька, наглядач, що стояв зліва від мене, мовчки але щосили вдаряє мене рубом долоні правої руки по горлі: стіни не дали мені впасти.

Заповнивши бланк, старшина сказав мені підійти й підписатися. Та не встиг я ще це зробити, як на мене накладається п'ять наглядачів. Градом посипалися кулаки та копняки; врешті-решт наглядачі намагаються звалити мене на підлогу. Я хапаюся руками за край стола й тягну його за собою. Зі стола з гуркотом паде телефонний апарат.

— Перестаньте! — крикнув старшина. — Ви мені все поперевертаєте! Дайте мені оформити його до кінця!

Наглядачі відступили, а старшина наказав мені зібрати з підлоги свій одяг. Я нахилився до одягу, а один наглядач, відчинивши

двері до *молотобойки*, або, як її ще тут називали, *виконавської* камери, кивнув старшині, щоб той запровадив мене туди.

— Та почекайте ще! — якимось заспокійливо махнувши рукою, сказав старшина, і, швидко відімкнувши коридорні двері, попровадив мене до призначеної мені камери.

В камері я застав тільки Володимира Недоросткова, що все ще непритомний лежав горілиць на спідніх нарах. Нарешті, до нас заводять ще Івана Стригіна. Йому дісталось трохи тугіше як мені, бо зайшов до камери із тріщиною в руці.

І ось ми зі Стригіним обстежуємо камеру. Що це за така мокра камера? Звідкіля тут вода?

А вода була всюди. Вона збиралася густими краплями на стелі й, не витримуючи власної ваги, падала на нари, бетон та наші голови. Вона тонкими цівками стікала стінами аж до підлоги й заповнювала собою всі нерівності бетонної долівки. Я торкнувся рукою стояка нарів і — по руці до самого ліктя потекла цівка холодної води. Нари всі мокрі. Із спідньої частини її верхньої настилки звисала густа та довга пліснява.

Уся забудова камери — міцна та надійна. Майже всю її площу займають широкі масивні, оковані товстими залізними штабами нари. Напроти дверей вузький прохід до протилежної стіни, де зверху, під самою стелею, мале, але з подвійними ґратами та щільним *намордником*, що зверху затягнений густою дротяною сіткою, вікно. Верх *намордника* виходить під навислий край шиферного даху так, що ні світло дня, ані повітря до камери не проникають. Двері подвійні. Одні — зовнішні із товстих дощок і з обидвох боків оковані цинковою бляхою; другі — внутрішні — густі масивні ґрати. Підлога — суцільний нерівний бетон.

Ми роззулися й, підклавши під голови свої кирзові черевики, лягли спати. Скільки ж бо діб ми вже не спали. Та не зважаючи на нашу надмірну перевтому, сон нас не брався. Я встав і почав ходити мокрим бетоном. Стригін залишився на нарах. Нарешті Недоростков подав перші ознаки життя. Він заворушив руками, що лежали в нього на грудях, як у мерця, почав щось невиразно бурмотіти.

— Що ти, Володю, хочеш сказати?

— А ти постав мені самовар, — сказав він уже трохи виразніше і таким тоном, немов би звертався до когось із своїх близьких домашніх.

— Що ти верзеш, Володю? Ти знаєш, де ти знаходишся?

— Знаю.

— Де?

— Вдома, — відповів і знову замовк.

Нараз у дверях відчиняється *кормушка* й у ній з'являється молоде, лагідне й напрочуд привітне жіноче обличчя.

— Вам медична допомога потрібна? — ласкаво запитало обличчя.

— Ні — відповідаємо. — Один, правда, є неприємний, але, що ви йому допоможете? Він дуже побитий.

Обличчя знітилося.

— Перед хвилиною він просив чаю, — додали ми.

— Обличчя озирнулося по боках і прошептало:

— Сьогодні я вже нічого вам не пораджу. Але завтра принесу з дому цукру, тут закип'ячу воду й подам вам до камери. Заварити справжнього чаю не зможу, бо його запах видасть мене.

Кормушка зачинилася.

— Що це? — дивувалися ми. — Тюремний лікар, чи ангел з неба? І як вона тут опинилася? Це напевно якесь непорозуміння.

— Т-а-к, — каже Стригін, — вона тут довго не набуде.

Наступного дня ми вже напоїли Недоросткова солодким кийп'ятком. Він (Недоростков) почав уже свідомо говорити...

А десь через півтора тижня нашої чудової лікарки не стало. На її місце прийшла лікарка із 4-ої зони, яку, через її низький зріст та дещо квадратну статуру, в'язні прозвали *тумбочкою*. Ця лікарка вже була на своєму місці й цілком виправдала довіря адміністрації.

На прогулянку тут виводили тільки на п'ятнадцять хвилин і тільки в наручниках. Спочатку ми зі Стригіним зовсім не виходили з камери, бо не могли залишити без нагляду хворого Недоросткова та й не дуже прагнули зустрічатися віч-на-віч зі своїми наглядачами. Як не є, а в камері ми почували себе набагато безпечніше.

Десь через тиждень нам дали набиті гіблівками матраци, які тут швидко набрали води й почали тхнути неприємним запахом гнилизни. А ще через тиждень до нас зайшла завідувача санвідділом *Горлагу* підполковник м/с Безпалова й запитала, на що ми скаржимося.

— Ми здорові, тільки один, що ось лежить, дуже хворий і скаржиться на нестерпні болі в області нирок, має внутрішні кровотечі, — відповіли ми зі Стригіним і, піднявши Недоросткова та скинувши з нього сорочку, показали їй його потовчене на котлет тіло.

— Тут — болить? — запитала вона, міцно вдаряючи його рубом долоні в темно-синій набряк що понад правою ниркою.

Недоростков скорчився від болю й закричав.

Ми вигнали Безпалову з камери, заявивши, що нам її допомоги не треба.

Вийшовши за поріг камери, Безпалова кивнула до Ширяєва потакуюче й сказала:

— Уже!.. Уже можете їх відставляти звідси.

Нас перевели до іншої камери, яка на відміну від цієї вже була цілком сухою. До нас ніхто не заглядає. Ми можемо спати і вдень, і вночі, взагалі нами ніхто не цікавиться.

Але одного вечора по всіх камерах заляскали *кормушки* й почувся притихлий але наполегливий голос наглядача:

— Лягайте спати! Лягайте спати!

Ми полягали, принишкли але не спимо — наслушуємо: що ж вони задумали?

Нарешті чуємо — йдуть! Прислухаємося до їхніх швидких кроків та шарудіння одягу й оцінюємо, що йде п'ять чоловік; усі в дуже збудженому стані. Раптом біля однієї з протилежних камер вони зупиняються. З брязкотом і скрипом відчинилися двері; когось узяти з камери й повели до виходу... Чуємо їх уже надворі. Ми наслушали з таким острахом і напругою, що всі вловлені нами звуки миттю перетворювали в видимі образи.

Ось ми »бачимо« як його виводять за вахту, повертають наліво й ведуть уздовж забороненої зони. На розі забороненої зони знову повертають наліво, на другому розі ще один поворот і ось вони вже на нашому боці. Тепер його вже ведуть стежкою, якою ходить на зміни конвой. Ця стежка веде понад самий край насипу, на якому стоїть тюрма. Далі — велика яма. Можливо, що від цієї ями й походить назва тюрми.

Далі тюремники зупиняються, штовхають приреченого з берега й кричать:

— Ну, біжи!

В'язень упирається, не хоче бігти. На нього пускають собаку. В'язень скрикує від болю й біжить... З наріжної вишки пролунали три карабінні вистріли... Небавом до місця події підкотилася заднім ходом вантажна автомашина. На поміст бахнулося мертве тіло. Машина від'їхала.

Після цього випадку ми вже спали тільки вдень, а ночами пильнували й наслушали: чия тепер черга? Цим разом черга була вже моя!

Але покищо нас перевели ще до іншої камери, в якій сидів один з активістів опору 1-ої зони рязанець Ізмайлов. Він дуже любив Єсеніна й просто засипав нас його віршами. Мені назавжди запам'яталися слова Єсеніна, що він їх адресував Дем'янові Бедному:

»Ты руку поднял на Царя небес

А сам перед земными ползаешь на брюхе!«

Або таке:

»... Дед говорит и морщит лоб:

— Ты не коммунист? — Нет.

— А сестры стали комсомолки.

Какая гадость! Хоть удавись.

Вчера иконы выбросили с полки»...

Інколи, закінчивши читати якогось вірша, Ізмайлов зауважував:

— А це не Єсенін написав, це — я.

Одного дня наше літературне заняття перервав пронизливий жіночий крик. Ми посхоплювалися.

— Що це? Привезли жінок?

Ми вже багато чого бачили, пережили та до всього звикли. Але до жіночого крику та плачу звикнути не могли. Жіночий плач у тюрмі нестерпно боляче ранить серце, збуджує в душі жаль і обурення. Ми миттю наелектризувалися й зчинили в камері несамовитий галас.

Прийшов Ширяєв.

— Ви пощо жінок б'єте? — питаємо. Що, кулаки засвербіли? .. Тоді виводьте нас і бийте скільки влізе, а жінок не чіпайте! Не дозволимо!

— Їх ніхто не б'є, — тихо відповідає Ширяєв. — То якась там одна закричала, бо не давала скинути з себе шортів.

— Ах ви гади! Вам хто давав право скидати з них шорти? Що, вони в шортах атомну бомбу сюди занесуть, чи що? А, коли вже так боїтеся, то приведіть сюди ваших поганих жінок, нехай вони їх обшукують, а ви своїми брудними руками до них не лізьте.

Ширяєв мовчки затулив *кормушку* й пішов. Крику більше не було. Вісьмох жінок тихо розмістили в двох камерах.

Це були: Марія Ніч, що була «душею» 6-ої зони під час страйку, Марія Чорна, Стефа Коваль, Нуся Мазепа, Леся Зелінська та Ліна Петрашук — усе це наші молоді українки. З ними ще була одна літня латишка Ірина Дауге та естонка, яку звали Естою (прізвища не знаю).

Після подавлення 5-ої та 4-ої чоловічих зон Кузнецов зосередив усю свою увагу на 6-ій жіночій зоні. Оскільки жінки добровільно скоритися не хотіли, проти них застосували силу. На щастя в них не стріляли, тільки обливали їх з пожежних машин гарячою водою. І хоч врешті-решт жінки здалися, то своїх активісток вони так берегли, що адміністрація ніяк не могла їх заарештувати. Тільки тепер їх удалося якось схопити й привезти сюди до *ями*.

Лишилася одна, 3-тя зона.

Рано-вранці 4-го серпня на тюремне подвір'я в'їжджає вантажна автомашина. Зчинилася метушня, бігання. Запрацювала *молотобойка*. До камери доноситься глухе гупання, крики, стогін.

Привезли каторжників!

До нашої камери вкинули литовця Йозаса Козлаускаса, в якого було зламано четверо ребер. Ми стягнули його грудну клітку рушниками, і це був увесь його лік і догляд.

Цілих дві доби працювала *молотобойка*; дві доби через неї проходили каторжники.

Якось перед прийомом чергової групи під нашим вікном проходила група тюремників. Один з них так похвалив якогось наглядча.

— Ну, я не знав, що з цього сержанта такий добрий м'ясар.

Наша камера поповнилася п'ятьма каторжниками.

Вони розповідали нам, що після того, як було розгромлено 6-ту зону, Кузнецов розпочав інтенсивну підготовку до взяття їхньої зони. Але нараз на очах у всіх в'язнів, до Кузнецова прибігає кур'єр і вручає пакет. Кузнецов прочитав депешу, сів в автомашину й поїхав... Більше його в Норильську не бачили.

Каторжникам дали на деякий час спокій. Вони збиралися в приміщенні свого клубу, де постійно діяв страйковий комітет, ядром якого були: Степан Семенюк, Данило Шумук та Роман Загоруйко, запускали зміїв та готовилися до бою із солдатами, якби ті хотіли силоміць вигнати їх із зони. Вони так вірили в справедливість своїх вимог, що навіть не хотіли подумати, що проти них можуть застосувати зброю.

Навіть тоді, коли вранці 4-го серпня якийсь невідомий чоловік вивісив на близькій від них заводській трубі білий прапор, що мав послужити для них сигналом «здавайтеся», вони подумали, що прапор вивісив хтось, щоб підбадьорити їх.

Але раптом відчиняються ворота й в зону в'їжджають на автомашинах озброєні автоматами п'яні солдати. В'язні хотіли зупинити їх, але вони відповіли вистрілами з автоматів. Першим загинув біля вахти в'язень Худоба. А коли машини просунулися вже далі, солдати відкрили вогонь по всій масі людей. Всі в'язні попадали на землю; падали вбиті, поранені й живі. Коли таким чином опір каторжників було зламано, солдати позіскакували з машин і розійшлися по всій зоні, щоб не дати вже нікому піднятися. В зону позаходили офіцери, які дострілювали важко поранених і шукали тих в'язнів, яких ще хотіли розстріляти.

Та як не були подавлені й паралізовані люди, серед них знайшовся один в'язень, який набрався сміливості накинутися на солдата. Він відібрав в солдата автомат і, миттю розрядивши магазинну коробку, кинув її в один бік, а автомат у інший, виявляючи в такий спосіб свою зневагу до грубого насильства.

Зовсім не зважав на смертельну небезпеку і таборовий фельдшер Йозас Козлаускас. Він увесь час бігав поміж раненими в'язнями й надавав їм першу медичну допомогу. За це він і поплатився своїми ребрами.

Ми не знаємо й не можемо точно знати скільки там було вбитих і поранених. За приблизною оцінкою вбитих було коло ста чоловіка а поранених — коло чотирьох сот. Загинув у цій бойні й славний румунський капітан, що був відмовився від звільнення. Про цього благородного румуна із захопленням розповідали всі каторжники, та, на жаль, ніхто не міг згадати його прізвища.

Після того як адміністрація вже стала повним господарем зони, почалася вибірка активістів опору. Відібраних спочатку кидали до ями, що була поблизу вахти, стрибали на них, били, товкли

як тільки вміли й могли. Особливо скаженіли конвоїри та наглядачі, коли бачили на комусь кров; над пораненими знущалися вкрай жорстоко. Коли поранені запитали Безпалову, що стояла над ямою, як вона дивиться на це все як лікар, вона відповіла:

— Я в першу чергу чекіст, а потім уже лікар.

Після такої обробки в'язнів напхром напхали в воронок і відвозили до тюрми, де їх знову пропускали через тюремну *молотобойку*.

Оскільки Кузнецова в цей час в Норильську вже не було, всією операцією командував начальник норильського конвойного гарнізону підполковник Артюшин.

Та ніхто не занепадав духом. Люди розповідали як у них стріляли, як їх били й товкли не з сумом, не з жалем і, навіть, не з гнівом, тільки з веселим гумором. В камерах поруч з хрустом поламаних костей і стогоном поранених панував бадьорий настрій. Ніхто не плакав і не сумував.

Одного разу мене викликали з камери і разом з в'язнем Коваленком (із 5-ої зони) повезли в управління. Допитував мене підполковник Завольський.

— Хто був вашим тілоохоронцем? — питає.

— Усі п'ять тисяч в'язнів.

— А конкретно?

— Це і є конкретно.

— Жаль, жаль, що не знайшлося людини, яка прибрала б вас з цього світу — не було б цього всього в Норильську.

Пізніше таки в нашій тюрмі якийсь капітан викликав до себе Йозаса Козлаускаса й почав нападати:

— Ах ви, фашисти! Ви що, хотіли советську владу перевернути?

— Ми боремося за ліквідацію всіх тюрем і таборів, а ви — за їх збереження. Тепер подумайте самі хто фашист ми, чи ви?

— Ви думаєте, що говорите? — озлобився капітан. — Ви знаєте, що то означало б розпустити всі тюрми й табори? Це означало б кінець советської влади!

Краще про советську владу вже й не скажеш!

Нас виводили на прогулянку попарно сковуючи наручниками. Оскільки всіх нас було дев'ять (Недоростков уже почав ходити), то останнього завжди сковували одного. Але якось, хоча я й не був останнім, наглядач змилювався наді мною й сказав:

— Ти, Грицяк, напевно краще любиш ходити сам аніж у парі? Так? Давай я накладу тобі наручники одному.

Тільки но ми почали ходити на прогулянковому дворик, що від загального тюремного подвір'я був відгороджений кількома нитками колючого дроту, як на прохідній показався начальник тюрми Ширяев і його заступник Бейнер. Ми насторожилися й стали.

Низький на зріст, але добре збудований Ширяєв ішов попереду, а високий, кістлявий та дещо наглибистий Бейнер — услід за ним. Обидва дуже бліді і, як ішли, мовчки дивилися в землю. Від них віяло якимось нез'ясованим страхом. Ми не спускаємо з них очей. Коли вони вже проминули нас, ми побачили, що вони обидва мали при собі пістолети »ТТ«. Ось воно що! Буде свіжа жертва!..

— Заходьте! — гукнув нам наглядач негайно після того, як Ширяєв і Бейнер зайшли до тюрми.

Ми пішли. Всі йшли парами, а я один і був останнім. Коли вже всі, що йшли переді мною, зайшли з прийомної на коридор, Бейнер зупинив мене легким дотиком руки й тихо прошептав:

— А ти, Грицяк, останься!

В одну мить до мене обернулося вісім сполотнілих облич. В їхніх широко розплющених очах — переляк і мовчазне »прощай«. Я так само дивився на них: хотів усіх запам'ятати. Найвиразніше в моїй пам'яті збереглося обличчя терського козака Василя Циганкова. Ми стояли мов закам'янілі. Нарешті Бейнер каже:

— Ну, досить уже вам; ідіть до камери!

Ще одне мовчазне »прощай!«, і коридорні двері зачинилися.

— Ставай ось тут, — сказав мені Бейнер підводячи мене під стіну.

— Чому тут? — подумав я собі, — а не в молотобойці, де це звичайно робиться? Може вони хочуть залишити сліди своєї роботи таки тут на видноті для постраху іншим?..

Ширяєв і Бейнер підійшли до стола. Я не спускаю з них очей. Ширяєв упирається вказівним пальцем правої руки в якийсь папір, що лежав на столі, й запитливо дивиться на Бейнера.

— Тільки не бійся! — підбадьорюю сам себе. — Ти знав на що йшов. Сприймай свою смерть як належне, як одну з неминучих фаз свого буття. Найголовніше тепер — не здригнутися.

Нарешті Ширяєв мляво повертається, робить кілька кроків, сідає на одну з трьох сходинок, що ведуть до його кабінету, опирається ліктями на коліна й опускає голову. Бейнер важко сідає в крісло біля стола й теж опускає голову. Обидва сидять мовчки, напружено.

А я тим часом помандрував у минуле й за лічені хвилини побачився з рідними та друзями, наново пережив особливо пам'ятні сцени із свого життя.

Ось мені тринадцятий рік. Я поволі, ледве переступаючи з ноги на ногу, проходжу біля хати О. В. Чогось дуже тягне бачити її. А вона вже підлізла на пліт і весело всміхається. Я порівнююсь із нею, ніяковію й іду далі вже швидким кроком. Ніби то я лишень так собі...

А ось, незабутнє 13 квітня 1944 року. Мене арештують у сусідньому селі Підвисока стенівські стрибки разом з представниками городенківського МГБ. Вони підводять мене під хату Василя

Нявчука, ставляють до стіни і, надавивши на груди дулами карабіна й револьвера, домагаються:

— Ну! Де був? Говори!..

А далі я вояк Червоної армії й беру участь у найбезглуздішій в історії людства війні, де з обидвох сторін мільйони людей накладають своїми головами не за свободу, а за утвердження свого власного гніту, не за життя, а за свій власний спосіб самовинищення, не за демократію, а за свій власний тип тюрем і концтаборів, не за народ, а за його великих тиранів-вождів та їх кривавий диктат!..

Замикається цикл спогадів сном, якого я бачив у переддень мого другого арешту. День я переходжу мостом з правого берега ріки на лівий. Нараз бачу — за мною женеться Смерть. Я втікати, вона за мною. Ось я вже біжу берегом уздовж ріки, я вже на другому березі і знову забігаю на міст. Смерть усе ще біжить. Але забігши на міст утрете, я подумав, що з моєї втечі нічого не вийде. Я врешті-решт перевтомлюся й тоді Смерть наздожене мене й легко доконає. Краще поборотися з нею, поки ще не вибився із сил. Посеред моста я повертаюся до неї лицем і приймаю боксерську позу. Смерть підбігає до мене впритул і я починаю дубасити її кулаками по сухих ребрах. Смерть відвертається і втікає...

Нарешті заворушився Бейнер. Він зідхнув важко, немов ковальський міх, і, підвівши голову, дивиться своїми холодними бляшаними очима на Ширяєва. Ширяєв теж підводить голову й, важко зідхнувши, схиляє її дещо набік, стискає плечима й розводить руками, ніби кажучи:

— Не знаю, роби, що хочеш.

Бейнер підводиться з крісла, випростовується. Його висока худорлява структура з вилицюватим обличчям і запалими щокми нагадує мені мою Смерть.

Нарешті Смерть-Бейнер іде до мене. Я стою тихо, спокійно. Прийомна тюрми, Ширяєв, Бейнер і я сам — усе це для мене лише тіні, а не жива реальність. Мені здається, що все це вже відбулося давно, а тепер я це тільки згадую собі. Вся ця сцена показалася мені тільки продовженням ланцюга моїх попередніх спогадів. Реальний світ для мене більше не існує; все — ілюзія.

Та Бейнер не вийняв з кобури пістолета, а взяв з кишень ключа й, відімкнувши коридорні двері, сказав мені йти наперед. Я пішов, а він — услід за мною.

Мені вже не раз доводилося чути, що деякі виконавці смертних вироків не можуть доклати своєї справи, якщо жертва дивиться їм просто в вічі. Чи то вони бояться, щоб ті страшні очі не будили в них докорів сумління, чи може їх дратує гістерія, в яку впадають деякі люди в свій передсмертний час — не знаю. Але я багато чув, що в тюрмах часто виконують смертні вирoki вистрілом у потилицю, коли в'язень іде коридором і не бачить, що назад

нього робиться. Між в'язнями Норильська була поширена думка, що саме в такий спосіб на цьому коридорі закінчило свій життєвий шлях немало людей.

Але мені судилася інша доля. Коли я порівнявся з дверима моєї, 12-ої камери, Бейнер зупинив мене, відімкнув двері, й зняв наручники. Зайшовши до камери, я став біля порога.

Я хотів якнайшвидше лягти й про все забути, але до нарів, на яких лежали люди, наблизитися не хотів. Тому я пішов у правий кут, в якому стояла велика параша, сів на її широку круглу накривку і, підтягнувши коліна до грудей, впав у забуття. Я не хотів ні бачити, ні чути людей. Я скоріше зарився б десь так глибоко в землю, щоб туди не могли проникнути ні звуки людської метушні, ні навіть світло дня. Я прагнув цілковитої самоти, тиші й темряви; хотів навіть забути самого себе й канути в небуття...

Мої співкамерники, мабуть, розуміли мій стан і не зачіпали мене ніякими розпитами.

Нерішеним виконавців мого присуду ми згодом пояснили собі нестійкістю на верхах.

VII

Етап

6-го вересня нам несподівано сказали збиратися на етап і почали нас перегруповувати. Мене перевели до якоїсь великої камери, де вже було багато призначених на етап в'язнів. Набравши таким чином тридцять чотири чоловіка, нас вивели на подвір'я й перевірili за списком. По закінченню перевірки офіцер оголосив:

— Ви всі будете їхати в третьому вагоні. Старшим вагону призначається в'язень Грицяк.

Старшими у вагонах звичайно призначували тих в'язнів, що мали мінімальні строки ув'язнення й хоч деякою мірою заслужували на довір'я з боку адміністрації. Обов'язки старшого по вагону припинювали в'язня в очах загалу, хоча практично жодної ролі в охороні в'язнів під час етапу він не відігравав.

У мене був максимальний строк — 25 років. До того ж своєю поведінкою в таборі я аж ніяк не заслужовував хоч на будь-яке довір'я адміністрації. І все ж таки, всупереч здоровому глуздові й установленому порядку, мене призначили старшим.

— Мабуть вони хочуть принизити мене в очах інших в'язнів і викликати в них якусь підозру, — подумав я й не надав цьому фактові жодного значення.

До етапу було підготовлено сім груп. Кожну групу супроводив до вагону окремий конвой. Ми розмістилися в своєму вагоні хто де й почали вгадувати, куди нас вивозять. Конвоїри тим часом

заповнювали людьми інші вагони. Нам нетерпиться, ми хочемо якнайшвидше покинути Норильськ.

Але якось до мене підходить один літній в'язень і каже:

— Ти, старший, рахував скільки нас є в вагоні?

— А чого б це я мав рахувати? — зухвало кинув я. — Я в помічники начальника конвою не записувався. Нехай собі рахують самі, як їм треба.

— Но, но! Ти не гарячкуй, — веде далі старший, — а краще подумай, чим це може для тебе скінчитися. Справа в тому, що нас мало бути тридцять чотири, а є тридцять три. Я чув як разом з нами зачитували Дідуха, а чому його тепер нема разом з нами? Де він міг подітися? Давай подумаймо. Ми всі добре знаємо, що він не втік і сам нікуди не відлучився. Його просто заперли десь в іншому вагоні. А коли поїзд зупиниться в тундрі, і конвой зробить перевірку, то виявить, що в нас одного нема, а ти не доповів. Тоді тебе витягнуть з вагона і розстріляють, або так дадуть, що ти й до Дудінки не доїдеш.

Ось воно що! Норильськ не хоче відпустити мене живим. А я наївно гадав собі, що він тільки хоче принизити мене.

Я встав і перерахував усіх. Одного справді нема. Звертаюся до конвоїрів, щоб покликали начальника конвою. Начальник не йде. Я ще раз викликаю його — не йде. За четвертим разом він уже прийшов і сердито обізвався:

— Що трапилось?

— У нас нема одного чоловіка. Перевірте.

— Добре, — байдуже кинув він і пішов геть.

Я далі настирливо кличу його і вимагаю зробити перевірку.

Нарешті він прийшов і, люто кусаючи свого невеличкого вуса, зробив перевірку. Дідуха нема. Начальник луснув дверима і через деякий час привів нам Дідуха, якого сам запровадив був до іншого вагону.

Моя небезпека минула.

В Дудінці ми ще просиділи в вагонах півтори доби, знову розмірковуючи над тим, що з нами буде далі. Якщо нас запакують у якусь вутленьку баржу, то наші шанси на життя надто мізерні.

8-го вересня 1953 року, рівно через рік, як ми сюди приїхали, нас розмістили в трюмах пасажирського пароплава «Марія Ульянова».

З грудей звалився важкий камінь. Адже нас не перестріляли в Норильську й не потоплять у Єнісею.

Ми будемо жити!

1978 р.

ГОЛОВНА ТРАГЕДІЯ АТЕЇСТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

Нижче подаємо уривки з деяких листів о. В. Романюка в перекладі з російської мови, які він написав зимою 1979 р. після прибуття в Якутію.

*

«...Пересильні тюрми переповнені людьми, блошицями, вошами. Мене майже заїли, прямо тортури. На кожній пересилці доводиться чекати від двох днів до півмісяця. В Якутії страшні морози, до яких я, людина півдня, не привик, та ще з кучою хворіб нажитих в мордовському політаборі. У мене хвороба серця, ревматизм, гіпертонія, на грані вимучений шлунок тухлою їдою і півголодом».

«...Я багато думав про тяжке положення справді віруючих християн. Гніт над ними подвійний в порівнянні з іншими зеками. Над ними глумляться і адміністрація, і кримінальні, і конвой. І ніхто не несе за це відповідальності. З них зривають хрести, відбирають всі клаптики паперу з релігійним словом... Листи до мене від співвітчизників і друзів з-за кордону конфіскували сотнями без будь-якого документального оформлення... Сваюлю в злі ніхто не стримує... Головна трагедія атеїстичного суспільства — це відсутність в ньому всякої гуманності, доброзичливості і співчуття до людей. Мимоволі згадав Всесвітню Сесію Ради Церков в Найробі в 1975 р. І треба було збиратися ієрархам, щоб ані на йоту не полегшити (життя) ані одного віруючого страдника, ні одного рядового священика, якого тисне з усіх сторін ворожа влада. Мене не цікавить, що говорили наші церковники від СССР тому, що вони говорять те, що їм дозволили, запланували. »Нам потрібні такі релігійні діячі, які не активізували б свою діяльність, а звивали її« — говорив мені слідчий КГБ в 1970 р. І наші церковні діячі зі шкури вилазять, щоб догодити цій вимозі войовничої атеїстичної влади. Тому, чи потрібно жалуватись на те, що вони «глаголили» в Найробі? Але потрясає і мучить інше: як делегати Заходу дозволяють обманювати себе... Кара Господня! Інакше не назовеш. Як вони доброзичливо, ввічливо прислухаються, коли наші післанці брехні (атеїзму) вигукують з трибун про рівноправність віруючих з іншими громадянами (напр., партійними!). І нема серед них ані одного, як є серед нас... які беруть на свої одиничні плечі всю тяжку долю непосильного тягару духовного запустіння... Зло стало витонченіше, хитріше. Воно не зменшилося, не зміякло. І якщо арештують менше, то прямо тому, що не потрібно цього. Влада тепер має справу не з народом, який дістався їй від християнської Росії, котрий, раціонально, підлягав би поголовному знищенню і перековці, але з народом третього покоління, відшліфованим і обтесаним, вихованим у потрібному дусі сприйнятливому владі. Влада власне тепер має свою людину, яка забула Бога, яка потонула в брехні.

У 30-ті і 40-ві роки маси були безцеремонно нищені, тепер по різному розпрацьовані методи... людина ледве дихає зі знищеним здоров'ям, знищеною психікою, якій найчастіше ні до чого. А медична обслуга в таборі зводиться до порожньої формальності. Наприклад, підходить до дверей камери фельдшер, або медсестра, і питається: «Хворі є?» — «Є!» — відповідають в'язні. Підходить більше до дверей і дістають по таблетці. На цьому меддопомога припиняється. До лікаря на прийом потрапити дуже важко, а попадеш — допоміти також нема ніякої. В'язні постійно відчувають болюче почуття півголоду і голоду. Їдженя гідке... останніх сортів залежаних на складах. Тому всі хворіють на шлунок після впливу короткого речення ув'язнення. Одиноке спасіння — це добитися дієтного харчування. Але лікар відповість вам так: «Ми виписуємо дієхарчування лише туберкульозним і хворим виразкою. Ув'язнений сперечається, мовляв, пощо мені дієхарчування, коли я нажив виразку. Мені тоді ніщо не допоможе. Лікар холодно відповідає: «Не треба було попадати сюди, тут вам не курорт». Таке нелюдське відношення виводить хворого з рівноваги. Він пише на лікаря скаргу за «медобслугу». Після цього нещасного тягнуть в ізолятор за скаргу. Там його побивають, переглядаючи й інші місця на котрі він скаржився лікареві, опісля в'язень виходить з карцеру і пише скаргу на лікаря і наглядачів, які побили його за ніщо. І тут його починають карати за наклепницькі скарги. Позбавляють його тих жалюгідних продуктів харчування з ларьку, саджають постійно в ізолятор, викликають на перевиховні «розмови». Дальше шантажують, лякають... І поїхало, повело... Якщо в'язень так потягнеться з ситими, цинічними, безкарними з півроку, то йому запевнена туберкульоза, і рак, і виразка.

Такий, приблизно, неминучий ланцюг медичного обслуговування. Крім цього ув'язненого постійно тероризують бандеролями, посилками, побаченнями з рідними. Понижують, лякають, погрожують. До всього цього ув'язнений повинен стати на струнко перед кожним увійшовшим в барак наглядачем, виявляючи пошану і улесливість...»

о. В. Романюк

ЗАЯВА ЮРІЯ ЛИТВИНА НА СУДІ

«Шановні мої земляки! Звертаюся до Вас і широких кіл громадськості з заявою, що зфабрикована проти мене кримінальна справа є не що інше, як підла провокація, авторами якої є КГБ України, виконавцями ж — Васильківський районний відділ міліції, суд і прокуратура м. Василькова. Провокація вчинена проти мене є свідомим злочином, здійсненим органами т. зв. совєтської влади не лише проти мене як особи, як літератора, як члена Української громадської групи «Гельсінкі», але й проти всіх тих, кому дорогі й близькі ідеали демократії, свободи і гуманізму.

Тепер звернуся до справжніх фактів. По відбутті 3-річного покарання за свою літературну творчість, 14 жовтня 1977 року я звільнився, чітко усвідомлюючи, що в умовах т. зв. советської дійсності я не маю можливості не лиш займатися літературною творчістю, без якої не мислю свого існування, але нормального життя, не відмовляючись від своїх переконань. Відмовлятися від них на догоду режимові не маю ні найменшого бажання. Знаючи, яке майбутнє приготують мені органи КГБ, а також враховуючи стан свого здоров'я, я знав, що наступне ув'язнення стане для мене останнім. Отож я звернувся до Президії Верховної Ради СРСР з заявою про відмову від советського громадянства і надання мені з матір'ю Парубченко Надією Антонівною можливість залишити Советський Союз. Замість союзної Президії, нам відповіла місцева влада. В січні 1979 року мене викликали до Барахтянської сільради, де дільничий міліціонер в присутності матері і голови сільради став називати мене «паразитом».

На початку лютого 1978 року я лягаю у Васильківську лікарню на операцію ніг (розширення венозної кров'яної системи). В цей час мою матір відвідує працівник Київського ОВІР-у і попереджує, що коли Литвин буде добиватися еміграції, то психіатр Васильківської лікарні дасть рекомендацію помістити мене в психіатричну лікарню на лікування.

В червні 1978 року мені дали адміністративний нагляд. Мені заборонили залишати межі Васильківського району, а в селі Барахтах, де я мешкаю (за 25 км. від Василькова), бути з 9 год. до 6 год. ранку.

19 червня день народження мого сина. І коли я приїхав з Барахти до Василькова і, зустрівши брата, купив пляшку «шампанського», щоб потім випити по чарці на квартирі, де живе мій син, агенти міліції та КГБ все те фіксували. Коли ми пішли на берег Стугни — туди над'їхала машина спецслужби. Далі все пішло за затвердженим недолугим сценарієм: з'явилися «потерпілі», які свідчили, що бачили, як Литвин розпивав спиртні напої (насправді вони того не могли бачити, бо вжиті мною 50-60 грамів коньяку, я випив півгодини до зустрічі з «потерпілими»). Отож брехня і їхнє свідчення буцім то Литвин був такий п'яний, що не міг триматися на ногах. А було так: коли я вийшов з води, став одягатися (натягнув шкарпетку, стоячи на одній нозі), то відчув, що хтось міцно стиснув мені руку. Це був один з трьох міліціонерів, що бродили коло мене.

— В чому справа? — Документи! — наказав міліціонер. Коли я назвався і подав пашпорт, ті, кинувши «нам тебе треба», наказали сісти в машину. — Не горить. Одягнуся і сяду, — відповів я старшині і нахилився, аби одягнути другу шкарпетку, і не зчувся, як мені заламали руки і кинули в машину, що стояла поруч. Мені вслід полетіли мої речі — туфлі, сорочка, майка, піджак. Ось і весь мій «опір». Версія суду про мій «активний опір» — геть абсурдна.

Здається, за елементарною логікою, судити треба не Литвина, а тих, хто його побив — міліцію. Але такий суд міг би викрити всіх, хто стояв

за плечима старшини з кулаками. І щоб цього не трапилось, КГБ бере злочинців під захист закону. При цьому Литвин виявляється «нападником», а карні органи — «потерпілою» стороною. І цю брехню узаконено волею КГБ. Які ж цілі ставить КГБ, чинячи розправу? Перша — систематично тероризувати Литвина, підірвати його фізичні сили, фізично знищити шляхом повільних, але гарантованих мук. Литвина кидають до в'язниці, де все спрямоване на фізичне і моральне знищення людини (грубі і некалорійні харчі, недоїдання, брак повітря, інтелектуальний голод, нервові перевантаження і т. п.). Цей суд покарав Литвина кількома роками позбавлення волі в умовах табору суворого режиму, з якого мало надій на повернення.

Друга мета — вбити Литвина, духовно знищити його як особу, як літератора, як члена української правозахисної групи, коротше — знищити його соціально-громадську значимість. Саме тому проти Литвина було зфабриковано кримінальну справу за статтею 188 КК УССР, саме тому звинувачення послуговується версією, згідно якої Литвина вкидають у камеру до подонків, щоб зламати його морально. Влаштовують йому подвійний прес — зверху і знизу, кидають туди, де все просякнуте злом, моральним розкладом, кидають у найбрудніше багно советської дійсності, а це справжнє царство Сатани, де все зроблено, щоб убити в людині її Я, її віру в любов, добро і правду. Знищити її душу. Вбити в людині людину.

Панове провокатори, ваша друга ціль — недосягнена. Литвин не стане перед вами на коліна, не перетвориться на того, кого ви хочете з нього зробити. Він не зрадить поклику свого серця. Він не кине своєї душі в брудну пащу вашого кривавого бога, і це свята правда. І цю правду не придавити всім арсеналом ваших підлот і провокацій.

Третя мета карателів — засудивши Литвина, вдарити по Українській Гельсінській групі, паралізувати діяльність на оборону прав людини і народу. Як партія боролася з інакодумцями — добре відомо. Шістдесят років цієї боротьби — це шлях укритий мільйонами трупів, ганьбою найцинічніших провокацій. І це правда, якої не захвати советській демагогії. Советська пропагандистська машина та органи КГБ не гребують нічим, аби спаллюжити правозахисний рух в СССР.

Уся діяльність Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод спрямована на захист прав людини, громади і нації від постійних утисків і правопорушень з боку органів державної влади, а також на пробудження в людині і народі свідомості того, що советська влада є антинародна.

Українська правозахисна група вважає, що розвиток громадської свідомості повинен іти саме в цьому напрямку, в напрямку боротьби з правопорушеннями, що це прогресивне явище не лише союзного, а й світового значення. Ця тенденція спрямована проти політичного деспотизму і мілітаризму в боротьбі за демократизацію і гуманізацію цілого світу з усіма його суспільними організаціями...

ТЕРНИСТИЙ ШЛЯХ ЗІНОВІЯ АНТОНЮКА

*У самвидаві в Україні поширюється збірка документів про не-
дугу, ув'язнення та заслання українського політв'язня Зіновія
Антонюка. Один з цих документів друкуємо в цілості, з інших —
винятки.*

*Зіновій Антонюк, 1933 року народження, за професією інженер-
економіст, був арештований в 1972 році і засуджений на 7 років
таборів та 5 років заслання. Під сучасну пору відбуває заслання.*

*

»ЗАЯВА

*Медичне управління МВД ССРСР, замісникові начальника управління
ген. Петрову — від Антонюка З. П. (Пермська обл., ВС-389/35)*

Я до ув'язнення перебував на обліку в туберкульозному диспансері, мав свого часу хірургічне втручання на правій нозі й правій руці з приводу туберкульозу кости. Довгий час хворію на холецистит. В ув'язненні дістав ще цілу китицю захворювань, починаючи від органів травлення і кінчаючи двосторонньою грижею.

У Володимирській в'язниці мав два тяжкі приступи стенокардії з тривалою втратою свідомости. У в'язниці в мене відновилася туберкульоза кости, що її тюремна медицина соромливо нарекла «остеохондроз». На початку 1978 року, під час перебування у в'язничній лікарні з приводу цього нещасного остеохондрозу, в мене почало рости праве яечко і в червні, після прибуття до зони ВС-389/35, набрало загрозливих розмірів. Мене поклали на три тижні до лікарні, яечко зменшилось до нормального розміру (правда не так скоро, як раніше). Мене постійно переслідують сильні болі в промежині, в правій кишці; головний біль у скронях та потилиці, сильний, тупий біль у плечах, суглобах ліктів, рук, ніг, у грудній клітці. Болить коло серця, часто крутиться голова, нудить і пече під грудьми, під ребрами. Біль не дає ні спати, ані працювати. Я перетворююся у руїну.

Другий місяць дають мені фтивазид і ПАСК, але суттєвих змін на краще немає. Мабуть начальник медичної частини установи ВС-389/35 не може забезпечити суттєвого покращання мого здоров'я у цих умовах. Спочатку Шелія (табірний лікар) сам пропонував мені поїхати в Центральну лікарню на обстеження від «а» до «я», тому, що в «умовах зони» немає змоги зібрати всі об'єктивні дані про мій організм. Потім він відмовився від своєї пропозиції, мовляв, не може післати... Але мій стан здоров'я від самих розмов не кращає.

Тому прошу Вас допомогти мені дістати ефективну медичну допомогу. Ви можете допомогти мені в один з трьох нащенаведених способів:

1. Відвезти мене на обстеження та лікування у Центральну лікарню МВД в Ленінграді.

2. Запросити необхідну бригаду висококваліфікованих лікарів з обслуговуючим персоналом, здатним оперативно, на місці зібрати всі необхідні об'єктивні дані про мій стан здоров'я, поставити точну діагнозу та призначити ефективне лікування.

3. Дозволити дружині запросити, за її рахунок, необхідних лікарів до мене з Москви, Києва чи інших міст.

Вересень, 1978.

З. Антонюк

*

Фрагменти з документів, що свідчать про brutальне ставлення адміністрації і медичної обслуги до хворого Зіновія Антонюка

23 жовтня, 1978 р., пізно ввечері, напередодні приїзду медичної комісії з Перми, мене поклали вдруге до лікарні. Медкомісія приїхала в складі уролога, фтизіятра та інших. 25 жовтня була підтверджена діагноза — туберкульоза статевих органів, а про легені сказали, що активного процесу тепер немає.

30 жовтня виписали з лікарні з пропозицією чекати на етап до Ленінграду з зони (алеж зона — це праця, і я зрозумів, що з поїздки до Ленінграду нічого не вийде, хоч Шелія і клявся, що доки його не вигнали з праці — поїздка відбудеться).

Протитуберкульозні препарати (ПАСС і фтиазид) одержував цілий листопад, але з труднощами, бо лікар-терапевт Чепкасова (дружина чекіста), що тимчасово заступала Шелію, коли його вигнали з роботи, радила не приймати нічого до поїздки в Ленінград.

27 грудня, замість до Ленінграду, мене відправили на етап до Бодайбо.

Від 28 грудня до 3 січня перебув у Свердловському ізоляторі майже без інцидентів.

3 січня 1979 р. конвой забрав мене на етап до Новосибірська, де я був покараний начальником в'язниці на 9 діб карцеру.

3 Новосибірська до Іркутська я їхав разом з кримінальниками — восьмеро у камері, розрахованій на 3 особи.

18 січня, увечері, мені наділи на руки кайдани, як і всім кримінальникам, і літаком привезли до Бодайбинської в'язниці. Того ж самого дня через міліцію відпустили з-під варті.

Від 29 січня 1979 р. лежу в туберкульозній санаторії, куди мене спрямували після повторного рентгену.

Проте уролога в Бодайбо нема. 15 березня з приїздом комісії з Іркутського туберкульозного диспансера в особі фтизіятра Волкової, мені пощастило: вона з увагою поставилась до моїх скарг і прогнозів туберкульозу сечостатевої системи, написала, що в мене туберкульоза сечостатевої сфери і що потрібне лікування в урологічному відділі обласного туберкульозного диспансера. Міліція дуже швидко видала мені дозвіл (правда, зобов'язуючи вернутися через місяць, але тут зможе допомогти медицина і засвідчити, що одного місяця мало — звичайно треба 3 до 8 місяців, якщо справи йдуть добре).

Від 27 березня я перебуваю в урологічному відділі обласного туберкульозного диспансера.

Від 27 березня до 9 квітня — обслідування (дуже, дуже докладні). Кінцева діагноза: туберкульоза статевих органів (та ж діагноза, що була поставлена після повернення з тюрми). Лікування почалося відразу. Лікарі вважають, що покищо оперувати немає потреби.

Учора, 5 червня, під час лікарського обходу, виринула випадково моя найближча перспектива: лікування треба продовжувати, але лікуватися маю амбулаторійно...

Сьогодні, 21 червня, під час обходу лікар Антонова Зінаїда Максимівна (вона ж завідувач урологічного відділу) в присутності усіх в палаті сказала, що мене треба лікувати (так, як тепер) ще цілий рік, але я вже можу працювати. Чому така нагальність повернути мене до суспільно корисної праці?...

6 липня ввечері прилетів до Бодайбо... Лікарка, виписуючи мене з лікарні, говорила, що «вказана тільки легка робота», «наприклад, доручать вам сторожити щонебудь». Пізнаю слова начальства (точніше, що лікарка консультувалась з немедичним начальством). Говорила, що туберкульоза є в активній стадії в сечостатевих органах, а теж існує загроза відновлення її на хребці, де вона покищо стримана. Тут зобов'язані мене госпіталізувати і продовжувати лікування, призначене в Іркутську.

В Іркутську було так: спочатку завідувач урологічним відділом Антонова З. М. (вона ж мій лікар) говорила, що буду у них на лікуванні 6-8 місяців (інших тримають 10 й більше)... А десь в половині травня старша медсестра урологічного відділу Машинська Людмила Олексіївна розпочала «заходи дружби» відносно мене (так, що і в пику не плюнеш: поперше жінка, а подруге — адже ж з дружніх мотивів) і говорить, що мене випишуть і повернуть до Бодайбо, алеж там нема уролога, і взагалі, це ж не Іркутськ..., і якщо я 1) негайно не припиню листування (за виїмком до дружини), 2) не забороню відвідувати себе друзям...

Перший раз я обернув усе в жарт, вдавав, що не розумію, що від мене вимагають. Потім прийшли різні попередження, мовляв, «завтра буде 'шмон' (обшук), тому треба знищити всі свої папери!» А кілька днів пізніше всі вимоги знову повторилися. Я сказав, що не люблю таких розмов, і наступного дня оповів про цю розмову завідуючій відділом Антоновій З. М., з проханням висловити ці вимоги офіційно, без нашептувань, нею особисто, а якщо вона не в курсі справи, то хай потвердить головний лікар. Антонова, приголомшена, сказала: «Я пораджусь з головним лікарем». Наступного дня сказала, що ні вона, ані головний лікар не мають до мене ніяких претенсій як до хворого, а все інше їх не цікавить, що все це власна вигадка старшої медсестри.

Одна цікава деталь. Коли мене виписували (28 червня), Антонова З. М. сказала, що в Бодайбинському туберкульозному диспансері мене будуть далі лікувати, «Але там нема уролога! Ми напишемо чим вас лікувати».

До Бодайбо приїхав 6-го ввечорі (перед суботою) і до лікарні мене прийняли щойно 9 липня. Але незалежно від усіх перерв у лікуванні, термін лікування рахується від 29 січня 1979 року, коли мене поклали до лікарні з діагнозом: осередкова туберкульоза верхньої третини правого легеня. Після 9-місячного загального лікування в туберкульозній лікарні — або інвалідність, або «здоровий!» і «працездатний!«.

Ось я, 3 жовтня, і склав заяву Щелокову, щоб він дав дозвіл на довготривалу поїздку до спеціальної установи (лікувальної, звичайно), наприклад, інститут туберкульозу, що є в Москві, Ленінграді, Києві — для обслідування і лікування.

Сьогодні, 26 листопада, мене викликали в міліцію і запропонували познайомитися з відповіддю на мою заяву Щелокову. Відповідає начальник V відділення Іркутського управління внутрішніх справ, підполковник внутрішньої служби, Владіміров А. Д. Відповідь датована 16 листопада 1979 року, до Бодайбо надійшла 26 листопада 1979. Зміст: Мені призначене Бодайбо для відбуття заслання, і що мені вже раз дозволяли виїхати за межі району на термін 3-ох місяців до Іркутська. В справі лікування в Бодайбо належить звернутися до установи Міністерства здоров'я.

Після того запросили до начальника Бодайбинського міського відділення внутрішніх справ, капітана міліції Блінова Е. І. Той почав розмову атакуючим тоном: чому досі не працюю, чому відхиляюся від роботи, чому сиджу на утриманні дружини і т. п. «Звичайно, вам тепер протипоказана важка робота, але ми сподівалися, що ви самі візьметеся за легку роботу, а не будете використовувати свою хворобу, як засіб уникання роботи. Усі ми хворіємо, часто навіть важко, алеж працюємо. Ось я можу допомогти вам влаштуватись на роботу за спеціальністю інженера-економіста в гірництві, але ви все крутите, відхиляєтеся від роботи вже рік і нагадуєте мені тих кримінальників, які вигадують різні «мастирки», симулюють різні хвороби, щоб дістатися до лікарні. Ось кінчається вже рік вашого заслання, а ви ще й досі не працюєте і т. п.

Резюме: Завтра Блінов відлітає в мій справі до Іркутська; повернеться післязавтра з остаточним рішенням. Я попросив його в'яснити, за одним заходом, чи є можливість перевести контрольне обслідування мене (урологічне) в Іркутській обласній лікарні. На цьому ми розійшлися. Ага, він ще сказав, що наколи б я почав працювати відразу в січні, то в січні наступного року міг би поїхати у відпустку до родини, а так — неможливо.

Сьогодні, 3 грудня, після приїзду з Іркутська начальника Блінова, ми продовжували нашу розмову. Розмова була спокійна, без атак. Виявляється, що я, за висновками бодайбинських лікарів, знову можу їхати на обслідування, але тільки до Іркутська! І знову буде не лікування, а півлікування і підганання з боку МВД. Центральних клінік мені не бачити.

У цій хиткій ситуації я тримаю таку позицію: буду шукати за роботою; будуть ускладнення знайти роботу мені під силу — звернуся про

допомогу до міліції. Хочу сподіватися, що влаштування на якусь роботу допоможе отримати в січні 1980 року відпустку додому (а там, вже з власної ініціативи, піду на обслідування до добрих спеціалістів, щоб дістати від них рекомендації відносно лікування). Надто спротивлятися проти моєї відпустки не повинні, бо ж не працював я цілий рік через хворобу. Так мені видається.

З телеграми від 30-го грудня 1979 р.: «Відмовили сьогодні у відпустці через працєневлаштування».

ІВАНА ГЕЛЯ ПЕРЕВЕЗЛИ ДО ЛЬОВОА

З України надійшла вістка, що 5 серпня 1980 р. до одної з львівських в'язниць перевезли українського політв'язня Івана Геля. Причина перевезення його невідома. Його дружині дозволили на 20-хвилинне побачення з ним. Стан здоров'я Геля дуже поганий.

Гель був заарештований в 1972 році під час ширшого погрому української інтелігенції і засуджений на 10 років таборів і 5 років заслання за т. зв. антисоветську діяльність. Це його другий присуд. Вперше його арештували в 1965 році і в 1966 році засудили на 3 роки ув'язнення. Від 1973 року Геля тримали в Мордовських таборах, а на початку 1980 року перевезли до Пермських.

Гель був учасником багатьох страйків і голодівок політичних в'язнів; він є автором численних заяв і протестних листів до органів влади та до діячів і установ демократичних країн, в яких вказував на порушення прав політв'язнів і на національне та політичне поневолення українського народу.

ОЛЕСЬ СЕРГІЄНКО ДОМАГАЄТЬСЯ ВИЇЗДУ З СССР

Предсідникові Президії Верховної Ради СССР Брежнєву Л. І.,
від політичного засланця Олександра Сергієнка,
Адреса: пос. Аян Аяно-Майського р-ну Хабаровського краю.

ЗАЯВА

Шановний предсіднику Президії! У висліді санкціонованої державною владою країни поведінки зі мною, на протязі семи років ув'язнення, під котре я попав за свої громадські погляди і переконання, я хворів тяжкою недугою.

У хворобі, як і у смерті, свої права — це кожному добре відомо, хто зближається до вирішального моменту — права, яке номінально визнається навіть советським законодавством, зокрема по відношенні до засланих. Мої переконання, за які я вже 8-ий рік переносу фізичні й моральні страждання, не змінилися, і цілком природньо не змінилось відношення влади до мене.

У мене є всі основи не розраховувати на ефективну державну допомогу, і це розуміється не абстрактний висновок, а констатування дійсності. З особистого досвіду спілкування з державним медперсоналом і досвіду інших політв'язнів, я знаю який різноманітний арсенал державного медичного обслуговування невідгідних владі пацієнтів — від цинічного невизнання захворювання і, послідовно, відмови в меддопомозі, включно з навмисним нанесенням шкоди його здоров'ю медичними середниками.

Докладно знаючи, що я важко хворий і виповнюючи вказівки відповідних установ, які здійснюють наді мною нагляд, місцеві органи охорони здоров'я вісім місяців відмовлялись направити мене на обслідування в компетентні крайові медичні установи. Це дозволяє хворобі виконувати роль ката, що, погодьтесь зі мною, задалеко виходить поза межі санкцій неправосудного вироку. Тепер таке спрямування мені накінець видано, але мене даліше тут затримують ті органи, які здійснюють нагляд наді мною протягом невизначеного часу. Причина затримки зовсім ясна: затягнути дорогоцінний час — рішаючий фактор ефективного лікування і підготувати мені в крайових медичних установах такий прийом і таке «лікування», яке я одержував до тепер, у висліді чого і наступило важке захворювання, яким я страждаю. Враховуючи вищесказане, стає очевидним, що невідкладне і чесне лікування, яке мені конче потрібне і на яке я маю право згідно з законом (ст. 82 ІТК РСФСР), можу одержати лише за межами ССРСР, де мене не будуть розглядати як зокрема небезпечного державного злочинця, а лише як хворого, який потребує медичної допомоги.

Оскільки, згідно з законом, захворювання звільняє мене від дальшого відбування заслання, а моя готовість поїхати на вигнання, цебто в ще дальше і неограничене вироком заслання, я прошу вас, не відкладаючи в глибоку шухляду, дати мені дозвіл виїхати на лікування в Австралію, звідки моя кузинка Мая Грудка прислала мені і моїй сім'ї виклик, забезпечує помешкання і — напочатку — матеріально.

Прощу вас цим разом проявити ту мінімальну міру гуманности, яка потрібна для такого рішення.

7 жовтня 1979 року

Олександр Сергієнко

НАС ДУШАТЬ СЛЪОЗИ І ЖАЛЬ ЗА ТОБОЮ

(Некролог Оксани Мешко присвячений історикові М. Мельникові, поширений в Україні і на Заході)

*«Україно!... все одно, я проллюся
крапелькою крови на твоє священне знамено»
Василь Симоненко*

ЗАМІСТЬ НЕКРОЛОГА

Пам'яті товариша і собрата нашого українського несусвітнього безталання, жертві властей (як би вони не іменувалися — чи урядовцями

санкцій порушень конституційних прав громадянина, оперативним нарядом КГБ, чи людьми-функцією), *Михайлові Мельникові* наше надгробне слово.

Ми виголошуємо його не біля труни-могили, бо друзям, товаришам і знайомим брутальністю заходів органів КГБ було перешкоджено попрощатися востаннє з тілом небіжчика — не дозволили кинути дружньою рукою навіть грудку мерзлої землі на домовину передчасно зацькованого, переслідуваного молодого історика, колишнього аспіранта, Михайла Мельника.

Протягом семи років він так багато зазнав від надмірних »піклувань« попечителів негласного нагляду, »праведних миролюбців«, про що висловив у своєму вірші: »...Я твоє дитя, Україно, дай мені хліба! Я твоя іскра — сучасність, не гаси мене. Я твій пагінець — майбутнє«.

Немов відчуваючи безсловний свій кінець в глухій німотині, висловив свої думки віршем:

— Ти сам
— не зовсім сам.
І божеволію й конаю,
Але і п'яді не віддам
Своїх позицій, що займаю.
Мої позиції такі,
Що їх не вирве домовина.
Це почуття святі, палкі
Бо Батьківщини і людини«.

Протестуючи проти жорстокости тоталітарного режиму, він писав:

»Життя і буття і процес,
Людина — це Бог, а не гвинтик.
І то не процес, а ексцес,
Коли йдуть людину вбити«.

Напередодні Міжнародного дня Жінки, після проведення нічної доби погромницького трусу в його оселі оперативним нарядом КГБ УССР, Михайло Мельник покінчив життя самогубством в своїй хаті села Погреби, Київської області, залишивши дружину Галю з двома дітьми шкільного і дошкільного віку — Оксану і Донну.

Людину вбито. Весь його літературний доробок вилучено, як анти-советський, націоналістичний, а значить — шкідливий.

Праця пером — це була єдина відпруга і втіха його обкраденого життя. Виключений з аспірантури за два місяці до закінчення, а пізніше позбавлений (неофіційно) права на педагогічну працю, українському парію Михайлові Мельникові довелося заробляти собі на хліб чорноробом та нічним сторожем.

Проте він не лишався байдужим до громадського та суспільного життя — свої критичні зауваження і викладки думок з тих чи інших актуальних питань пересилав до різних редакцій української преси. Зокрема чимало приділив уваги питанням: 1) Нової советської консти-

туції; 2) Забороні властями відзначення жалобної дати 22-го травня (день перевозу тіла Кобзаря з Петербургу до Києва) та переслідуванням, покаранням людей, що відважуються цього дня покласти квіти біля пам'ятника Шевченкові в Києві, Каневі, Одесі тощо; 3) Протестував, надсилаючи свої заяви до редакцій газет з приводу арештів членів Гельсінської Групи (Левка Лук'яненко) та засудження політичного піднаглядного Василя Овсієнка та багатьом іншим питанням.

Михайло Мельник був постійним кореспондентом та щирим симпатиком Української Громадської Групи «Гельсінкі» і рухові за демократичні перетворення в УРСР, беручи в ньому участь, даючи свій вклад. Ця обставина і спричинилася до нестерпного тиску з боку органів КГБ.

Друже Михайле! Ти довго змагався, невтомно шукаючи Правди і дружнього плеча в нерівній боротьбі.

Змучений вкрай безплідними пошуками Добра і Справедливості в жорстокій советській дійсності, Ти, відповів німим протестом, що голосною луною осуду і ганьби насильникам обізветься в широкому світі серед чесних людей та поборників за Права Людини!

Але чи обізветься це відголосом в сумлінні твоїх-наших тяжких кривдників, що нехтують людським правом бути самим собою, плідно працювати, творити і примножувати культурні і матеріальні надбання рідної Землі, вільно дихати, жити нерозрізненими родинами?!

Твій протест проти порушення Прав Людини — акт самогубства — є актом виклику беззаконності, тоталітарним проявом, актом рівнозначним самоспаленню в захист земляків своїх, хто сьогодні ще живий і бореться, кого переслідують за переконання, чи добродійність, живе і чуле серце, за відвагу не коритися злу многоликому землі нашої многострадальної!

Нас душать сльози і невимовний жаль за тобою... Ми низько схиляємо голови перед тобою, Людиною...

І відповідаємо за тебе на питання: «Чого ти жадаєш від людей?» — ЛЮБОВИ.

Земля тобі пером, Друже Михайле!

12 березня, 1979.

Оксана Мешко

ОБСТАВИНИ УВ'ЯЗНЕННЯ ОЛЕСЯ БЕРДНИКА

Олесь Бердник був схоплений агентами КГБ 6 березня 1979 р. недалеко будинку Спілки Письменників України, куди він ходив домагатися звільнення Миколи Руденка.

Кілька днів після арешту, не повідомивши про це рідні письменника, у дружини О. Бердника *Валентини Сокоринської*, яка живе з дочкою (5 років) *Ромашкою* в с. Гребені біля Києва, був зроблений обшук.

11 березня 1979 р. В. Сокоринській передали лист, писаний О. Бердником до його матері, в якому він просив її берегти своє здоров'я і не переживати його арешту.

16 березня дружині О. Бердника офіційно заявили, що він заарештований «за державний злочин».

19 березня з запитом про долю О. Бердника звернулися до КГБ УССР його мати, дружина Валя і сестра.

Рівночасно в Києві рознеслась вістка, що О. Бердника заарештували, щоби не допустити до відбуття в с. Гребені світового форуму Матері й Дитини, який він ініціював і підготовляв на 22 травня 1979 р.

Сподіваючись арешту, О. Бердник повідомив перед своїм ув'язненням членів Української Групи «Гельсінкі», що він буде голодувати до смерті. З дружиною він домовився, що в разі голодівки він повідомить її, передаючи з тюрми свої особисті речі і попросить, щоби вона передала йому білу сорочку і парусинові тапці. На початку квітня він попросив про ці речі, що означало, що він на голодівці.

Рівночасно КГБ провело багато обшуків, допитало багато свідків і посилило тиск на його першу дружину *Людмилу Блашкову*, дочку *Мирославу*, другу дружину *Валентину* і її батька, письменника *Сергія Сокоринського*. Щоби посилити тиск на рідних, з тюрми «продісталась» вістка, що хтось бачив О. Бердника з перев'язаною головою.

У травні 1979 р. слідчий протягом двох днів допитував дружину О. Бердника *Валю*, натякаючи, що з ним може статись те саме, що з *І. Дзюбою*.

Від половини 1979 р. аж до суду 17-21 грудня 1979 р. О. Бердник був цілковито ізолюваний і про його долю не було майже жодних вісток.

О. Бердника обвинувачували в антисовєтській діяльності, націоналізмі та в написанні таких творів — «*Свято Матері й Дитини*», «*Свята Україна*», «*Закляття*», «*Альтернативна еволюція*». Рівнож його обвинувачували у співавторстві документів Української Групи «Гельсінкі», зберігання різних матеріалів Групи.

Сюди дійшла вістка, що агенти КГБ пускають в Києві різні чутки, щоби тим способом дискредитувати письменника.

Життя Олеся Бердника смертельно загрожене

З України наспіла вістка, що життя відомого українського письменника-філософа-фантаста, члена Української Групи «Гельсінкі», *Олеся Бердника* смертельно загрожене. В Києві стало відомо, що органи КГБ застосовують супроти нього психологічні і медичні методи, щоби довести його до «покаяння», а пізніше до «невилікувальної» хвороби в тюрмі і смерті. КГБ поширює в Києві провокаційні чутки, щоби дискредитувати О. Бердника, наставити проти нього його рідних, друзів і однодумців.

Репресивні органи в Україні піддали під сильний психологічний тиск його дружину, *Валентину Сокоринську*, сподіваючись довести її до

публічного відречення від чоловіка. По цій самій лінії КГБ працювало, щоб публічно відреклись і засудили діяльність О. Бердника його перша дружина Людмила Блашкова, доросла дочка (від першого подружжя) Мирослава, і батько другої дружини, письменник Сергій Сокоринський. Про відношення ближчої і дальшої родини до поглядів і діяльності О. Бердника, КГБ поширює різні провокаційні вістки.

Сюди дісталася вістка, що в часі слідства, КГБ домагалось, щоб О. Бердник відкликав свої листи до ОН, які він переслав позацензурним шляхом і на які одержав відповідь, відрікся своєї ініціативи скликати біля Києва Світовий Конгрес Матерів і засудив в першу чергу свою працю «Свята Україна».

О. Бердник був заарештований 6 березня 1979 р. в Києві, коли вийшов з будинку Спілки Письменників України, де він домагався звільнення М. Руденка. 21 грудня він був засуджений в м. Кагарлик, Київської області, на 6 років ув'язнення і 3 роки заслання. Від того часу О. Бердника держать в повній ізоляції, а його часті голодівки лікарі КГБ-істи використовують для фізичного пошкодження внутрішніх органів письменника, до психологічного заломання та цілковитого виснаження.

ВЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ ХВОРИЙ

В. Чорновіл хворіє на хронічний субатрофічний фарингіт (від 1968 року) і атрозо-артрит плечового суглоба (від 1972 року). В таборі ці діагнози потверджували щороку медкомісії і йому встановлювали обмеження в роботі (від важкої роботи і від роботи у вологих холодних приміщеннях).

Після прибуття Чорновола на заслання, лікарі районної поліклініки Ленінського р-ну Якутської АССР (пос. Нюрба), в березні 1978 року підтвердили ці діагнози і встановили ще одну недугу. Чорноволіві видали довідку, де вказувалось про потребу стримування від важкої фізичної праці.

Міліції і КГБ це не сподобалось. Головного хірурга району, що очолював комісію, яка обслідувала Чорновола, викликали в міліцію і КГБ. У квітні 1978 року поліклініка отримала листа від Ленінського районного відділу внутрішніх справ, у якому було сказано, що Чорновіл зловживає висновки медкомісії і тому пропонується дати нові. Лікарі поліклініки підписали нову довідку, датовану тим самим днем що й перша, але в цій довідці говориться тільки про одну недугу (артрит) і залишено про обмеження у важкій фізичній роботі.

У серпні 1979 року Ленінський районний відділ внутрішніх справ післав Чорновола на нову медкомісію. У листі до міністра охорони здоров'я Якутської АССР з 23 серпня, Чорновіл пише:

Лікарів, чемних і коректних півтора року тому, буцім то підміняли. До мене відносилися як до ворога, кидали мені в лице образливі

репліки. Цілком не звертали уваги коли я жалівся, що за минулий рік, в наслідок роботи в підвалі, суворого клімату і відсутності лікування (у лікарні села Чаппанда немає навіть фізіотерапевтичного кабінету) моя хвороба горла значно погіршилась — вечорами постійно підвищена температура і спазми віддихових органів. Температура (37,8 градусів) при обслідуванні не записали, бо це був би доказ моєї недуги, а моє відкашлювання у зв'язку з постійним відчуттям клубка в горлі, головний лікар Попова назвала штучним, себто закинула мені симуляцію. Ігноровано теж, засвідчений медичною карткою факт, що крім деяких загострень хронічних недуг я на протязі року мав бронхіт і радикуліт. — «У всіх нас радикуліт», як за Ільфом і Петровом, — розтовмачила «лікар»-невропатолог. Мої скарги, що у мене періодично приходять приступи ослаблення, включно до умлівання — висміяли. Знімок рентгена і моїх нарікань на щоденні болі в плечі, навіть без фізичного напруження, до уваги не взяли і «лікар»-хірург з глумом порадив мені займатися спортом-боротьбою.

У висліді такої дикої «комісії» виявився висновок: не дуже розвинутий фарингіт без загострення — рік з чимсь тому ця ж сама комісія казала: хронічний субатрофічний фарингіт (не треба бути лікарем, щоб розуміти, що за рік лікування в умовах вогкого підвалу, таке радикальне поліпшення, фантастичне); артрозо-артрит у легкій формі (себто, прогресуюча 6 років недуга раптом смикнулася назад); а поза тим здоровий і «фізична робота не протиположна» (без будь яких натяків на обмеження у фізичній роботі)...

В. ТЕСЛЯР

ДОПОВНЮЮЧІ ДАНІ ПРО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ В УКРАЇНІ В 1979-80

Одеський робітник *Леонід Сірий* і його родина попали під переслідування пару років тому в зв'язку із намаганням виїхати з ССРСР. Дня 20. 6. 1979 р. Л. Сірого викликали на завод «Антарктика», де директором заводу Баранов, заступник директора Єлізаров, представник профспілки Головко, бригадир Ярославський і токар Пиворайський заслушали листа Леоніда Сірого до голови американських профспілок Джорджа Міні з 1977 р., і висловили домагання притягнути його до відповідальности та позбавити батьківських прав. В родині Сірих восьмеро дітей. Цю саму справу обговорено на зборах заводу 26. 6. 1979 року. Дня 16 липня того ж року в помешканні Сірих відбувся обшук, що тривав від 9 години ранку до 3 години по полудні. Обшук вели 9

працівників КГБ, які сконфіскували такі матеріали: «Лист вождем» А. Солженіцина, «Мої свідчення» А. Марченка, фотографії дисидентів і декілька листів. Вечером того ж дня подружжя Сірих взяли на допити до КГБ. Допитували їх Шумило і Граждан. Другий допит відбувся 30. 7. 1979, а згодом третій 31. 7. 1979 на роботі того ж дня. Під час допитів погрожували ув'язненням, забранням дружини до психотюрми, а дітей до сиротинця. Дня 31. 8. 1979 донька Сірих Вікторія зазнала побоїв від сусідів Негрових, а сина Едварда відставили на «обстеження» до психолікарні. Щойно 19. 11. 1979 р. цю переслідувану родину повідомили про відмову на виїзд з уваги на незгоду між батьками, видобувши перед цим на дружині Л. Сірого зречення від сина.

Дня 29. 11. 1979 р. чинники КГБ наклали на українського письменника *Б. Антоненка-Давидовича* домашній арешт, перешкодивши цим арештованому взяти участь у вечорі присвяченим пам'яті репресованого, згодом реабілітованого, письменника Григорія Косинки. В помешканні Антоненка-Давидовича провели обшук.

Дня 3. 12. 1979 р. в Кіровограді закінчився суд над баптистами *Іваном Кирилюком, Вячеславом Зайцем, Віктором Литвиненком і Віктором Дракою*. Підсудні отримали такі вироки: 12 років, 10 років, 7 років і 3 роки. Перед вироком підсудні провели 35 денну голодівку й не визнали себе винними.

Петра і Василя Січків судили такі особи: Крючков — суддя, Руденко — прокурор, Чупенко і Шалоткін — члени судової трійки. Січки відмовилися підписати судовий вирок і заборонили членам своєї родини це зробити в їх імені. Слідство у справі Січків провадив Іванов.

Дня 7. 12. 1979 р. відбувся напад на дружину Івана Світличного — *Леоніду*, якій погрожували зґвалтуванням. В жовтні того ж року побило *Марка Білорусьця. Лесів Ярослав Васильович*, викладач фізкультури, одружений на Орісі і з сином Тарасом, засуджений 1967 р. на 5 років ув'язнення і 5 років заслання, на початку 1980 р. перебував у тюремній лікарні Івано-Франківська. Лесів хворіє на серце, діабет і має короткозорість. *Дарка Гусяк і Катерина Зарицька*, довголітні політичні в'язні, постійно переслідувані невідомими хуліганами. В Києві влада відлучила телефони у *П. Стокотельного, С. Кириченка і Леоніди Світличної*, а у *Віри Лісової* проведено обшук. Це сталося 29 листопада, 10 й 19 грудня, 1979 р. В грудні того ж року в Чернігові звільнено з праці *Надію Лук'яненку*, дружину *Левка Лук'яненка*. Батько *Є. Пронюка* помер. В Центральній інвалідній зоні в с. Мухортове, Дніпропетрівської області, де помер батько Пронюка, під час трьох років було близько 400 смертних випадків.

Переслідування баптистів проведено в січні 1980 р. за таким порядком: 3-го січня в м. Горлівка, Донецької обл., засуджено на рік

позбавлення волі *Кінаша Миколу Ілліча*, 5-го січня там же заарештовано *Кушніра Михайла Григоровича*, *Костенюка Володимира Йосиповича* і брата *Віктора*; 8-го січня в Чернівцях перешукано помешкання сімох баптистів. 9-го січня поблизу Кабулу в Афганістані розстріляно 15 советських бійців, які відмовилися стріляти до мусулманських повстанців. Національне походження розстріляних неозначене, але подія заслуговує на спеціальну увагу. Того ж дня подібна доля навістила 60 інших советських вояків поблизу Бадахшану.

23-го серпня 1979 р. засудженими стали *Павло Тимофійович Ритників*, його син *Володимир* і *Галина Вільчинська*. *Микола Горбаль*, викладач музики в Борщеві засуджений на 5 років 21 січня 1980 р. 19-го січня в с. Старі Кодакі, Дніпропетрівської обл., заарештовано *Косаревич Любов Михайлівну*, *Юдинцев Галину Іванівну*, *Бистову Тамару Василівну* і *Буклика Сергія Івановича* — баптистських друкарів. Того ж дня в с. Крупське, тої ж обл., заарештовано пресвітерів Церкви ЄХБ *Смирнського Костянтина Яковича* і *Кабиша Миколу Ілліча*. 11 лютого *Григорія Токаюка* схопили біля будинку, вивезли поза Київ і там жорстоко побили. 27 лютого під арешт попав у Винниці український священник *Сасжураковський Мирси Михайлович*. *Михайла Батурина*, члена Ради Церков ЄХБ, тримали в тому часі на одиночці в тюрмі Черкаської обл. Під переслідування попала в тому ж часі *Раїса*, дружина політв'язня *Мирослава Симчича*. При кінці березня 1980 р. обшук проведено в кол. політв'язнів: *Григорія Приходька* з с. Лукашево, Дніпропетрівської обл., а на початку того ж місяця в Одесі в *Полумбієвської Анни Василівни* і в *Олені Червоної*. *Михайла Кушніра*, *В. Костенка* і *В. Костенка* засудили 12 березня на 1, 2 і 3 роки ув'язнення. *О. Гейко-Матусевич* і *З. Красівську* заарештували 12 березня 1980 р. Того ж дня обшукали помешкання *О. Мешко*. В Ужгороді під арешт попав *Олександр Максимів*, який відмовився від советського громадянства. В квітні його примістили у Львівській психолікарні, але 15-го повернули до тюрми.

Віталій Шевченко й *Олег Шевченко*, журналісти, стали заарештовані в Києві 14-го квітня, 1980 р. Того ж місяця КГБ провело ряд арештів між баптистами у Винниці, розігнали молитовне зібрання в Луганську, видалили з Києва *Григорія Токаюка*, і провели в Москві обшук в *Раїси Руденко*. *Оксану Мешко* ув'язнено 12 червня 1980, посаджено в психотюрму, згодом звільнено. *Вячеслава Чорноволу* судили від 3-го до 6-го червня. *Василя Лісового* поновно заарештували на засланні в половині червня. Того ж місяця в Миргороді на кару смерти засуджено *Івана Мамчина*, *Василя Гавриша*, *Андрія Дерев'янка*, *Федора Пелиха*, *Павла Ксьондза* і *Миколу Петренка* (останнього на 15 років ув'язнення). Головою судового трибуналу був генерал-майор *Л. Г. Трунін*. Засудженим закинено зраду батьківщини та злочини під час німецької окупації. Такі закиди ставить большевицька Москва усім, кого засуджує на кару смерти за підпільну діяльність. *Володимир Казновський*, провідний член ОУН-УПА і довголітній

політв'язень, помер в Яремчу 28 травня, 1979 р. Тіло замордованого КГБ підпільного українського священика *Євгена Котика* знайдено в селі Зимна Вода, а поховано 10-го травня.

Василь Лісовий з філософською освітою, політзасланець, заарештований в червні й засуджений в липні 1980 р. на 1 рік позбавлення волі. *Віталія Калиниченка* засудили на 10 років ув'язнення і 5 років заслання в Дніпропетровську 17-18 червня, 1980. Влітку 1980 р. в Коломиї заарештовано під політ. закидом лікаря *Ратушняка*, а в Черкасах б. студ. Київського ун-ту *Віктора Баранова*, який виступав проти русифікації української мови. 20 червня засуджено на 5 років ув'язнення суворого режиму *Пильниківа Валерія Михайловича*. Він українець, а дружина єврейка. Квартал, де приміщується суд, був оточений поліцією. В травні і червні 1980 р. в Харківській обл. заарештовано баптистського пастора *Михайла Кривка*, а у Вінниці *Миколу Моншицького*. У травні того ж року серія обшуків навістила Запоріжжя, Херсон і Калініно у справі самвидавного журналу «Поединок».

Наведена нами в скороченні листа переслідувань, арештів і засудів на протязі половини 1980 р. і частинки 1979 р. не роблена з розрахунком, щоб подати повну листу, але з наміром, щоб в такій більш згущеній формі підкреслити невгаваючий процес переслідувань, які вказують на продовження боротьби проти російського більшовизму та його системи. Докладніші дані про ув'язнених і репресованих українських патріотів, які тепер відбувають покарання, розпочинаємо в цьому числі нашого журналу під окремим розділом, що продовжуватиме до вичерпання усіх наших даних.

Відомості про повище віднотовані репресії ми взяли за даними від УЦІС, із 7-ох випусків «Вісника Репресій в Україні» ЗП УТГ, за журналом К. Любарського «Вести из СССР», а декілька за «Вітражем» ч. 12. Ми пропустили дані про арешти та засуди тих українців, про яких широко писав «Шлях Перемоги», «Гомін України», «Українська Думка» чи інші періодики.

Не відмічуємо в тій статті репресованих у дотичному періоді євреїв на Україні чи поза нашою Батьківщиною, Кримських татарів, подібних справ на Литві, Латвії, Естонії чи в інших т. зв. республіках СССР, хоч такі дані в нас акумулюються і досліджуються.

Маючи все це на увазі, не буде прогіхом відмітити, що в Україні репресії за національні і людські свободи найчисленніші. Сам загальний перегляд підкреслює, що наша Батьківщина стоїть у важкому змагу за свої національні й загально-людські права.

РЕПРЕСОВАНІ УКРАЇНЦІ

У зв'язку з акцією ОУН і ОУВФ на міжнародних форумах за національні й людські права України й її поневоленого Москвою народу, Українська Центральна Інформаційна Служба опрацювала обширний довідник про репресованих українців. Перший розділ тої обширної праці поміщуємо в цьому числі «Визвольного Шляху» і продовжуватимемо у наступних числах. Це буде, мабуть, найповніший довідниковий збірник даних про репресованих українських патріотів між усіма тими, що появлялися дотепер.

Редакція «В.Ш.»

*

1) **АВРАМЕНКО Володимир**, нар. 1930 р., інженер, арештований 1972 р. за політичні справи і засуджений за ст. 62 ч. 1 КК УССР на примусове «лікування» в психлікарні на необмежений реченець. Карається в Казанській психлікарні.

2) **АДАМОВИЧ Віталій Іванович**, нар. 1939 р., арештований 4. 4. 1976 р. в Києві і за ст. 187-1 КК УССР засуджений на 3 роки ув'язнення. Після звільнення далі переслідуваний.

3) **АНІСІМОВ Анатолій**, нар. 1950 р., жив в Закарпатській області, заарештований за політичні справи в 1970 р. і запроторений на необмежений час до Дніпропетровської психлікарні.

4) **АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧ Борис Дмитрович**, нар. 5. 8. 1899 року на Полтавщині, письменник, одружений, батько двох дочок і сина, за національний патріотизм карався в концтаборах від 1935-1956 р. Після звільнення живе в Києві, постійно цькований і переслідуваний. Дружина теж каралась в концтаборах, а син ув'язнений.

5) **АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧ Євген Борисович**, нар. 1952 р., студент, арештований 1973 р. в Києві за національні переконання і засуджений на 5 років ув'язнення. Достроково звільнений, відтак поновно заарештований, а в тюрмі йому додали ще 5 років.

6) **АНТОНІВ Іван Якович**, нар. 19. 8. 1919 р., одружений, батько 3-ох дітей, пресвітер церкви СХБ. За релігійні переконання 4-ий раз арештований 29. 4. 1979 р. в Кіровограді і засуджений на 2 роки ув'язнення. Ціла родина переслідувана.

7) **АНТОНЮК Зіновій Павлович**, нар. 1933 р., інженер-економіст та філолог із зацікавленням, одружений, батько сина. Арештований 12. 1. 1972 р. в Києві і засуджений за ст. 62, ч. 1 КК УССР на 7 років ув'язнення і 3 роки заслання. Перебуває на засланні в Іркутській обл.

8) **БАБИЧ Сергій Олексійович**, нар. 13. 12. 1939 р., працював в Тернополі теслярем, де його вперше заарештували в 1960 р. за політичні справи. Після 16-літнього ув'язнення був звільнений в 1975 р. і жив на Житомирщині. Влітку 1976 р. КГБ знов заарештувало С. Бабича за крадіж зброї і за ст. 233-2 КК УССР був засуджений на 15 років позбавлення волі. Карається в концтаборі у Вінницькій області.

9) **БАБИШ Григорій**, нар. 1930 р. В 1950 р. за ст. 56-1 КК УССР засуджений на 25 років ув'язнення за приналежність до ОУН-УПА. Після відбуття засуду далі переслідуваний.

10) **БАБІЙ Олекса**, родом з Львівщини, активний учасник визвольної боротьби ОУН-УПА, перебував у підпіллі до 1978 р. в с. Щуровичі, Львівщина, де його КГБ викрило і заарештувало. Про дальшу його долю нічого невідомо.

11) **БАБЛІВ Іван** відбув довголітнє ув'язнення, зараз живе в селі Ценява на Івано-Франківщині, стало переслідуваний; КГБ робить натиск на нього, щоб написав покайну заяву.

12) **БАДЗЬО Юрій Васильович**, нар. 25. 4. 1936 р. в Закарпатській обл., філолог, одружений, батько сина і дочки. Арештований 23. 4. 1979 р. в Києві і засуджений за ст. 62, ч. 1 КК УССР на 7 років концтаборів і 5 років заслання за написання документального твору про поневолення України. Карається в Мордовському таборі ЖХ-385/3-5.

13) **БАЛАН Іван** з Борщівського району, Тернопільської області, художник, арештований в листопаді 1970 р. за національні переконання і відтоді нічого про нього невідомо.

14) **БАЛАШІВ Михайло**, член ЄХБ, 1972 р. заарештований в Чернігові за проповідь Євангелія і посаджений до тюрми.

15) **БАЛУШ Григорій Іванович** заарештований в 1975 р. у Львові і засуджений на довголітнє ув'язнення за те, що, будучи касіром при церкві св. П'ятниці у Львові, допомагав вірним по селах відкривати закриті церкви.

16) **БАНЯС Марія**, монахиня УКЦ, живе в с. Верхне Синьовидне, в її хаті о. З. Каленюк відкрив каплицю підпільної УКЦ, яку КГБ розкрило і відтоді (1974) її безперерійно цькують і переслідують.

17) **БАРЛАДЯН Василь Володимирович**, нар. 1939 р., історик мистецтва, мистецький критик, одружений, батько дочки. Заарештований 2. 3. 1977 р. в Одесі і засуджений за ст. 187-1 КК УССР на 3 роки концтаборів. Обвинувачували його за організування семінарів з історії українського мистецтва. Карається в таборі Рівенської області. 2. 3. 1980 р. мав вийти на волю, але проти нього почали нову судову справу за влаштувані ним семінари в таборі.

18) **БАСАРАБ Дмитро Павлович**, нар. 1920 р. на Івано-Франківщині, арештований 5. 9. 1953 р. і за ст. 56-1 КК УССР за при-

належність до ОУН-УПА, засуджений на 25 років концтаборів. Після відбуття вироку вернувся на Івано-Франківщину, де зазнає постійно утисків.

19) **БАСАРАБ Павло**, баптист-п'ятидесятник, за релігійні переконання карається в таборі звичайного режиму на Вінниччині.

20) **БАХТАЛЬСЬКИЙ Роман Данилович**, нар. 1897 р., до війни був ігуменом монастиря в Івано-Франківську, за що карався в російських концтаборах. В 1970 р. поновно заарештований і засуджений на 6 років позбавлення волі як підпільний священник УКЦ. Після звільнення далі репресований.

21) **БЕДРИЛО Степан Степанович**, нар. 2. 1. 1932 р. на Львівщині, економіст. Арештований 20. 6. 1969 р. і засуджений у Львові за ст. 62 КК УССР на 4 роки ув'язнення. Звинувачений за поширювання самвидавної літератури. По звільненні далі переслідований.

22) **БЕЗГУЛИЙ Володимир**, учасник визвольної боротьби ОУН-УПА, засуджений за ст. 56-1 КК УССР на 25 років каторги. Останньо карався в Пермському таборі ВС 389/35.

23) **БЕЛЕЙОВИЧ Іван**, провідний член ОУН, захоплений в полон під час переходу кордону з України на ЧССР і засуджений в Івано-Франківську на довічне ув'язнення.

24) **БЕНДЕРСЬКИЙ Г. М.**, в 1969 р. арештований за намагання втечі за кордон і засуджений на 2 роки ув'язнення. В 1971 р. поновно арештований і без суду посаджений в психлікарню. Відтоді про його долю немає вістки.

25) **БЕРДНИК Олесь Павлович**, нар. 25. 12. 1927 р. на Херсонщині, письменник-художник, одружений, батько двох дочок. Олесь Бердник, колишній в'язень сталінських концтаборів, член-основоположник Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод, заарештований 6. 3. 1979 р. і засуджений за ст. 62 КК УССР на 6 років ув'язнення і 3 роки заслання.

26) **БЕРЕСЛАВСЬКИЙ Микола Олександрович**, нар. 1924 р., одружений, батько двох дочок і сина, колишній вояк УПА, за що карався в концтаборах. Після звільнення був постійно переслідований. 10. 2. 1969 р. за спробу самоспалення біля Київського університету, щоб цим запротестувати проти поневолення України, був засуджений на два і пів року ув'язнення. Після звільнення стало переслідований.

27) **БЕРНІЙЧУК Анатолій**, нар. 1939 р., в 1970 р. засуджений за ст. 63 КК УССР («організаційна діяльність...») на 12 років ув'язнення. Останньо перебував у Пермському таборі ч. 36.

28) **БІБЛЕНКО Іван Васильович**, нар. 1928 р., проповідник ЄХБ в Кривому Розі, за що в 1972 р. був засуджений на 3 роки концтаборів. Після звільнення був повсякчасно цькуваний. 13. 9. 1975 р. під час поїздки з Кривого Рогу до Дніпропетрівська підступно вбитий, нібито в автомобільному випадку.

29) **БІЛЕНЬКИЙ Микола** був засуджений за націоналістичні переконання на довічне ув'язнення. Довгі роки перебував в Мордовських концтаборах.

30) **БІЛЕЦЬКИЙ Олександр**, бувший старшина армії УНР, відтак священник на Волині, після Другої світової війни його заарештовано й засуджено на довічне ув'язнення за те, що був виховником членів ОУН. Після звільнення цькований і переслідуваний. Остання вістка про нього з грудня 1978 р.

31) **БІЛИНСЬКИЙ Василь**, священник підпільної УКЦ, вперше засуджений 1946 р. на довічне ув'язнення за те, що відмовився перейти на російське православ'я. Після звільнення нелегально жив на Львівщині, де йому було заборонено перебувати. В 1974 р. його поновно заарештовано й засуджено на 3 роки ув'язнення під закидом, що нелегально відправляв Богослуження. Після звільнення його далі переслідують.

32) **БІЛОБОРОДІВ Леонід**, 1952 року народження. В 1969 р. за спробу втечі за кордон був засуджений на 2 роки ув'язнення. В 1971 р. проти нього почали нову судову справу за ст. 62 КК УССР і запроторили до Дніпропетрівської психлікарні. Відомо, що там перебував ще на початку 1978 р.

33) **БІЛЯКОВ Олександр**, асистент катедри Англійської філології в Львівському університеті, заарештований в 1975 р. під закидом симпатизування націоналістам, після кількатижневих допитів звільнений, але відтоді постійно переслідуваний, не може знайти праці за фахом (філолог).

34) **БІЛЬСЬКИЙ Олекса**, нар. 1918 р., родом з Лемківщини, за приналежність до бандерівського руху ОУН-УПА був засуджений на 25 років каторги. В ув'язненні перебув 35 років. Правдоподібно, що після звільнення йому дозволили виїхати до Польщі.

35) **БОГОДУХІВ Іван**, учасник визвольної боротьби ОУН-УПА, за що довгі роки карався в концтаборах, після звільнення йому заборонено вертатися в Україну. Тепер живе в Карабалтах, Казахська ССР.

36) **БОЙКО Микола**, нар. 1922 р., одружений, батько дітей, заарештований 20. 6. 1968 р. в Одесі і засуджений за ст.ст. 209-1 і 138 КК УССР на 5 років ув'язнення і 5 років заслання. Обвинувачували його за виховування дітей в релігійному дусі.

37) **БОЙЧУК Юрій Петрович**, нар. 1920 р. на Тернопільщині, одружений, батько дітей. Заарештований 1970 р. і за ст. 56 і 64 КК УССР засуджений на 20 років позбавлення волі. Обвинувачений за членство в ОУН і довічне підпільну діяльність, живучи під прибраним прізвиськом в Дніпродзержинську.

38) **БОНДАР Микола Васильович**, нар. 21. 11. 1939 р., викладач філософії в Ужгородському університеті. Заарештований 5. 11. 1970 р. в Києві за те, що демонстративно обвинувачував КПСС за

доконані злочини, і засуджений на 7 років ув'язнення. Після звільнення далі переслідований.

39) **БОНДАРЕНКО А. І.**, баптист-п'ятидесятник, не визнає офіційної Ради, контрольованої партією, за що був арештований 16. 7. 1973 р. і за ст.ст. 138 і 209 КК УССР засуджений на 5 років ув'язнення і 3 роки заслання. До арешту жив в Миколаївській області, тепер перебуває на засланні.

40) **БОНДАРЕНКО Віктор Іванович**, нар. біля 1922 р., заарештований за політичну діяльність в 1943 р. і дотепер карається в тюрмах і концтаборах, інвалід 2-ої класи. Мав би звільнитися в 1991 році.

41) **БОНДАРЕНКО Йосиф Данилович**, засуджений за національно-релігійні переконання, тепер перебуває в концтаборі.

42) **БОРОВНИЦЬКИЙ Йосип Юліанович**, нар. 1932 р. в Сяноці на Лемківщині, правник, працював слідчим прокуратури на Львівщині. Арештований і засуджений 20. 5. 1961 р. на 7 років ув'язнення за приналежність до «Української Робітничо-Селянської Спілки» у Львові, яка домагалась виходу України з ССРСР. Після звільнення його постійно цькують і переслідують.

43) **БРУС**, заарештований за контакти з ОУН-УПА і засуджений на довічне ув'язнення, після звільнення йому заборонено вертати в Україну. Тепер живе на Колимі.

44) **БУБЕЛА А. Л.** має біля 60 років, родом з Волині, в 1980 р. засуджений на кару смерті за участь в УПА і націоналістичну діяльність до того ж року.

45) **БУДЗИНСЬКИЙ Григорій Антонович**, нар. 1905 р. в Галичині, священник підпільної УКЦ, вперше заарештований 28. 5. 1945 р. за відмову перейти на православ'я і за співпрацю з ОУН-УПА та засуджений на довічне ув'язнення. Вдруге засуджений 15. 5. 1957 р. у Львові за підпільні відправи Богослужень і відмову визнати т. зв. Львівський собор з 1946 р., яким Москва ніби ліквідувала УКЦ. Після звільнення зазнає сталих репресій.

46) **БУДЬКА А.**, арештований в 1976 р. і засуджений в Донецькій обл. за те, що поширював листівки з домаганням надання демократичних свобод, покращання матеріального становища для робітників і творення многопартійної системи. Після відбуття 3-річного засуду його далі переслідують.

47) **ВАСИЛЕНКО Богдан**, молодий хлопець з м. Болехова, заарештований 1974 р. і засуджений на довічне ув'язнення в Івано-Франківську за те, що поширював підпільну літературу.

48) **ВАСИЛИК Володимир**, нар. 1930 р. на Івано-Франківщині, заарештований в грудні 1967 р. і засуджений на 12 років позбавлення волі за те, що zorganizував вірних, щоб не дозволити большевикам зруйнувати старинну церкву в с. Тисьмениці на Івано-Франківщині.

49) **ВАСИЛИК Корнело Максимович**, фаховий робітник, а у вільні хвилини проповідник віри в Бога, за що був засуджений 1973 р. у Львові на довічне ув'язнення.

50) **ВЕДУТА Богдан**, нар. 1946 р., заарештований за політичні справи 1967 р. і засуджений за ст. 64 КК УССР на 15 років каторги. Карається в концтаборі.

51) **ВЕЛИЧКА Борис**, адвокат, бувший співучень сл. п. Степана Бандери, безперервно репресований.

52) **ВЕНДИШ Михайло**, нар. 1947 р., заарештований і засуджений в 1967 р. за ст. 64 КК РСФСР («Зрада батьківщини») на 15 років ув'язнення. Карається в концтаборі.

53) **ВАСИЛИНА Роман Андрійович**, технік зі Львова, заарештований 15. 7. 1973 р. і засуджений на 5 років ув'язнення. Обвинувачували його за підпільне друкування і поширювання молитовників і церковних календарів.

54) **ВЕРЕС Сергій Федорович**, нар. 1947 р. на Рівенщині, вчитель, арештований в квітні 1970 р. і засуджений в Рівному за ст. 62 КК УССР на 2 роки ув'язнення за національно-культурну діяльність. Далі переслідуваний.

55) **ВЕРНИК Іван Олексійович**, нар. 1942 р., заарештований 15. 11. 1971 р. і засуджений на 4 роки концтаборів за те, що в м. Запоріжжя вів з робітниками розмови на політично-соціальні теми. Тепер живе в Чернівцях, його далі переслідують.

56) **ВЕРНІЙЧУК Анатолій**, 1971 р. засуджений на 12 років ув'язнення. Обвинувачували його за націоналістичні погляди і намагання нелегально дістатися за кордон. Карається в концтаборі.

57) **ВЕРХОЛЯК Дмитро Кузьмович**, нар. 1928 р., студент медицини, одружений, фельдшер УПА. Арештований в 1955 р. і за ст. 56 КК УССР засуджений на 25 років ув'язнення. Перебуває в концтаборі. Його дружина, Катерина, також за участь в УПА відбула 10 років покарання у концтаборах. Обидвох обвинувачували за членство в ОУН. Судили їх в Івано-Франківську.

58) **ВЕСЕЛОВСЬКИЙ В. П.**, священник, репресований від 1945 р.

59) **ВИННИЦЬКИЙ Михайло Ількович**, нар. 1925 р., священник Української Греко-Католицької Церкви, від довгих років репресований, заарештований 16. 1. 1975 р. у Львові і засуджений за ст.: 209-1, 133, 138-2 КК УССР на 5 років тюрми і 3 роки заслання. Обвинувачували його за духовне обслуговування вірних. Останньо перебував у Львівській тюрмі.

60) **ВИННИЧУК Петро Миколайович**, нар. 1954 р. на Тернопільщині, студент, арештований в січні 1973 р. і засуджений в Тернополі за ст. 62 КК УССР на 4 роки концтаборів і 2 роки заслання за те, що належав до підпільної групи молоді, яка ставила собі за ціль працювати для визволення України. Зараз карається на засланні в Томській області.

61) **ВИТЕНЬКО Іван**, нар. 1938 р. на Закарпатті, закінчив Львівський університет, його родичі були вивезені на Сибір, за це Івана теж переслідували і часто погрожували. На переломі 1975-1976 рр., під час повороту до Львова, його знайшли мертвим, але власті тайкома закрили справу підступного вбивства Витенька. Він працював в галузі обчислювальної математики.

62) **ВИЧИКОВ**, член УПА, за що довгі роки карався в тюрмах і концтаборах. В 1970-их роках, під час одного перевозу його з концтабору в Україну, він під час подорожі загинув.

63) **ВІЛЬЧИНСЬКА Галина Володимирівна**, нар. 1958 р., член ЄХБ, за що арештована 23. 8. 1979 р., понад пів року перебувала під слідством, чекає на суд.

64) **ВІРУН Степан Мартинович**, нар. 1932 р. на Львівщині, має вищу освіту, 20. 5. 1961 р. засуджений у Львові на 11 років каторги за приналежність до «Української Робітниче-Селянської Спілки», яка пропагувала вихід України з СРСР.

65) **ВОВК Ігор**, нар. 1953 р. на Львівщині, студент Рівненського інституту культури, в 1974 р. виключений з Інституту за національно-патріотичну діяльність, а відтак покликаний до армії. Відтоді немає про нього вістки.

66) **ВОДИНЮК О. В.** заарештований і 12. 4. 1961 р. у Львові за ст. 56-1 КК УССР засуджений на 15 років ув'язнення. Обвинувачували його за діяльність на політичному відтинку.

67) **ВОДИЩАК Олекс В.**, заарештований в 1969 р. і за ст. 56 КК УССР засуджений на 15 років ув'язнення. Обвинувачували його за націоналістичну діяльність.

68) **ВОЗНЯК Михайло Онуфрійович**, нар. 1920 р., священник Української Греко-Католицької Церкви, одружений, батько дітей, довгі роки карався на Сибірі, тепер постійно переслідують і штрафують за відправлювання Богослужень та інші релігійні практики.

69) **ВОЛОСЯНКО Микола Прокопович**, священник Укр. Греко-Католицької Церкви, арештований і засуджений в 1973 р. в Івано-Франківську на 3 роки ув'язнення за відправу Богослуження в церкві, яка вважалася закритою.

70) **ВОРОЖКО В. С.**, нар. 1920 р. на Волині, член ОУН-УПА, довголітній підпільник, заарештований 1974 р. і засуджений в Луцьку за ст. 56 КК УССР на 20 років позбавлення волі. Карається в концтаборі.

71) **ВОРОНОВСЬКИЙ Василь Іванович**, священник УКЦ, довголітній в'язень. Після звільнення далі переслідуваний, карають його штрафами за хрищення дітей, відправи Богослужень тощо. Тепер живе на Львівщині.

72) **ГАВДУН Григорій І.**, родом з Чернівецької обл., має біля 60 років, член ОУН-УПА від 1940 р., довголітній підпільник. В 1976 році був викритий, заарештований і в Чернівцях засуджений за ст. 56 і 64 КК УССР на 15 років ув'язнення. Карається в тюрмі.

73) **ГАВРИЛЕНКО** Олександр, нар. 1938 р., жив у Кримській області, заарештований за політичні і релігійні переконання та запроторений до Дніпропетрівської психлікарні, де перебував до 1979 р.

74) **ГАВРИЛІВ** Степан, священник УКЦ на Івано-Франківщині, де був заарештований 1946 р. за те, що відмовився перейти на російське православ'я. Карався 10 років у концтаборах. Після звільнення далі переслідуваний, змушений працювати фізично.

75) **ГАВРИЛЮК** Володимир Анастасійович, арештований і засуджений 1969 р. за участь в українському націоналістичному підпіллі (ОУН-УПА) і засуджений на 15 років суворого режиму ув'язнення.

76) **ГАВРИЛЮК** Григорій Яксвич, львівський поліграфіст, заарештований 1973 р. у Львові і засуджений на 4 роки ув'язнення за те, що з іншими підпільно друкував і поширював молитовники та церковні календарі. Після звільнення далі переслідуваний.

77) **ГАЙДА** А., заарештований в 1949 р. за приналежність до ОУН і за ст. 56 КК УССР засуджений на 25 років каторги. Звільнився 1974 р., але йому заборонено вертати в Україну, а також його родині, яку виселено в 1955 р. Тепер Гайда живе в Караганді.

78) **ГАЙДУК** М., родом з Буковини, заарештований за приналежність до ОУН і засуджений на 25 років концтаборів.

79) **ГАЙДУК** Роман Васильович, нар. 2. 11. 1937 р. на Івано-Франківщині, журналіст, одружений, батько сина. Заарештований 1974 р. і засуджений в Івано-Франківську за ст. 62 КК УССР на 5 років ув'язнення і 2 роки заслання. 1979 р. перевезений на заслання.

80) **ГАЙОВИЙ** Григорій, заарештований 1961 р. і засуджений в Донецьку за український націоналізм на 6 років концтаборів. Після звільнення дотепер переслідуваний.

81) **ГАЙСТРУК** Василь, родом з Житомирської області, де в 1941-44 рр. був станичним провідником ОУН. Заарештований і засуджений на довічне каторгу.

82) **ГАЛЬЧУК** Богдан Михайлович, з Тернопільщини, студент ІV курсу Київського медичного інституту, з якого в 1977 р. виключений за націоналістичні спрямування, переслідуваний.

(Далі буде)

«Русифікуються ті, кому не вистачає сили повірити і зберігати віру в Україну. Без духового відродження — нема й відродження віри. Ні один духовий переворот не відбувся без апостолів. І сучасне відродження можливе тому, що вони є. Віра не приходить після процесу розумового доказування. Спочатку людина спалахує, переймається вірою, і тільки тоді підбираються аргументи для готового переконання».

(Ствердження й постанови V-го Великого Збору ОУН)

З ГАЛЕРІЇ ТВОРЧОСТИ НАШИХ ПИСЬМЕННИКІВ І ПОЕТІВ

Святослав КАРАВАНСЬКИЙ

ДИТИНІ

Не потурай ніколи злим
І не ставай по боці злого,
Нехай нещасного й слабкого,
Нехай і скривдженого злим!

Бо злий свою покаже злість,
І, як його не підфарбовуй,
Не вчи, не школь і не виховуй,
Він злом на ласку відповість!

І доброту твою, твій дар, —
Мій чистий серцем, щирий хлопча, —
Він опоганить і розтопче
І вийде з нею на базар!

Він злий не тільки тим, що злий,
Він ще й лукавий, завидючий,
Він серцем страшно холоднючий,
Байдужий, лютий і скупий!

Злий скрізь і завжди раб нутра,
Він глузд віддав у рабство шлунку
І задля власного рятунку
Стежки нечесні вибира.

Між злих і сам ти станеш злим,
Одвикнеш мислити помалу,
З лихим примиришся на часом
І трупом зробишся живим.

Гляди ж душі не убивай!
Простись з усім, що йде од злого
І на крутих життя дорогах
Ніколи злу не потурай!

Сосновка, листопад 1972.

УКРАЇНО, УКРАЇНО!
(З народніх уст*)

Україно! Україно!
Моя ти батьківщино!
За тебе я, Україно,
У клітці, мов пташина.

В тюрмі сиджу, в вікно гляджу —
Свободи дожидаю . . .
Батько старий, мати стара,
Чи стрінемось — не знаю . . .

Стоять столи, сидять судді —
Все слідчі й прокурори —
Скажіть, що хлопець винуват,
Закрийте протоколи.

Сибір, Сибір, далекий край!
Сибіру — не боюся!
Сибір пройду, назад вернусь,
З дівчиною оженюся!

РІДНА МОВА

Мово рідна!
Чому я люблю
Дзвін твоїх влучно сплечених тонів,
Що прийшли до мистецьких сальонів
З вуст селян, що орали ріллю?

Чи тому, що в красивих словах
Прославляла ти царство тиранів
І під брязкіт ганебних кайданів
Дух покори вселяла в серцях?

*) »З народніх уст«, записав Святослав Караванський, із збірки »Моє ремесло«.

Ні, люблю я тебе не тому,
Що служила царям і магнатам,
Тим, хто хтів наш народ спрямувати
У неволю та вічну пільму.

Полюбив я і щиро люблю,
Рідна мово, за те твої тони,
Що рабів безіменні мільйони
Вклали душу у тебе свою.

Горе й радість співали в піснях,
Беручи не за морем надхнення,
А в турботах і праці щоденній
І в прославлених битвами днях.

Ще й тепер можна часто почути,
Як співають пісні запорізькі:
»Яром йде Дорошенкове військо,
А на горі жінці жито жнуть«.

Мав нагоду не раз я стрічати
Хор людей випадкових в вагоні:
»Розпрягайте — заспівував — коні,
Та й лягайте — гримів — спочивать!«

За одвічну стихію твою,
За твоє немудроване слово,
Я шаную тебе, рідна мово,
І, як кращого друга, люблю.

Благовіщенськ, 1956

В. ШЕКСПІР

СОНЕТ (1)

Світ жде від рожі парость молоду,
Щоб цвіт її навіки не зав'яв,
Щоб замість квітки всохлої в саду
Рожевий ряст, як море, забуяв;

І тільки ти сам гасиш у собі
Безсмертного життя палкий огонь,
Як той, що мре від голоду в ганьбі,
Сховавши в землю не один мільйон.

Ти трубадур майбутньої весни,
Весь білий світ у образі твоїм,
Невже ж тобі з колиски до труни
Пристало йти самотником скупим?

На людство зглянься!

Хай твоя краса

Не гине, не гниє, а воскреса!

СОНЕТ (3)

Себе самого в дзеркалі розглянь —
Чи не пора свій образ повторити?
Бо, не зробивши цього без вагань,
Ти осамотиш жінку — матір світу.

Чи є бодай одна між юних дів,
Що матір'ю твоїх дітей не стане?
І де той муж, який би не хотів
Потомство привітати довгождане?

В тобі твоєї матері весна
Знайшла свій другий, повний цвітом май,
І ти, чий волос вкрила сивина,
Весну свою в нащадках пізнавай.

Хто ж по собі не хоче кинуть слід,
Той, вмерши сам, припинить і свій рід.

СОНЕТ (4)

Чом ти, о, сину вроди і краси,
Лише на себе тратиш долі дар?
А як ти борг природі віддаси?
Хіба забувся, що вона — лихвар?

Навіщо ти так ревно бережеш
Те, що віддати маєш без торгів?
І чом неситим скнарою живеш,
Одержавши багатство від батьків?

Ведеш ти із самим собою торг
І дуриш ти себе самого сам —
Що скажеш ти природі про свій борг,
Як прийде час прощатися з життям?

Ти сам своїй красі втинаєш шлях,
А їй би жити й жити у віках.

СОНЕТ (6)

Запас жаги не вичерпавши вкрай
І соків-сил не виливши до дна,
Принаду свого літа-джигуна
Зимі-потворі нищити не дай!

Життю законний поверни процент,
Який воно збирає від віків,
Даруй йому (ти ж не скупий клієнт)
Таких як сам, аж десять двійників.

Щасливим станеш ти у десять раз,
Бо десять раз повториш образ свій,
Дарма, що смерть твою хапає сказ —
Ти лишишся між правнуків живий.

Увесь твій образ — взір краси й добра,
Нехай же він ніколи не вмира!

Переклав Святослав Караванський

В. ГРЕНДЖА-ДОНСЬКИЙ

ВСЮДИ ЗАПЕКЛІ БОЇ

У Торун-Прислопі проводили бійці
з військами польськими бої відкриті,
а Польща вже і перед тим
півроку посилала нам бандитів.
Бандити — польські терористи,
людей вбивали, розбивали школи,
житла й мости нам руйнували,
палили нам хати, стодоли.
Мадярські й польські терористи
»братанки« подали в нас собі руки
і тероризували наш народ,
щоб він жадав з Угорщиною злуки...

Та бились хлопці і в Перечині,
в Березному і всюди поздовж Ужа
і зазнавала там чимало втрат
навала наступальна, дужа.
Бійці в Імстичові і в Горонді
й хоробрії білецькі гімназисти
гонведів слали у боях
на той світ — землю гризти.

Сваляву, Довге, Волівець
так легко не здавали,
войки, парубки, студенти
мадярський наступ відбивали.

Провадились важкі бої
й на лінії Шаркадь-Іршава,
прекрасна молодь синіх гір
гонведів кулями вітала.

Брехлива їхня пропаганда
давала світу вісті,
що їх вітає весь народ
у кожному селі, у місті.

Насправді закарпатські українці
свою країну збройно боронили,
у бій послали свій найкращий цвіт,
мадяри їх лиш силою зломали.
Ніхто їх хлібом-сіллю не вітав
і не поставив арку тріумфальну,
ніхто із українців їх не угощав,
і не сказав промову привітальну.

Ганна ЧЕРІНЬ

ПОЛОН

На крилах тиші прилітає сон.
Глибокий, оксамитний, і без снів...
Аж поки ранок розірвав полон,
Рожевим сяйвом очі прояснив —

І я прокинулась. Але думки ще сонні.
Я бачу сонце, чую запах трав,
А розум у нічному ще полоні,
Дрімає ще і праці не почав.

Бадьорість ранку просякає мозок,
Вологість сліз висушує до дна,
Розв'язує вузли ниток і поворозок,
Щоб дати місце для нового дня,

Що виявить своє нове обличчя:
Змагання жар і кригу заборон,
І краплю щастя, й леза протиріччя,
Аж поки ніч не візьме знов в полон.

7. 7. 1975.

* * *

За вірність платять невірністю.
А я ж бо цього не знала.
Солодкого меду сумирности
Декому є замало.

На жаль, неможливо вгадати,
Чи мед на устах, чи жалб.
Забула позначити дати,
Та знаю, що все це було...

Бувало, буяло, цвіло...
Лишилася згадка сама.
Що з того, що щастя було,
Коли його більше нема...

7. 9. 1975.

НЕ ТРИВОЖ

Не розпитуй, не пригадуй марно —
Знаю і без тебе все сама.
Спогади позв'язуємо гарно
Й покладемо в скриню. Бо дарма —

Не повернуть спогади нам щастя...
З іншим я, з тобою інша теж...
Я твою любов не хочу красти,
Тож за мною зором ти не стеж,

Не тривож душі моєї плеса,
Я мандрівку хочу не таку.
Вічності байдужої колеса
Перемелють всіх нас на муку ...

7. 10. 1975.

ВІЙНА І МИР

Йде дівчина через пустир —
Не поспішає вона.
В очах у неї — мир,
В серці — весна.

Хлопець іде здалека,
Мов чорна ніч-небезпека ...
В очах у нього — війна,
В серці — пекельна спека.

Зойк у безлюдній тиші ...
Луна повторила крик
Слухняно, автоматично ...
І ніч занімала навік,
Як статуя в ніші.

Єдність плачу і пісень,
Єдність ножів — протиріч ...
Ніч поборює день,
День переможе ніч.

Рівновагомість мір
Вирівнює кривду страшну:
Війна поборює мир —
Мир переможе війну.

8 жовтня 1969 р.

Андрій ЛЕГІТ

Є ЛЮДИ Й ЛЮДЦІ

Є люди й людці,
Є зрячі й сліпці,
Є кольори різні й покрови.
Є вірні й отці,
Є маси й борці ...
Та людства священна основа —
Це вірність до крові.

Є правда й казки,
Є мрії й думки,
Є напрямки різні й дороги.
Є слово й книжки,
Є мить і віки . . .
Та вічна всесущність лиш Бога.
— Без Бога ані до порога.

ЯПОНСЬКА ВИШНЯ

Розцвітала японська вишня
Край дороги рожевим цвітом,
Опускала додолу пишно
Обважнілі рожеві віти.

А над нею пташиний щебіт
І погідна блакить безхмарна,
Залицявся травневий легіт,
І проміння лилось янтарне.

Красувалась японська вишня,
Всім була дорога, знайома,
Та над обрієм хмари звисли,
Прокотились розкати грому.

І повіяв сердитий вітер,
Полилася шаленна злива,
Обтрусилася листочки й квіти,
Понесла їх вода бурхлива.

Відшуміло. Спокійно всюди . . .
Похилилася, гола, в ранах,
Проїжджають, проходять люди,
Та на вишню ніхто й не гляне.

* * *

Клубочаться тумани, дим,
І згадки у душі дрімають,
Не давай їм заснуть, буди,
Щебетанням дібров, розмаєм.

Шепотінням шовкових трав,
Ароматом конвалій білих,
Щоб промінням весни октав,
Як та арфа, душа дзвеніла.

* * *

На вітрі часу в'януть думи,
На крилах їх — мої вірші,
В чужій пільмі й машиннім шумі
Згасають промені душі.

Сную слова, та де їх сила
У ці часи, глухі, сліпі,
Мов крик розпуки із могили
У темну ніч серед степів.

Немов навислі чорні хмари,
А де ясний Волосожар?
Де грому юного удари?
Де їх озон? Де їх нектар?
А де ясний Волосажар?

ПРИЙДИ

Знов у серці запізнений жаль
І осіння вуаль самоти.
Знаю — буде на пісню врожай
І привидишся анголом ти.

Не як злісні, зрадливі оці
На путі дальшім оси-жінки,
А з пучечком волошок в руці
І коханням небесним палким.

Я поскаржусь, що білий цей світ
Був без тебе, як чорна труна,
Тільки кров, тільки сльози та піт
І гірка, як полинь, чужина.

Похвалюсь, що тобою лиш снів,
Прочитаю посвяти пісні,
Пригадаю дні сонця, весни,
Незабутні, ясні юні дні.

То ж прийди, ненаглядна, прийди,
Синім поглядом душу загой,
Бо один я до болю один,
Херувиме Надросся мого.

Ірина СЕНИК

* * *

Павучками тремтливими
Заплітається Осінь,
Заплітається Осінь
У серце моє.
І бабине літо
Тче Вересень тихо
Вплітаючи в коси
Соняшні дні.

Бабине літо.
Смутки і болі
Вітер із листям
Вкупі зірвав,
В парку примовклім
Дерева голі
Тільки мені хтось
Враз прошептав:

Серпень, 1980 р.

Бабине літо,
Бабине літо
Тчеться для тебе
Із року в рік,
Чом не старієш
Ти під цю пору,
Так твоє серце
Давно вже обпik.

Бабине літо,
Бабине літо,
В небі прозорім
Крик журавлів...
В парку примовклім
Тужить трембіта,
Трембіта моїх
Втрачених днів.

Алла КОССОВСЬКА

ПЕС СЛІПОГО (Монолог)

»Я пес сліпого, дайте нам дорогу,
Свого я темного господаря веду.
Без мене він безрадний, як дитина,
Без мене він на вулиці загине,
Без мене він потрапить у біду.
І не для себе прошу я уваги,
Лише для того, хто утратив зір,
Кому судилося у життєвому змагу
Позбутися і місяця, і зір,

І дня весняного не бачити розкоші,
Краси дерев, що розцвіли в саду . . .
Дорогу дайте нам, щасливі, я вас прошу,
Нещасному, якого я веду.
Я другом став йому, я став його очима,
Ніхто не зна, як часто уночі
Сльозами безнадійними своїми,
В самотнім розпачі мою він шерсть мочив.
І я його веду, я твердо ставлю лапи,
Я гордо розглядаюся навкруг
І ворога я кожного здолав би.
Я — пес сліпого, його вірний друг».

З Різдвом Христовим і Новим Роком — щиро вітаємо всіх наших Вельмишановних Співробітників, Представників, Кольпортерів, Передплатників і Читачів нашого журналу та бажаємо їм усім радісних Свят і щасливого Нового Року.

Рівночасно шлемо сердечний привіт нескореному Українському Народові, зокрема його невгнутим Синам і Дочкам, Борцям за волю і права української нації, Політв'язням у тюрмах, концтаборах і засланнях та всім, хто на рідній і чужій землі вірно служить своїй поневоленій Батьківщині й бореться за її державну незалежність і суверенність.

Щиро вітаємо Блаженнішого Патріярха УКЦеркви Отця Йосифа і Митрополита УАПЦеркви Блаженнішого Мстислава, Ієрархію і Духовенство Українських Церков на рідній землі й на вигнанні, які вірно служать Богові й Українському Народові.

Сердечно вітаємо Голову Проводу ОУН, Провід ОУН і Членів, Проводи СУВФ, АБН та інших національно-визвольних формацій.

Хай Новонароджений Христос благословить нашу працю і жертви в боротьбі з московсько-більшевицькими тиранами-окупантами і обдарує нас перемогою Його Святої Правди!

Христос Родився! — Славім Його!

Редакція, Адміністрація і Друкарня
»Визвольного Шляху«

Тетяна ШЕВЧУК

ВИД З ГОРИ

(Новеля)

Присвячую моїм покійним Родичам

Віра Семенюк не знала яким чином вона опинилася на цій «їхній горі». Здавалося, що й ногами землі не диткнувшись, стояла тепер тут і насолоджувалася красою виднокругу, що зеленою тканиною розстелився перед її очима. Сонечко ясно світило й наче озолочувало тремтяче листя осик і гілки смerek. А повітря, свіже як роса й чисте як кришталі, наче лилося у легені і наповняло її душу невимовною радістю.

З цієї гори можна було бачити ген-ген у далечінь, але саме тепер її увага була зосереджена на гурточку старих фермерських будинків у долині недалеко від гори, серед яких стояла стріхою пошита біла хатина, а далі, посеред розцвілих кущів рож і розваленного плоту, стояла мала опустіла церква з трьома хрестами й дзвіницею. Оподалік світилися на сонці хрести цвинтаря.

Віра дивилася неначе причарована, і всі ці будинки в її очах були не старі, а такі як їх Андрій побудував за молодих літ, після їхнього приїзду з Рідного Краю до Канади. Те, що тоді було незалюдненою пустинною, що на кожному кроці загрожувало невідомою небезпекою, поволі — на протязі їхнього спільного життя з Андрієм — стало частиною її істоти, стало «нашим», рідним.

Раптом, шістдесят і кілька років наче зісунулися з її плечей. Вона... стоїть з Андрієм на цій горі й він показує їй з гордістю їх новонабуту фарму.

— Тільки подумай, Вірочко, — говорить він, обнявши за стан її привабливу жіночу фігуру, — тільки подумай: стошістдесят акрів землі за десять доларів! А його веселі очі — оті очі, що заповнили були її серце ще від першої зустрічі, аж танцюють від радості.

Очевидна річ, що для Андрія ця новонабута фарма — це був перший крок до завершення його мрії стати власником-паном у

Від Редакції: Оригінальна, сповнена віри в Бога й містицизму, а одночасно — твердо оперта на землі, з її буднями, новеля Тетяни Шевчук «Вид з гори» — це лише один із зразків її творчості. Вирісши з дитинства в Канаді, авторка володіє українською і англійською мовами. Дотепер вийшли три її англomовні книжки та три українською мовою, між ними і збірка поезій видання АДУК під заг. «На престіл майбутніх днів» (Нью-Йорк, 1978 р.), у якій поміщені оригінальні поезії Тетяни Шевчук та її першорядні переклади з О. Лятуринської, Л. Костенко, О. Олеся, С. Маланюка, І. Мандрики та інших українських поетів.

Тетяна Шевчук, відома англomовним читачам як Т. Віппон та Р. Кройтер, тепер уже на пенсії й живе у Вашингтоні, США. Член АДУК з 1977 р.

Новому Світі. Це ґрунт, на якому він буде виявляти всю притаманну силу і творчість його щедро обдарованої душі.

А для Віри? Віра дивиться і лячно їй, що їх найближчий сусід буде на віддалі трьох миль, а найближче місто — тридцять миль. Дивиться і, крім пустині, нічого не бачить.

— Бачиш он те озеро й потічок? — продовжує Андрій із захопленням. — Буде де у літню спеку купатися. Чуєш, як шумить он той ялиновий ліс? Це наш ліс. Буде дерево на будинки, буде паливо на зиму.

В дійсності, помимо Андрієвого захоплення, ця фарма була одна з найгірших на всю околицю, бо було на ній багато лісу і земля надто піскувата, хоч родюча. Та Андрій дивиться на все більш очима поета ніж практичного фермера.

А Віра слухняно водить очима, куди він показує, але не говорить нічого, щоб не зрадити перед Андрієм, як болить її серце від туги за Рідним Краєм, за старенькою матір'ю і друзями. Як гризе її совість, що вона — дочка покійного священника — вийшла заміж проти волі матері за сільського хлопця. Не то, щоб Віра жаліла цього кроку. Ні. Коли б не вийшла за Андрія, то не вийшла б за нікого. Але вона не сподівалася, що опиниться на канадських преріях, що прийдеться зректися всього, що було близьким і рідним. Їй робиться лячно. Може насправді Бог мене карає за непослух? — думає вона нишком.

На самому вершку «їхньої гори» стояли дві смереки. Обидві стрункі та високі, але одна не тільки була вища, але й обширніша: розпустила своє вічно зелене галуззя, неначе намагалася захищати всіх кругом себе.

— Ці дві смереки, — жартував, бувало, Андрій, — це ти і я. А ці манюсенькі смеречинки, що наче розбігаються у всі сторони, то наші майбутні діти... Ой, скільки ж їх буде! говорить Андрій з удаваним збентеженням: — Одно, двоє, троє!

— Почекай но, почекай! — перебиває його Віра, еднаючись із його веселим настроєм. — Де ж ти примістиш ті наші майбутні діти, коли ми ще й хати не маємо? І чим ти будеш їх годувати — пустиш пастися?

— Не журися, моя попадяно, — заспокоює її Андрій, — якось воно буде. Буде хата і до хати.

Віра стрепенулася, здавалося так наче б ще дзвеніли в її вухах Андрієві слова. Так наче б все те ось тепер діялося перед її очима.

Правду сказавши, в той час, хоч вона любила Андрія цілим серцем і мала велику віру у його незвичайну здібність і талановитість, та все ж таки сумнівалася, чи Андрій без майстерського приладдя зможе хоч будь-яку хату збудувати. Але він додержав слова й збудував хату такісіньку, як вона хотіла: з ґанком, з просторими кімнатами на протилежних сторонах сіней, коморою й вікнами на всі сторони світу, щоб було досить сонця в хаті. Не тільки те, Андрій, до чого тільки рук своїх не приклав, то все

виходило так, ніби його справжній ремісник виробив. Він вмів і піч вимурувати, і упряж для волів зробити, і черевики полатати. Та й меблі, що були в хаті, він витесав, бо не було де готових купити. Правда, взяло йому кілька років, щоб усе те повикінчувати, бо літом ходив на заробітки до заможних фермерів десь у Манітобі. Але остаточно слова його сповнилися.

»Стоїть хата як писанка« — думала Віра, поглядаючи на стріхою пошиту хатину, що наче присіла від утоми. У вікнах пишалися вазонки мірти, розмарини й мошкательки. А перед вікнами у квітнику, wraz із тутешнім зіллям, росли квіти із насіння, що вона привезла з Рідної Землі: любисток (щоб милий любив...), васильок, м'ятка, рута й чорнобривці. Навіть барвінок прийнявся й розстелився на всі сторони. Бож Віра теж не дармувала, не жаліла своїх білих панських рук. Місила глину й ліпила стіни хати всередині і зовні, копала тверді канадські прерії й садила город. А як було обмаль мила, то робила золу із попелу, золила білля у діжці, несла його над річку й вибивала пральником, аж доки все не було чисте й біле. Тоді розстелювала все на траві й далі вибілювала на сонці.

В ті часи не було ніяких автоматичних приладів і треба було все здобувати тяжкою мозольною працею. Але з часом руки її звикли до праці, а серце знаходило спокій і задоволення побіди над примітивними обставинами. Ось, і цього року, тількищо Зелені Свята проминули, а у неї на городі рясніють вже зрілі стручки гороху. Огірки й гарбузи вже цвітуть, а капуста вже позав'язувалася. »Є, всього є, Богу дякувати, тільки нема тепер кому все те їсти«, — думала Віра сумовито.

Хата і подвір'я, що наче учора були повні дитячого гамору й сміху — бо обдарував їх Бог трьома дочками і трьома синами, тепер стояли спорожнілі. Діти розійшлися, подружилися та й Андрія вже нема.

Віра пригадувала, як одного дня — саме перед Різдвяними Святами — Андрій поїхав до міста, але не казав куди їде й коли вернеться. Вона пізніше довідалася, що він хотів зробити їй несподіванку — купити різдвяний дарунок для неї. Віра чекала й чекала, а він не вертався.

Пізно тієї ночі приїхала провінційна поліція, так звана »Мавнетед Поліс«, і сказала, що з Андрієм стався нещасливий випадок. Його розбив потяг. Боже, Боже, мабуть дуже його той потяг покалічив, бо не дозволили їй навіть востаннє на нього подивитися.

То був найтяжчий удар, що їй приходилося переживати. Але якось пережила, переболіла й тепер живе сама на тій фермі, працює наскільки ще має сили, і згадує минуле — веселе й сумне.

Діти ще й досі переконують її, що вона повинна перебратися до одного з них і жити модерним життям у місті. Але куди ж їй тепер на старість переноситися? Вона ж тут, у тій хатині, пережила найвеселіші й найсумніші дні. Тій фермі вона віддала всю

свою силу, а вкінці — всю свою любов. Бо хоч вони на ній не розбагатілись, але і не голодували ні вони, ані їхні діти. Віра пристрасно любила природу, утішало її те, що Андрій, зачарований краєвидом, вибрав цю ферму. А в додатку, ніде, на нічийй фермі, не було стільки солодких диких суниць, малин і вишень, як на їхній фермі. Ніде не було стільки різних грибів, підпеньків і горіхів. В нікого не було такого як небо голубого озера, де вся родина, бувало, ходила влітку купатися. А до цієї гори, де вона тепер стояла, була добре вбита стежка, бо не тільки вона, але й діти її любили й частенько гойдалися на кремезних галуззях смерек. А як десь відійшли та й заблудили, то тільки треба було знайти на виднокрузі дві високі смереки, що видніли вище всіх інших дерев, і вже знали, куди їм іти, щоб повернутися щасливо додому.

Віра частенько ходила на цю гору. Спочатку, щоб поплакати нишком, виспівати свій сум, співаючи пісні, які тільки знала, а знала їх немало. Бувало, як заспіває:

»Ой, не шуми, луже, дібровою дуже,
Не завдавай серцю жалю, що я в чужім краю...«,

то сосновий ліс і вся природа враз із нею сумувала. А як Андрій був на заробітках, а вона сучала за ним, то співала:

»Ой, повій же, вітроньку,
В милого світличеньку,
Занеси вість милому,
Що я тужу по ньому...«

Пізніше, багато пізніше, як вже звикла до самотності, то часто приходила сюди, щоб приглядатися зміні на виднокрузі. З цієї гори можна було бачити не менш десяти миль навколо. І цікаво було запримичувати скромні будинки нових поселенців, що час від часу появлялися на виднокрузі. Але найбільш цікаво було запримичувати розбудову малого містечка — всього дев'ять миль від їхньої ферми. З кожним роком виднокруг змінювався, а остаточно, новозбудована асфальтова дорога простягнулася сірою стяжкою попри їхні ворота, а згодом появився на ній транспорт не тільки возів, але й автомобілів.

Поглядаючи на дорогу, Віра запримітила, що саме тепер, на тій же дорозі, тягнувся довгий, предовгий ланцюг авт, що припинювали свій гін біля їхніх воріт і звертали на бічну, оброслу густими кущами, дорогу, що вела до церкви.

Віра дивилася й не могла очам своїм повірити. Дійсність це, чи сон? Аджеж цієї дороги до церкви ніхто тепер не вживав, бо церква стояла пустою ще з того часу, як у місті побудували кращу, модернішу церкву. Чому ж тепер люди сюди з'їжджаються?

І тут спогади наче сон, заманювали Віру у минувшину.

Як поселилися у їхній околиці десять або й більше родин, то вони, бувало, у неділю або свято, всі в Семенюків збиралися, бо в Семенюків була найпросторіша хата. Церкви ще тоді не було й священика заніщо в світі ніде не можна було знайти. Тож скучно було людям без Богослуження жити не тільки тижнями, а то й роками. Довідавшись, що Марія з попівського роду, вони просили її, чи вона б часом бодай дещо з Богослуження не відспівала. Віра ніяковіла. Це ж нечувана річ, щоб жінка відспівувала Службу Божу. Але з часом погодилася, бо все те, що до церковної відправи відносилось, вона ще дитиною, як то кажуть, з маминих грудей виссала, і знала що і коли мало відправлятися. Отож, як прийде неділя, а поселенці зйдуться до них у хату, Віра візьме із-за ікони Пречистої Диви молитовник (спомин по батькові) та й Євангеліє і почне відправляти-співати Утреню. А поруч неї стане Андрій в ролі дяка. І так вони обидвоє відправлять ціле богослуження (крім св. тайни Євхаристії). А люди, бувало, з ними співають, моляться та й легше стає кожному на душі. Діти теж слухають, сидючи на ліжку, тихо, як миші. Пізніше Віра навчає їх катехизму, пояснює символічне значення кожного свята. Навчає їх, що треба Бога любити й родичів шанувати. Не раз приходилося Семенюцці і немовлят хрестити (свячену воду вона мала, привезла зі Старого Краю), і біля умираючих псалтир читати.

Пізніше, як приїхали бельгійські місіонери, то хоч вони не знали української мови, їх люди спроваджували бодай раз на рік. А остаточно люди зібралися й спільно побудували церковцю на тій землі, що її Віра й Андрій подарували на цю блаженну ціль. Церква та ще й досі тут стояла, хоча нею ніхто вже не користувався... Аж до сьогодні. Цікаво було Вірі, чому там тепер люди збираються? Може приїхав якийсь видатний гість? А може сьогодні якесь свято, а вона забула?

*

Віра наближувалась до церкви, а там людей стільки зібралося, що й годі всім приміститися, і вони чекають на когось перед дверима.

Раптом на дзвіниці ударив дзвін, люди розступилися. У дверях замість якогось видатного гостя, так як Віра сподівалася, — з'явилася домовина, вся вкрита квітами.

»Боже милосердний! Та це ж похорон! Це ж люди зійшлися тут, щоб відпровадити когось на вічний спочинок...« І Віра, впавши на коліна, там де стояла, перехрестилася й довго й гаряче молилася за душу покійника. Нехай Господь прийме під свою опіку його душу.

За домовиною вийшов священик у ризах і почав виголошувати прощальну проповідь. Час від часу співав хор »Со святыми упокой«. Сонце сховалося десь за хмари й покrapляв дрібненький дощ.

»О, це насправді мала бути якась заслужена особа, що її не тільки люди, але й вся природа так урочисто прощає«, — думала Віра, помолившись. »Хто ж це такий?« Вона намагалася у людей розпитати чий це похорон, але ніхто її не слухав, не відповідав, так наче б її не бачили.

Прислухуючись до проповіді священика, Віра усвідомила собі нарешті, що це був похорон заслуженої української діячки, яка своєю невсипущою працею прислужилася не тільки своїй громаді й родині, але цілому українському народові, бо вона, ця покійниця, передала майбутнім поколінням тут на чужині все те, що було найдорожче: рідну мову, рідну пісню й глибоку віру в Бога.

Віра слухала, та й аж просльозилася від зворушення. Чому ж не скаже їй хтось, хто була та жінка?

Віра відчувала великий жаль, що вона не мала змоги також прислужитися своєму народові якимсь великим ділом. Може коли б була в іншому середовищі, може б і змогла щось таке зробити. Але тут, де їй прийшлося жити все своє життя, треба було робити те, що було під руками, по змозі своїх сил. І вона так і робила. Вона служила людям і природі як уміла. Може, коли б було у неї більше освіти. »Прости мені, Боже... Простіть мені мої діточки, коли я перед вами чимсь провинилася. Я не вчила вас на зло, але на добре. Я хотіла вам неба прихилити...«

Труну повезли на цвинтар, а Віра, не довідавшись від нікого, кого це ховають сьогодні, вирішила почекаати аж люди трохи розійдуться. Тоді вона зможе підійти ближче та й подивитися на напис на могилі, бо чомусь дуже хотілося їй знати кого це з такою почесною нині поховали.

Втім, несподівано, від похоронної процесії відбилася наче знайома їй постать і почала наближуватися до неї. Віра дивилася й своїм очам не вірила. Це ж був її Андрій: вродливий, веселий, такий як був колись, а його сині очі усміхаються до неї й аж танцюють з радості!

— Андрію, Андрієчку! — кинулася вона до нього, ридаючи. — Де ж ти був? Я чекаю і чекаю, а ти не приходиш... — говорила вона з легким докором. А потім, трохи заспокоївшись, додала, наче сама до себе:

— Десь забереться і піде, і не скаже коли вернеться. Але добре, що ти вернувся, нарешті. Я вже ніколи не остануся без тебе.

— Добре, добре. Підемо вже тепер разом, — відповів Андрій і додав:

— Не ти на мене, а я на тебе чекав.

І вони, взявшись за руки, наче діти пішли-полетіли, бо так легко було їм на душі, що й їхні ноги землі не дотикалися.

А на цвинтарі, над свіжою могилою, шумів вітер із соснового лісу, падав дрібненький дощ і пахло цвітом зів'ялих диких рож.

США, 1979 р.

Леонід ПОЛТАВА

ПОЕЗІЯ І ПРАІСТОРІЯ

(До уваги літературознавців і соціологів)

У кінці 70-их років з України почали надходити за кордон вістки про особливе зацікавлення творчої молоді праісторією України-Руси, зокрема тим віруванням прапредків, що його окреслюється словом «поганське». Цікаве явище, особливо напередодні святкування тисячоліття хрищення України (формального, за князя Володимира Великого, бо ще й за чверть століття перед 988 роком у Києві вже були християнські церкви та проповідувала християнську віру рівноапостольна княгиня св. Ольга — християнка). Не знаємо, чи віднова зацікавлення далеким минулим в сучасній окупованій Україні це вислід заборони християнської віри комуністичним режимом, чи один із проявів націоналізму в розшукуванні свого коріння, заглибленого в найбільш таємничих надрах рідної історії?

Вже в деяких поезіях М. Бажана натрапляємо на описи праісторичної України, жвавих полян на зелених полянах, тих, що поклонялись Дажбогові і Перунові, Стрибогові і Велесові та багатьом іншим добрим божкам або страшним божищам.

У В. Свідзінського в 1930-их рр. було чимало творів, присвячених сивій, давній, напівлегендарній Україні. Пером майстра він писав у «Баядах»:

»... По зарослім болоті
Клятий іде.
На короткій оброті
Золотого коня веде ... —
Станемо на вогненного змія!»

»Твердо стала неоглядна Русь, славна Русь-Україна«, писав незадовго перед своєю смертю (спалили його московські комуністи в бараці біля Харкова 12-го жовтня 1941 р.) той витончений український поет, який ще в 1932 р. сказав у «Реквіємі», перегукуючись образно з далеким минулим свого народу:

»Коли ти була зо мною, ладо моє,
Усе було до ладу,
Як сонце в саду,
А тепер розладнався світ, ладо моє ...«

Як Оксана Лятуринська в поезії, так Микола Бутович у малярстві багато уваги присвячували стародавньому дохристиянському віруванню чи віруванням України, демонічним силам, народній уяві про водяників, лісовиків, домовиків тощо (можливо не без впливу великої Лесі Українки з її славетними волинськими мавками у «Лісовій пісні»)

Оксана Лятуринська й Микола Бутович, які обоє померли в США, хоча працювали в різних ділянках — часто ніби доповнювали себе, відкриваючи для нас заслону найдальшого минулого нашого Краю. Сучасний видатний український композитор Юрій Фіяла (Монреаль) розпочав, було, писати музику до балету на теми дохристиянських вірувань і звичаїв України, за сценарієм М. Бутовича. На жаль, М. Бутович передчасно помер, а композитор не знайшов відповідної матеріальної підтримки для реалізації важливого задуму.

За океаном в останньому десятилітті, якщо можна так висловитись, спеціалізувались у ділянці дохристиянських вірувань України-Руси поетеса Ляриса Мурович, а поет Володимир Скорупський присвятив цій темі цілу збірку «Споконвічні луни — легенди», що вийшла в 1977 р. в Торонті:

»... Куцохвостих родить млака
Із краплин, що серед днини
Поза себе харцизяка
Жужмом бризне в осочини.

Їх пече вода свячена,
Витуряє на пустелі,
Де вся погань нехрещена
Роги зтісує об скелі...»

У В. Скорупського — Сварог, Перун, Дажбог, Велес, Стрибог, Мокоша, Лада, Ярило, Див, Марена, Вогонь, Болотяник і т. п. — головні герої його збірки (всього 68 стор.) об'єкти його подиву й любови. Звичайно, поет знає про «погань нехрещену», але його манить праісторичне, і можна лише пошкодувати, що далеко не всі твори там на відповідній висоті (хоч Віталій Лехтер у статті «Мовні засоби лірики В. Скорупського» нещодавно писав, що «внесок поета в літературну мову полягає насамперед в уважливому ставленні до фолклірних та класичних традицій і в майстерному, художньому трансформованні невичерпних художніх багатств рідної мови» («Українське Слово», 1979 р.). В. Скорупський належить до «Слова» і, самозрозуміло, літературознавці з тієї групи напишуть ґрунтовний огляд його творчости. Нас же тут цікавить тематика як така, не її виконання. До речі, про В. Скорупського ще в 1942 р. або в 1943 р. сказано в статті «Молоді поети» в журналі «Дорога» (напевно авторства відомого поета і літературознавця Святослава Гординського: «Молоді автори, що з них деякі вже мають за собою немалу кількість друкованих поезій і встигли звернути на себе увагу літературної критики, як ось Полтава, Скорупський, Дяченко і Соколенко». Правда, згодом — у 1948 р. в журналі «Арка» хтось під псевдонімом Ричард Лев'яче Серце гірко напав на Володимира Скорупського (ч. 2 за місяць лютий), називаючи його «скоропільським», але таке «літературознавство» нікого не будує.

В. Скорупський у названій збірці виразно говорить про часи поганської віри:

»Мокоші ще прядки ткали
Мантійку сяйку й хитон,
Замість неї ще не клали
Параскеви між ікон...«

Шкода, що в такій тематично цілісній збірці, як «Споконвічні луни — легенди», не сказано до кінця про передхристиянські не лише вірування, а й освячувані тими віруваннями звичаї, коли приносили в жертву не тільки коня вбитого воїна, а не раз і його дружину...

Українська поетеса в Канаді Віра Ворскло в 1977 р. опублікувала у в-ві «Гомін України» в Торонті збірку поезій під заголовком «Лада». Це велика книжка, великого формату, з промовистою обкладинкою-ілюстрацією мистця д-ра Богдана Стебельського. Але... понад 470 сторінок віршів! Така кількість насторожує, бо так часто від кількості не раз терпить якість. І хоч задум сміливий та цікавий, і основна тема збірки — древні вірування українців-руси́чів (у кінці додані поезії для дітей, зловоденні відгуки, подібні до вісток з газет, але в римованій формі) — «Лада» потребувала літературно-мовного редактора ще більше, ніж попередня збірка цієї обдарованої поетки, «Листи без адреси», найбільшим ворогом якої є багатослів'я. А часто в поезії недоказати — означає сказати ще більше.

Та нас тут цікавить праісторична тема в творчості Віри Ворскло. Вона й збірку присвятила «нашим славним предкам — творцям української мови, традицій і звичаїв...» До речі, нещодавно в «Гомоні України» поет Володимир Гаврилук позитивно оцінив це видання, так би мовити, з літературної точки зору. Ми ж оцінюємо «Ладу» позитивно за намагання поетеси проникнути в минуле України:

»Предки — це сонце, предки — криниця —
Мудрого досвіду, певна скарбниця.
Предки — дороги, шляхів панорами, —
Нам відчиняють в майбутнє всі брами...«

Слово «всі» явно тут зайве, і, на жаль, подібних зайвин чимало. Однак, не про це мова. Ось слово поетеси, яка обожнює Сонце, що робили й наші пращури в минулому:

»Писанка — це символ сонця,
Що усіх охороня...«

Пращури у давність річно
В нас писали писанки:
В символи святі, магічні
Їх вплітали, мов вінки!

Писанки ті полум'яні
Притягали скрізь добро
І, неначе талісмани,
Відганяли чорне зло...«

Прадавнє, поганське минуле Віра Ворскло сплітає в одно-єдине з новішою, християнською добою. Дошукуючись давнього змісту в окремих словах і поняттях, авторка пише, наприклад, про праслов'янського божка Хорса і Христа:

»... Хорс ростить мільйони зел,
Він рости дає всім сил,
Він дає життя і ріст, —
Він ростити має хист.

Отже і ім'я Христос
Є могутнє, як і Хорс...

Бож оце ім'я Христос —
З кореня того ж, що й Хорс!
Сховане буття в нім зміст:
Всім дає життя і ріст!«

Є тут вірші про Ярила, про Перуна, про Сонце — «джерело життя», про Ладу — богиню кохання: «Смерть ти прогнала — Кощея, Морену, землю ти вбрала в кирею зелену». Або із вірша про поганських божків:

»Сварог — Бог світла, Бог богів
У давній Україні,
Бог мудрости, добра, снаги,
Він розум дав людині...«

І далі подані характеристики багатьох тих, у сили яких вірили наші прапредки: Перуна, Хорса, бога-чабана Велеса, Стрибога й інші.

Як можливо зауважив уже читач із наведених прикладів, у багатьох творах у збірці «Лада» зміст розминається з формою: переважає форма віршування, прийнята для дітей, але змістом ці поезії не відповідають дитині, за небагатьма винятками.

Радіємо кожним новим поетичним проявом. Тому вітаємо новіші збірки В. Скорупського та Віри Ворскло, мотивуючи тим, що на великій українській літературній палітрі на свободі потрібні всі барви, які в кінцевому висліді малюють прекрасний образ України. А в парі з цим нотуємо не недоліки названих поетів, бо це завдання літературознавців, а важливий факт перегуку зацікавлення давньоминулим України тут, на свободі, і там, у тимчасово окупованій Україні. Це цікаве і важливе явище коли Ігор Калинець перегукується тематично з В. Скорупським, а узагальнено беручи — коли українська людина у світі — загрожена з усіх сторін — інтенсивно шукає і відкриває історичне коріння того могутнього дерева, що зветься українською нацією.

Олекса ВОРОПАЙ

ЖИВЕМО В АНГЛІЇ...

(Уривки зі щоденника — 1971 рік)

(Продовження, 5)

20-го вересня. Понеділок. Сьогодні ми з дружиною виїхали з Ліверпулю о 9-ій годині ранку, а додому прибули о годині 11.35 перед полуднем.

Отже, ми вже вдома. Річна конференція «Товариства для вивчення народного життя» закінчилась і ми будемо вдома відпочивати сьогодні і вввাত্র.

21-го вересня. Вівторок. Рано поштар приніс журнал «Визвольний Шлях» за вересень ц. р. і тут, крім щоденника, я знайшов свою статтю: «Стародавні церкви в Україні — свідки нашої історії та пам'ятки народного мистецтва». Стаття ця займає 15 сторінок і надрукована дуже добре, ніяких помилок нема.

Отже, сьогодні ще вдома відпочиваємо, а до праці поїдемо завтра. Нині був гарний соняшний день і ми обідали в садку під своєю гілястою вишнею.

22-го вересня. Середа. Сьогодні ми з дружиною вже повернулись до праці і ось тепер тут, в бібліотеці. Роботи у нас багато, бож нас тут ніхто не заступав, коли ми були на відпустці.

Пошти цікавої для нас вранці не було. Тут в бібліотеці цікавих новин для нас теж немає.

День сьогодні був соняшний і теплий. Під час обідньої перерви ми з дружиною гуляли в садку поміж деревами.

Зараз ми вже будемо їхати додому, бож доходить до години п'ятої по полудні. Цікаво, чи є якась пошта для нас вдома?

30-го вересня. Четвер. Вранці перед тим, як ми мали їхати до праці, прийшла газета «Українська Думка» і ось тут є стаття: «Свято Лесі Українки в Брадфордї». Це свято відбувалося в неділю 24-го липня ц. р. Там моя дружина читала доповідь і ось тут, в цій статті надруковано: «Вичерпну доповідь про життя і творчість великої поетеси виголосила п-і мгр В. Воропай».

Далі: «Я дозволю собі зложити подяку Всеч. о. Кузьмі, п-і мгр В. Воропай, п-і Л. Марків та всім виконавцям програми за їх труд у підготовці цього свята». Підпис статті: «Присутня».

Я щиро дякую тій «Присутній» за добру згадку про мою дружину.

Працювали в бібліотеці, як звичайно, і там все добре. Роботи багато, але ми з нею справляємось.

10-го жовтня. Неділя. Зранку читав щоденник Івана Стоцького: »Кінофільмова експедиція«. Тут мова про Австралію, де є наші люди. Щоденник добре написаний і читати його приємно.

О годині 12-й дня має під'їхати до нас містер Гаріс своїм автом. Цей англієць повезе нас своїм автом до Манчестеру, бож там сьогодні має відбуватися відкриття музею українського народнього мистецтва. Організатором цього музею є Організація Українських Жінок. Надіємось, що це буде цікава і важлива імпреза.

11-го жовтня. Понеділок. Вчора, в неділю 10-го жовтня, ми з дружиною їздили до Манчестеру на відкриття Музею Українського Народного Мистецтва при місцевому Відділі СУБ-у. Організатором цього музею є Організація Українських Жінок (ОУЖ). На чолі цієї організації є пані Анастасія Остап'юк. Референткою і безпосереднім організатором музею є пані У. Андрущенко.

Ми виїхали з дому о годині 12-й дня, а приїхали туди, до українського будинку в Манчестері, о годині 2-й по полудні. Там ми зустріли багато своїх добрих знайомих, як ось проф. В. Д. Василенко — голова СУБ-у, д-р С. М. Фостун — секретар Централі СУБ-у, пані Лесю Марків, що приїхала з Брадфорду та багато інших.

О 3-й годині по полудні зібралися люди при дверях приміщення Музею і почалося посвячення та офіційне відкриття у присутності почесних гостей та голови і членок Головної Управи ОУЖ. Акт посвячення виконав Всеч. о. рад. Я. Гаврилук; він прочитав молитву і покропив двері Музею свяченою водою. Пані Уляна Андрущенко перерізала жовто-блакитну стрічку і двері до Музею відкрилися.

Люди пішли оглядати експонати. Пішли і ми з дружиною, і побачили там зразки народного мистецтва, як ось: вишиті рушники, серветки, блюзки. Виставлено там і кілька національних жіночих одягів — з Полтавщини, Поділля, Галичини. Було там і кілька гарно зроблених ляльок — теж в національних одягах. Побачили ми там і гарні портрети Лесі Українки і Тараса Шевченка. Музей невеликий, але впорядкований добре і робить приємне і гарне враження.

Після цих оглядин ми всі пішли один поверх вище, і там у великій залі, почалося офіційне відкриття музею.

Присутніх вітала Голова ОУЖ п-ні Анастасія Остап'юк і в своїй промові вона назвала кілька імен почесних гостей, як ось: Шановну пані Славу Стецько, голів братніх організацій та англійських гостей, а серед них пані Е. Рітц, яка є головою »Стандінг Конференс оф Вумен Організейшен«, пана Джона Грейгема та гостей з радіо БіБіСі.

Програмою свята керувала містоголова пані Леся Марків, яка насамперед запросила почесних гостей до усних привітів.

Першим виступив з привітом Голова Централі СУБ-у проф. Володимир Василенко. Він сказав, що це є велике досягнення Жіночої Організації, бож музей народного мистецтва — це важлива інституція тут на чужині, на еміграції, де треба виховувати молодих людей в національному дусі, де треба плекати українське національне мистецтво і плекати його так, щоб це завжди було великим досягненням нашого талановитого народу.

Потім виступив секретар Централі СУБ-у, д-р С. М. Фостун, і теж говорив про важливість музею українського народного мистецтва та відмічав досягнення Жіночої Організації.

Виступав також п. Я. Деремenda від Крайової Управи СУМ-у і теж підкреслив, що Музей українського народного мистецтва є великим досягненням організації наших жінок.

Виступив з промовою і п. В. Попадинець від імени Спілки Українських Учителів і Виховників.

Від імени Пласту виступала п-ні Т. Бабуняк. Від імени місцевого Відділу СУБ-у промовляв п. Б. Микитин. Від Англо-Українського Товариства вітав Централю ОУЖ пан Джон Грейгем.

Були зачитані й письмові привіти. Так від Кураторії Музею і Бібліотеки ім. Т. Шевченка був зачитаний привіт підписаний проф. Р. Лісовським і проф. В. Шаяном. Був також привіт від жіночої організації ім. О. Теліги.

Після усіх цих привітань Шановна пані Уляна Андрущенко, як референтка народного мистецтва при Централі ОУЖ, виступила з промовою, в якій підкреслила велике значення народного мистецтва в житті кожного народу, а тим більше в житті народів поневолених, де плекання народного мистецтва відіграє важливу роль у розвитку національної свідомості.

Далі п-ні Андрущенко сказала таке: »Хоч музей наш покищо не має великих скарбів, вивезених з дому, та все ж ми вивезли з України любов та пошану до нашого народного мистецтва, а зокрема до народної вишивки і ось тепер стараємось давати свій вклад у скарбницю рідного мистецтва та розвитку національної культури і це є одне з головних завдань українських жіночих організацій на чужині«.

Кінчаючи свою промову, п-ні Андрущенко назвала Гуртки ОУЖ та поодиноких осіб, які дали вклад до Музею. При цьому було згадане й ім'я моєї дружини, м-р Валентини Воропай, бож вона подарувала для цього Музею свій дуже гарний національний одяг: додільну вишиту сорочку, плахту й корсетку, а також вишиті рушники.

Після цього виступив хор ОУЖ з Аштону під керівництвом п. Николишина і проспівав дві пісні: »Засвітали козаченьки« та »Вилітали орли«.

Після хору виступила зі своєю промовою почесна гостя м-р Слава Стецько. Виступ цієї Шановної Пані присутні зустріли бурхливими оплесками. Промовляючи м-р Слава Стецько зверну-

ла увагу присутніх на те, що тепер в поневоленій Україні наше народне мистецтво зазнає великі труднощі в своєму розвитку, та все ж наші жінки-українки і в тих тяжких умовах, плекають та розвивають своє національне мистецтво. Як приклад до цього Шановна пані Стецько звернула увагу слухачів на те, що вона подарувала для Музею ОУЖ чорну сукню, дуже гарно вишиту червоними vzорами. Цю сукню вона дістала від однієї українки, яка повернулася із Сибіру, там вона була на заслання і в тяжких невідрадних умовах вишила цю сукню дуже гарно.

Промову пані мгр Слави Стецько присутні нагородили гучними оплесками, а голова ОУЖ в асисті двох дівчаток передала їй квіти.

Потім коротко промовляла п-ні Е. Рітц. Вона теж говорила, що музей народного мистецтва — це велике досягнення Організації Українських Жінок і бажала дальших успіхів нашим жінкам. Їй теж піднесли китицю квітів.

Далі знову виступив жіночий хор з Аштону і проспівав дві пісні: «Віє буря» і «Яке те сонце».

Виступив жіночий хор і з Рочдейлю під керівництвом п-ні О. Паращак і дуже гарно проспівав дві пісні: «Пливе човен» і «Від синього Дону».

Далі у святочній програмі був показ історичної носі різних періодів нашої історії, починаючи з найдавніших часів: Київської Русі, Галицько-Волинського князівства, далі козацько-гетьманського періоду та пізніших типів народного одягу з різних етнографічних районів України: Полтавщини, Гуцульщини, Лемківщини. Текст нариса «Троянди землі української», який супроводив показ носі, дуже гарно прочитала Шановна п-і Леся Марків.

Закінчилася все ця дуже гарна імпреза співом національного славя: «Ще не вмерла Україна».

Потім нас запросили на обід. Під час обіду всі ми випили по склянці вина за успіх організаторів Музею.

Після обіду моя дружина і я попрощалися зі своїми близькими приятелями, і о 6-ій годині вечора вирушили в дорогу. Їхали добре, без будь-яких пригод і додому приїхали о 8-ій годині вечора. Наш котик зустрів нас біля нашого «Затишку».

Сьогодні ми вже працювали в бібліотеці і там було все добре. Сьогодні поштар приніс два листи, і це були подяки за мою книжку «Англія зблизька» з Кембріджського і Оксфордського університетів.

День сьогодні був понурий і накрапав дощ.

12-го жовтня. Вісторок. Пошти цікавої не було. Ми працювали з дружиною в бібліотеці, як звичайно, і там все гаразд.

Увечері вдома я закінчив читати книжку Івана Стоцького: «Кінофільмова експедиція». Цю книжку шановний автор, наш старий знайомий, були ми з ним в одному таборі «Зомме-Казерне» в

Авгсбурзі (Німеччина), прислав нам з Австралії і тут на першій сторінці є авторський підпис: «... родині Воропаєвій на згадку від автора. І. Стоцький 2.8.1971».

Книжка ця написана у формі щоденника і читати її було легко і приємно для мене. Щождо самої Кінофільмової експедиції, про яку іде мова, то це явище дуже сумне й негативне. Дія відбувається в Австралії в 1954-му році. Всі ті люди, про яких іде мова, були нові емігранти до Австралії з країн Європи: поляки, італійці, серби. Організатором тієї експедиції був росіянин, а автор цієї книжки — українець, що теж був членом експедиції.

У книжці докладно описано, як та експедиція організувалася, як вона мандрувала напівпустелями Австралії, як ті люди між собою сварилися, ворогували, і вкінці-кінців та експедиція розпалася, ніяких кінофільмів не зробивши.

Отже, в цій книжці докладно описано одне з негативних явищ нової еміграції.

22-го жовтня. П'ятниця. Сьогодні прийшов лист з Австралії від Івана Стоцького. Лист цікавий і приємний для мене. Шановний автор листа пише таке: «Ваш щоденник «В дорозі на Захід» одержав і красенько дякую. Щоденник цей з насолодою читаю. Він нагадав мою втечу з царства Сатани, а також нагадав наше спільне життя в Авгсбурзі. Читаючи Ваш щоденник, мій настрій декілька разів змінювався, бо в своєму щоденнику Ви згадуєте і моїх приятелів і близьких знайомих, з якими я разом в таборовому муравлищі переживав буденне життя: і лихо, і репатріацію, і скрінінг, і хвилеву, інколи, радість. І разом ходив в університет слухати лекції. З приємністю, а разом з тим і з тугою, дивлюся в щоденнику на фотографію моїх близьких колег поперу. Аджеж я від цих усіх приятелів маю, з автографом, їхні книжки. З усіма мав близькі стосунки».

Далі: «Передо мною лежить розкритий щоденник «В дорозі на Захід». Я дивлюся на Вашу Пані, Валентину, на фотографії й думки летять до Вас. Гарна фотокарточка, а українська одежа підтверджує, що Ви безмежно любили свій народ...»

Ще далі: «Щоденник «В дорозі на Захід» надрукований бездоганно... читається плавно і з цікавістю та захопленням. Я не відклав щоденника до того часу, доки не прочитав його...»

Лист приємний для нас з дружиною. Датований він: 18.10.1971. Шановний автор листа, Іван Стоцький, був приємною людиною в нашому таборі «Зомме-Казерне» і ми завжди мали дружні відносини. Щиро бажаємо йому всього найкращого в тій далекій Австралії, але їхати в експедицію то вже не радимо.

9-го листопада. Вісторок. Сьогодні день мого народження. Так, роки йдуть... Старіємо, але я ще маю зробити дечого багато. Коли б тільки Бог дав сили і здоров'я.

Вранці, перед тим, як їхати до праці, ми з дружиною випили по склянці вина і закусили смаженою куркою — це так відзначили мій день народження.

В бібліотеці наші приятелі теж знали, що сьогодні день мого народження, і я одержав від них кілька поздоровлень.

Увечорі, коли ми повернулися з роботи, то вдома теж застали кілька поздоровлень з нагоди дня мого народження. Отже, є добрі люди, що пам'ятають про мене. Я їм щиро вдячний.

Один лист був такий, що не мав нічого спільного з днем мого народження — це лист від бібліотекаря УВУ д-ра Кашинського з Мюнхену. Він дякує мені за книжку «Англія зблизька» том 1-ий і пише таке: «У нас мало звертають уваги на документацію різного роду, а вона і тепер, і колись буде потрібна. Ваш щоденник — це ж документ часу й обставин нашого життя тут на еміграції. Колись наші внуки і правнуки будуть дякувати Вам за цю книгу. Отже, ця Ваша книга і тепер, і колись буде потрібна, а тому з особливою подякою підтверджуємо одержання для нашої бібліотеки Вашої книги, що в цьому змісті є цінною».

О, я щиро дякую Шановному д-рові Кашинському за такий приємний для мене лист.

14-го листопада. Неділя. Сьогодні о годині 10.35 ранку почали передавати по телевізії «Ремемберанс Дей» з Лондону. Це відбувалося біля пам'ятника «Невідомого вояка». Була там присутня і королева, вона поклала вінок квітів біля того пам'ятника. Після королеви було покладено багато вінків від різних організацій. На мене це зробило велике враження. Хоч бачив я це вже не вперше, та все ж це хвилює мене. Я думаю про те, де і коли ми будемо класти вінки біля пам'ятника нашого, українського «Невідомого вояка»?

День сьогодні був соняшний і досить теплий, як на цю пору року. Я продовжував працювати над своїм писанням, треба було дещо підготувати до друку. Закінчив писати про Конгрес ПЕН-клубу, що відбувався в Лондоні в місці липні 1956 року. Я був учасником того конгресу.

Увечорі закінчив читати книжку О. Кисілевської «Листи з-над Чорного моря до сина». Книжка цікава. Спочатку авторка описує Бесарабію над Чорним морем, а потім подорож до Царгороду. Книжка добре написана. Мені подобається манера, стиль цього писання.

19-го листопада. П'ятниця. Все покрите білим снігом — справжня зима... Рання зима цього року. Довелося мені вже одягати зимове пальто, взувати теплі черевики і йти до праці так, як належить взимку. Дружина залишилася вдома, вона хвора і лікар дав їй звільнення від праці на кілька днів.

Вранці поштар приніс «Новий обрій» — це Альманах ч. 4 з Австралії. Увечорі, коли я повернувся з праці, уважно переглянув його. Виглядає він дуже гарно: багато добрих ілюстрацій і є цікаві, добре написані статті, як ось Дмитро Нитченко: «Леся Українка в спогадах сучасників». Я зразу ж прочитав цю статтю, вона дуже цікава. Дмитро Нитченко — це здібний автор і всі його писання варті уваги.

Прочитав я і статтю Дм. Чуба: «Секрети творчости видатних творців літератури» — ця стаття дуже цікава. Починається вона так: «Багато людей уявляють, що праця письменника чи журналіста дуже легка, не вимагає великої напруги і знань».

Далі: «Письменник переживає важкі хвилини творчости, але він переживає і хвилини радості при успіхах».

Так, це правда. Боже ти мій, як багато радості і втіхи для автора, коли його твір має великий успіх у читача. Це те, що заохочує автора до праці навіть тоді, коли він не має ніякої матеріальної винагороди, як це звичайно буває тут, на еміграції.

Отже, «Нові обрії» Альманах ч. 4 — це видання цікаве і я щиро вдячний тим людям, що прислали мені його з Австралії.

22-го листопада. Понеділок. Рано було дуже холодно. Падав сніг і був вітер — снігова буря. Ми з дружиною вже вдвох приїхали до праці. Дружині вже ліпше, хвороба ніби вже пройшла. Добре, те, що тут у нашій бібліотеці тепло й затишно і можна нормально працювати, не зважаючи на снігову бурю за вікном.

Я цілий день класифікував книжки. Мені робота ця подобається, бо тут я зустрічаю багато цікавих книжок на слов'янських мовах. Сьогодні зустрічав я багато книжок і українською мовою.

Після обіду сніг перестав падати, здається, що й вітер затих. Зараз уже п'ята година по полудні. Ми збираємось додому.

Вдома ми застали кілька цікавих листів від своїх друзів і знайомих — це приємно для нас.

27-го листопада. Субота. Сьогодні ми з дружиною вдома, відпочиваємо. Зараз 3-тя година по полудні. Я закінчив читати книжку Петра Колесника: «Степан Руданський». Книга ця видана в Києві цього, 1971-го року. Написана вона досить добре і, як я думаю, правильно характеризує цього нашого, українського поета-гумориста.

Народився Степан Руданський 6-го січня 1834-го року в селі Хомутинці на Вінничині, а помер 3-го травня 1873-го року в місті Ялта в Криму. Отже, помер на тридцять дев'ятому році життя.

Автор книжки, Петро Колесник, пише, що Іван Франко «...кваліфікував Руданського як найвизначнішого поета, незрівняного анекдотиста в українській літературі третьої чверті XIX століття».

Далі: «В період після Шевченка і перед виступом Франка жоден з українських поетів не залишив по собі такого багатства віршова-

них форм, як Руданський, хоч період його творчої активності не сягав і десяти років».

Ще далі: »Як поет, що органічно виростав з українського фолк-лору, що висунув свою теорію поезії і розуміння поета як народного співця, — Руданський навіть за часів Шевченка був явищем в українській поезії оригінальним, своєрідним і творчо перспективним».

На 68-ій сторінці своєї книжки Петро Колесник пише так: »Деякі ліричні твори Руданського (наприклад, »Повій, вітре, на Вкраїну«) ще за поетового життя стали народними піснями, дійшовши до нашого часу в різних варіантах».

Так, це правда »Повій, вітре, на Вкраїну« і тепер ще вважається народною піснею.

28-го листопада. Неділя. Відпочивасмо... Я трохи працював, друкував на машинці своє писання, але надрукував лише три сторінки й залишив цю роботу.

О 4-й годині по полудні моя дружина поїхала до Лідсу, а ми з котиком залишилися вдома. Я ось пробую писати свої спогади про дитинство і молодість, але нічого доброго у мене не виходить, бо і дитинство, і молодість були у мене сумні й убогі. Батько мій залишив нас, дітей, з мамою, а сам поїхав закордон на еміграцію взимку 1919-го року, коли на Одесу наступали червоні москалі. Що довелося нам пережити, то краще про те не згадувати... Моя рідна мати вмерла з голоду в 1933 році. Мої сестри і я зазнали багато страждань у своєму житті...

29-го листопада. Понеділок. Зі самого ранку туман, мороз, холодно... Ми з дружиною працювали в бібліотеці, як звичайно, і там все гаразд.

Увечері, коли ми були вже вдома, по телевізії передавали, що на дорогах сьогодні було багато нещасливих випадків, а це тому, що був густий туман і багато авт зударились на дорогах.

Я почав читати книжку Н. Бердяєва про самогубства на еміграції після Першої світової війни. Н. Бердяєв — це російський письменник, що жив у Парижі. Він пише так: »... самогубство — це одне з найболючіших проблем на еміграції. Багато росіян кінчає життя самогубством...«

Цікаво, чи була така проблема і в українській еміграції? Добре було б когось про це розпитати. Що сталося з моїм батьком на еміграції? Я нічого не знаю. Серед нашої »нової« еміграції багато випадків самогубства, здається, не було, але окремі такі випадки були і я про них знаю. Але нехай Бог боронить! Краще про це не згадувати.

30-го листопада. Вівторок. Сьогодні вранці прийшов лист від Леоніда Полтави. Лист приймний, дружній, як всі листи цього доброго чоловіка. Разом з листом прийшла й »Свобода« за 19-го

жовтня ц. р. і тут ось є стаття: »У Філядельфії відзначили 50-ліття Леоніда Полтави«.

Читаю статтю: »...Заходами Об'єднання Жінок ОЧСУ та Відділу АДУК, у суботу 16 жовтня у великій залі »Тризуба« відбулася літературна зустріч громадянства з поетом Леонідом Полтавою в його 50-ліття. Її відкрила вступним словом голова Відділу ОЖ ОЧСУ Анізія Мірчук, доповідь про творчий шлях поета і письменника прочитав д-р Григор Лужницький, з читанням поезій виступила поетка Міра Гармаш і від Студентської Громади Дора Варварів. Сумівське тріо »Соловейки« в складі М. Романець, М. Мечник, О. Лужецької під акомпаньямент керівника тріо проф. Зої Маркович виконали пісню сл. п. Івана Недільського до слів Л. Полтави »Могила« та »Повстанську пісню« в муз. оформленні проф. Зої Маркович. З читанням уривків з роману »1709« та »Чи зійде завтра сонце?« виступили сумівка О. Максимюк, одумівка Л. Граур і член Відділу АДУК мгр Зірка Покотило. Дівчатка О. Михайлюк і О. Турченко з пам'яті рецитували найновішу поему автора для дітей »Лисячий Базар«, вірша »Привіт з України« Міри Гармаш деклямував зодягнений в козацький жупан із шабелкою хлопчик Остап Левицький, дуєт з опери Василя І. Овчаренка »Лис Микита« виконали Надія Оранська і Оріся Гевка, під акомпаньямент молодой піаністки Галі Поритко. Леонід Полтава коротко промовляв до понад 150 зібраних за столиками гостей, подякував за увагу і прочитав дві поезії — присвячену сл. п. Степанові Бандері в річницю його смерті, що припала на 15 жовтня, і »Королеву«. Зустріч закінчилась виступом 24-особового хору ОЖ ОЧСУ під диригуванням проф. Ірини Чумової, яка аранжувала для цього хору пісні В. Безкоровайного і В. Овчаренка до слів поета: »Колискову« та »Пісню для Рідного Краю«, акомпаньовала Христина Остапович. Вечір закрила п-ні А. Мірчук. Всі виконавці були зодягнені в народні строї. Сцену оформив мистецьким написом »50« Роман Василишин-Гармаш. Надійшли привіти, у тому від Архієпископа Івана Бучка з Риму, від о. д-ра Мирослава Марусина, священиків обох Церков, від НТШ, від Науково-дослідного Т-ва Термінології, від АДУК, СУМ та ін., але привітів не читано з огляду на велику програму. За »чаем« автор підписував книжки. Від організаторів автор одержав »Паркера« з золотим пером — »на чергове 50-ліття«.

О, дай, Боже, Л. Полтаві дочекатися чергового 50-ліття.

1-го грудня. Середа. Вранці густий туман і їхати до праці було досить трудно для нашого шофера. Він уже старший чоловік і такі тумани йому докучають.

Туман був цілий день, але ось зараз, увечорі, ніби трохи розвиднілось. Зараз уже минула 4-та година по полудні і ми збираємось додому.

Вчора ми застали журнал «Нові Дні» з Канади за листопад ц. р. і тут є стаття Дмитра Чуба: «Першоджерело у вивченні історії України». Стаття цікава, тут мова йде про «Літопис Самовидця», який ось тепер виданий у Києві видавництвом «Наукова думка». Стаття кінчається так: «Треба сказати, що в-во «Наукова думка» зробило добре діло, випустивши цей першоджерельний твір. Хотілося б, щоб у цьому видавництві з'явилися й літописи Г. Граб'янки, Величка та особливо цінна праця «Історія Русів», а також багато інших історичних документальних творів, що ще лежать у рукописах».

Так, хотілося б, але тепер цього годі сподіватись. Добре було б пошукати подібні матеріяли в наукових бібліотеках Європи, як ось у бібліотеці Британського Музею, може там щось є з подібних матеріялів...

2-го грудня. Четвер. Сьогодні ранком поштар приніс аж два листи від Дм. Нитченка з Австралії. Один лист має дату 27. 11. 1971, а другий 29. 11. 1971. Отже, другий лист писаний через два дні після першого. Обидва листи цікаві, дружні, ось в першому читаю: «Недавно вийшла книжка П. Филиповича (неоклясика) «Література», що має 580 сторінок. Це солідна праця з історії нашої літератури: про Шевченка, Франка, Лесю Українку, Кобилянську, Олеся та на інші літературні теми тих часів».

В другому листі читаю таке: «А я добуваю останні тижні перед пенсією. 18-го грудня буде останній день моєї праці. Отже, мені вже майже 65 років сьогодні...»

А ось вірш Зої Когут: «Чуб-Нитченко — Зірчастому» з нагоди його 65-ої весни.

Ми таких людей не бачим часто,
На землі цій, буднями зім'ятій,
Як наш Чуб-Нитченко-Зірчастий,
На весні своїй шістдесят-п'ятій...

Крізь війну, негоди і простори,
Крізь усе, що в ці літа прожито,
Переніс він усмішку прозору,
Душу не зім'яту й не розбиту.

Руку — все до помічі готову,
Віру в ціль для всіх братів єдину,
Дружне (з добрим наголосом...) слово
І любов до кожної людини.

Де б не був — в громаді, в школі, в клубі,
Певно йде, крізь успіхи й невдачі,
Нитченко-Зірчастий, Чуб безчубий,
Шістдесятп'ятьлітній наш юначе —

до мети! Що ж можна побажати
Цій людині — внутрішньо багатій
На любов до рідного, на віру?
Може — щоб нас довго міг єднати
Його усміх, лагідний і щирий.

І щоби його сповнились мрії:
Дочекатись ранку в Україні
І побачить знову рідний Київ,
І пісні почути солов'їні...

Ну, що ж — гарний вірш Зої Когут. Це, як я думаю, ще молода поетка.

3-го грудня. П'ятниця. Рано поштар приніс «Українську Думку» і лист з Канади, і це виявилась подяка за книгу «Англія зблизька» том 1-й від Осередку Культури і Освіти в місті Вінніпер.

Працювали... Десь біля 4-ої години по полудні до бібліотеки приїхала поліція, бо нібито тут має вибухнути бомба. Нам всім сказали йти до кантини, тож ми всі пішли, там трохи посиділи, а за деякий час сказали їхати додому. Ось ми вже вдома. Чи вибухла там бомба? Нічого не знаємо.

4-го грудня. Субота. Написав я сьогодні кілька листів до своїх друзів і знайомих, що живуть в Америці, Канаді, Австралії — порозкидала нас доля по всьому світі...

Ми сьогодні з дружиною ходили робити закупи на цілий тиждень. День був теплий, соняшний і йти до міста було приємно.

Увечорі я почав читати книжку Олени Кисілевської: «По рідному краю». Шановна авторка починає свою розповідь так: «Далеко море? Як дійти до моря? — Оце перше наше питання по приїзді в Одесу».

Розповідаючи про моє рідне місто Одесу, авторка пише, що «... найбільше ми любили прогулянки за місто, над море. Переїдемо «конкою» кілька широких вулиць, і ось уже й Ланжерон».

Далі: «Тут зовсім інше життя. Тут — той народ, чийм потом і працею красуня Одеса світ чарує».

О, так — це правда: Одеса — це справжня красуня, що чарує світ. Багато років уже минуло, як ми з дружиною залишили Одесу, але забути її не можемо.

6-го грудня. Понеділок. Рано поштар приніс нам маленький пакуночок, що прийшов з Німеччини і в ньому було кілька різдвяних карток та «Каталог видань» Українського Видавництва в Мюнхені.

Переглядаючи цей каталог, я побачив, що тут є надруковано і про мою книжку: «Звичаї нашого народу». Читаю: «Праця О. Воропаєва перш за все звертає на себе увагу своєю ґрунтовністю... Автор використав численні твори українських етнографів, а ще ширше — спогади старих українців з різних областей нашої

батьківщини... Все це свідчить про велику наукову вартість праці О. Воропая».

О, я щиро дякую тим добрим людям, що надрукували цей каталог. Так, мої книжки «Звичаї нашого народу» — це те, що я писав з великою любов'ю і пошаною до своєї рідної матері, що навчила мене любити й шанувати свій нарід. Але ця праця ще не скінчена, я маю написати ще третій, а може ще й четвертий томи. О, допоможи мені, Боже, виконати цю працю якнайліпше.

9-го грудня. Четвер. Рано прийшла газета «Українська Думка» і тут ось на сторінці 4-й є стаття Тамари Юревич: «Моя поїздка до Канади».

Ми з дружиною прочитали цю статтю вдвох з великою приємністю, бож Тамара Юревич — це донька наших добрих приятелів пані і пана Юревич. Я бачив цю їхню донечку ще малою дитиною. Вона народилася в Лондоні і панство Юревичі гостювали у нас з цією донечкою кілька разів. І ось вона вже виросла і пише статтю українською мовою. Отже, мову своїх тата і мами не загубила. Я думаю, що це велика приємність для її матері, бож покійний пан Юревич був справжнім українським патріотом і те, що його донечка своєї мови не згубила, було б великою приємністю і для нього.

Так, це велика проблема для батьків тут на еміграції, — виховувати своїх дітей так, щоб вони не згубили рідної мови.

Сьогодні до бібліотеки на працю я їздив сам, бо дружина взяла відпустку і залишилася вдома.

10-го грудня. П'ятниця. Сьогодні вранці поштар приніс нам журнал «В.Ш.» за грудень ц. р. в якому надруковане 26-те продовження мого щоденника. Я взяв цей журнал зі собою до бібліотеки і прочитав свій щоденник. Надруковано все дуже добре і ніяких помилок немає. Ця частина мого щоденника приємна для мене, бо тут мова йде про останній період мого редагування газети «Українська Думка» і початок моєї праці в редакції журналу «За єдність нації».

Так, то був цікавий період моєї діяльності. Я мав тоді близькі стосунки з покійним вже тепер гетьманичем Данилом, а то був приємний і розумний чоловік.

Сьогодні в бібліотеці ми вже працювали вдвох з дружиною. Дай, Боже, щоб все було гаразд.

11-го грудня. Субота. Сьогодні поштар приніс мені книгу Юрія Бойка: «Вибране». Том 1-й. Мюнхен 1971 — це велика і добре видана книга. Є тут багато гарних ілюстрацій. Починається книга так: «Передне слово», а потім «Про зусилля і здобутки» — це мабуть автобіографія, бо починається ця стаття так: «Народився я в 1909 році, навесні, точно записано народження, навіть із годиною і хвилиною, в нашій родинній євангелії — але де вона тепер?!»

Отже, я думаю, що це цікава і добре написана книга. При першій можливості я почну її читати.

Прийшов лист від Юрія Буряківця. Лист дуже приємний і цікавий. Це чоловік з яким ми були в одному таборі «Зомме-Казерне» в Авгсбурзі. Він є здібний молодий чоловік і вже автор кількох добре написаних книжок.

14-го грудня. Вівторок. Рано прийшла газета «Шлях Перемоги» за 12-те грудня ц. р. і ось тут є надрукована промова Слави Стецько на відкритті Музею ім. Алли Горської в Манчестері.

Це дуже цікаво для мене, бож ми з дружиною були на відкритті того музею, і слухали промову цієї Шановної Пані. Промова ця всім тоді сподобалась і мені було дуже шкода, що я не зміг її записати.

Ось тут, наприклад, Шановна пані Слава Стецько говорила таке: «Хотілося би дуже, щоб і цей музей в Манчестері так старанно укомплектований невсипущими працівниками Організації Українського Жіноцтва у Великобританії був не лише мертвою збіркою експонатів, а щоб стався помостом між нами, нашими дітьми, і живою воюючою Україною! Щоб зблизив нас до національних традицій борців-творців в галузі культури і мистецтва в Україні. Щоб зблизив нас і з героїчною духовістю Алли Горської замордованої москалями».

Так, промова ця дуже добра і мені дуже шкода, що я не зумів її записати.

17-го грудня. П'ятниця. День сьогодні був теплий, соняшний — ані туману, ані вітру не було. Праці в бібліотеці було у нас багато, бо прийшло багато книжок з Лондону, з книгарні «Коллетса». Всі ті книжки були слов'янськими мовами і нам: мені й дружині, довелося мати з ними багато справ.

Увечорі, коли ми повернулися додому, то знайшли лист з Бібліотеки Конгресу, що є у Вашингтоні, в Америці. Лист приємний для мене, бо вони в чемний спосіб дякують мені за книжку «Англія зблизька» т. 1-ий.

18-го грудня. Субота. Сьогодні ми з дружиною вдома і трохи займалися господарськими справами.

Вранці поштар приніс нам кілька різдвяних поздоровлень від наших друзів і знайомих, що живуть десь аж в заокеанських країнах. Вже так по обіді ми з дружиною теж написали понад десяток листів і святочних поздоровлень до наших знайомих людей, що живуть в Америці та в Канаді.

Идучи до міста, дружина все те взяла зі собою і там відіслала авіопоштою. Отже, можна надіятись, що до Різдвяних Свят все те дійде на призначені адреси.

19-го грудня. Неділя. Сьогодні ми з дружиною знову написали понад десяток листів і святочних поздоровлень. Взавтра все те

треба відіслати, бож до Різдвяних Свят і Нового Року вже залишилося лише кілька днів.

20-го грудня. Понеділок. В бібліотеці сьогодні в усіх вже святочний настрій. Взавтра має бути тут в «Кантині» різдвяний обід і всі вже про це багато говорять.

Ми з дружиною на різдвяний обід не підемо, бо маємо ще дещо зробити та полагодити деякі справи.

Увечорі, коли ми приїхали додому, то знайшли тут ще кілька листів та карток з поздоровленнями — це наші друзі та знайомі вітають нас з Різдом Христовим і бажають щасливого Нового Року. О, дай, Боже, всім тим людям всього найкращого.

22-го грудня. Середа. Сьогодні вранці поштар приніс нам журнал: «Літопис Бойківщини» за травень-грудень 1971 року. І ось тут на сторінці 66-й надрукована стаття про мою книгу: «В дорозі на Захід».

Читаю: «Д-р О. Воропай веде свою розповідь епічно, не поспішаючи, мов чумак на возі. Кожна сторінка його щоденника — цікава, правдива, документальна. Для ілюстрації наведемо кілька записок і згадок про Бойківщину, на якій автор перебував і полюбив її та в майбутньому задумує присвятити їй свої етнографічні праці».

«... 22 квітня 1944, Сянік. Д-р О. Воропай одержує працю агронома на Бойківщині в місті Літовищі, Ліського повіту».

«28 квітня, Літовищі. Чому це село зветься містом? Що ж тут міського? Походив я, подивився: дерев'яна церква, кам'яний костюл, два-три будинки міського типу... — оце й усе, а решта — звичайні селянські хати під соломою, корою або гонтою. Навколо — гори, шпильковий ліс... Серед села — дзюрчить струмочок... Гарно!»

«В делегатурі УДК працює двоє дівчат — Настя і Марічка. Чорноока вродлива Марічка — така, яку бачив М. Коцюбинський на Гуцульщині й описав у «Тінях забутих предків» — гарна, але по-своєму гарна, її краса має щось спільне з гірськими краєвидами».

Далі наводиться ще кілька цитат з мого щоденника. Я щиро вдячний Шановним Панам з «Літопису Бойківщини» за цей відгук на мою книгу «В дорозі на Захід» — це дуже мило з їхнього боку.

Так, Бойківщина мені сподобалась, а особливо люди, які там живуть — бойки, — це справді були привітні й доброзичливі люди. Дай їм, Боже, всього найкращого.

23-го грудня. Четвер. Сьогодні працюємо в бібліотеці, а взавтра вже почнеться різдвяна відпустка. Я мав сьогодні приємну розмову з директором бібліотеки. Він задоволений нашою працею і, взагалі, розмова була цікава.

Увечорі вдома ми знову знайшли багато різдвяних і новорічних поздоровлень. Отже, добрі люди пам'ятають про нас. Ми їм щиро вдячні за це.

24-го грудня. П'ятниця. Сьогодні вже почалася різдвяна відпустка і ми вдома, до праці їхати не треба.

Рано поштар приніс мені лист з Америки від Генерального секретаря організації «Бойківщина». Лист цікавий і приємний для мене. Я щиро вдячний Шановному панові М. Утриську.

25-го грудня. Субота. Сьогодні перший день Різдвяних Свят, але не наших, а англійських. Ми з дружиною вдома святкуємо, бож на роботу їхати не треба. Будемо ми святкувати і наше (українське) Різдво.

День сьогодні теплий, приємний, — ані дощу, ані вітру немає. Ось зараз біля години 12-ої дня ми дивимось на телевізію і слухаємо англійські колядки — це різдвяна передача, що почалася сьогодні від самого ранку.

26-го грудня. Неділя. Цілий день ми були вдвох з дружиною в хаті, в нашому «Затишку». Я трохи працював зі своїм писанням, а потім друкував на машинці, готуючи до друку свій щоденник за 1957-й рік.

Увечорі ми дивилися і слухали оперу «Фледер мавс», що передавали по телевізії, — ця передача була дуже цікава і приємна для нас.

27-го грудня. Понеділок. Сьогодні я прочитав цікаві спогади сестри Лесі Українки, — Ізидори Борисової: «Із минулого і пережитого», але це лише початок спогадів, що надруковані в жіночому журналі: «Наше життя» за липень-вересень ц. р. Спогади ці дуже сумні: арешти, заслання, тюрми...

Вдень я знову друкував на машинці, готуючи до друку своє писання. Роботи я маю багато, на жаль я дуже швидко втомлююсь і мушу відпочивати.

28-го грудня. Вівторок. Сьогодні о 1-й годині дня моя дружина поїхала до Ноттінгхаму на конференцію викладачів слов'янських мов. Конференція ця буде тягнутись цілих три дні. Дружина повернеться додому аж у п'ятницю, 31-го грудня по полудні. Отже, я цілих три дні буду вдома сам, вірніше з котиком.

Увечорі, о 8-ій годині, дружина телефонувала до мене і ми трохи поговорили. До Ноттінгхаму вона доїхала добре, без будь-яких пригод. Конференція відбувається в приміщенні університету. Дружина сказала мені, що доповіді, які вона сьогодні вже прослухала, були цікаві для неї. А ми ось з котиком розважаємось в моїй кімнаті.

29-го грудня. Середа. Рано прийшов лист від проф. д-р Василенко-Полонської. Лист цей приємний, як всі листи від цієї Ша-

новної Пані, вона бажає нам щасливого Нового Року і успіхів у науковій праці. Щиро дякую!

Надворі дощ, холодно... Продовжую готувати до друку свій щоденник. Ось зараз увечорі я почав читати книгу Лариси Мурович: «Піонери святої землі». Тут цікава передова стаття Івана Овечка: «Лариса Мурович — це поетеса лірики і мітології». Стаття кінчається так: «Хай ця згадка про неї та про її творчість буде скромним свідоцтвом автора цих рядків великої пошани до неї та високої оцінки її творчості далеко від рідних буковинських полонин».

Ця поетка, Лариса Мурович, мені подобається, хоч особисто я її ніколи не бачив.

30-го грудня. Четвер. Вчора о 6-й годині вечора я говорив з дружиною телефоном. Вона сказала мені, що конференція цікава і добре організована. Додому дружина повернеться вввчтра біля 3-ої години по полудні.

Сьогодні я одержав лист від свого приятеля з Австралії — Дмитра Васильовича Нитченка. Лист цікавий, він описує обставини життя наших людей в тій далекій країні.

Так, коли б уже швидше дружина повернулася додому, бож нам з котиком сумно без неї.

31-го грудня. П'ятниця. Останній день 1971-го року. Цей рік був щасливий для нас. Ми з дружиною успішно працювали в Науково-Технічній Бібліотеці, як старші наукові співробітники і все було гаразд.

В журналі «Визвольний Шлях» протягом всього року друкувався мій щоденник «Англія зблизька» і я за це щиро, щиро дякую Шановному пану Драбатові — редакторові найкращого журналу на еміграції.

Протягом цього року я мав велику приємність читати статті й листи від добрих людей, які позитивно оцінювали мої книги: «Звичаї нашого народу» обидва томи і мій щоденник «В дорозі на Захід» — це було велике щастя для мене.

Сьогодні я одержав кілька листів від своїх друзів і знайомих, — всі вони бажають мені успіхів у моїй літературній і науковій праці. Я їм щиро, щиро дякую від глибини свого серця!

Отже, дай, Боже, щоб наступний рік не був гірший за минулий.

**НЕ ЗАБУВАЙТЕ ВІДНОВИТИ ПЕРЕДПЛАТУ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ». НЕГАЙНО СПЛАТІТЬ ВАШУ ЗАБОРГОВАНІСТЬ!
ПРИЄДНУЙТЕ НОВИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ І ЧИТАЧІВ!**

~~~~~

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

Fokshan Library & Book Supply
16a, Prospect Street,
GLENROY, Vic. 3046. Australia.

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy"
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

АВСТРІЯ:

M. Petruszczak
Watzmannstr. B. A/Z 2.
Salzburg-Aigen.

ПАРАГВАЙ:

I. Lytwynowych
Casilla de Correo, 70,
Encarnation.

АРГЕНТИНА:

W. Zastawnyj
1425 Soler, 5039 — BS AIRES
Rep. ARGENTINA

США:

Mr. H. Cebrij
136 - 2nd Ave.,
New York, N.Y. 10003,
U.S.A.

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal
Bd. Charlemagne, 72. Bruxelles, 4.

Чикаго і околиця:

Bohdan Kaszuba
6427 W. Forest Preserve Drive,
Harwood Heights. Ill. 60656.

КАНАДА:

The League for the Liberation
of Ukraine, 140 Bathurst St.,
Toronto, Ont., Canada M5V 2R3

Дітройт і околиця:

Mr. Ilko Rozak
5051, Sobieski
Detroit, Mich. 48212.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — £1.50 або 3.50 ам. дол.
Всіх Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо роз-
раховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо
повідомляти головну Адміністрацію в Лондоні.

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-
ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ
ВСІХ: КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ, СЛУ-
ЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО
БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УССД!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТИТЬ ПЕРЕДПЛАТУ,
ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА
РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО ВСЮДИ, ДЕ ЖИВУТЬ УКРАЇНЦІ.
